TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE NR. 1/1981

Fra matopprør til streik

Utgitt av
Pax forlag, Oslo

med støtte av
Norsk Arbeidsmandsforbund
Norsk Kulturråd

Redaksjonsutvalg
Jorunn Bjørgum
Edvard Bull
Svein Damslora
Odd-Bjørn Fure
Knut Kjeldstadli
Arne Kokkvold
Einhart Lorenz
Arnfinn Malme
Per Maurseth
Finn Olstad

Redaksjonens adresse:
Gøteborggt. 8, Oslo 5

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE
kommer ut uregelmessig, men minst to ganger i året.

Abonnementspris for 1981: kr. 85,—
Postgiro 2 01 20 45
Abonnementet tegnes ved henvendelse til Pax forlag a/s, Gøteborggt. 8, Oslo 5. Tlf. (02) 37 90 82. Abonnementet anses løpende til oppsigelse skjer, hvis ikke oppsigelsesdato er uttrykkelig fastsatt i bestillingen. Ved adresseforandring, vennligst husk å oppgi gammel adresse.

Forsida:
Fane fra Rjukan 1907. Er nå i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek.

© Copyright by the Authors 1980

Satt og montert hos Johs Grefslie & Co., Mysen.
Trykt hos Tangen-Trykk, Drammen.

ISSN 0-332-5539 ISBN 82-530-1125-3

Fra matopprør til streik

Innhold

Introduksjon ..... s. 3
Knut Sprauten: Fra kamp for sin rett til kamp om bedre lønn ..... s. 5
Tore Pryser: Mars-urolighetene i Kristiania 1848. Pøbelopptøyer eller politisk uro? ..... s. 19
Ny Vise om Oprøret paa Galgebjerg ..... s. 47
Edvard Bull: Gatekamper i Kristiania ..... s. 51
Ny Streikevise om de frygtelige Arbeideroptøyer paa Malerhougen ..... s. 69
Finn Olstad: «En blind og desperat reisning». Streik og opptøyer på Kristiania østkant i 1880 ..... s. 73
Streikebryteren. « . . . det usleste individ som lever på jorden.» ..... s. 99
Finn Olstad: Fra matopprør til streik. Litt om sosial protest og kollektive aksjoner før den organiserte arbeiderbevegelse ..... s. 115
Per Ole Johansen: Arbeidervern og revolusjonsfrykt. Borgerlige politikeres reaksjon på vedtakene om å danne permanente arbeidervern i begynnelsen av 1930-årene ..... s. 131
Jon Bjørkelo: Amsterdam-instituttet. Historisk redningsselskap og forskningssenter ..... s. 179

Rapport

Einar Terjesen: Linz-konferansen 1980: Internasjonal fagbevegelse og arbeiderklassens framvekst ..... s. 195

Bibliografi

Einhart Lorenz: Norske forhold i Komintern-publikasjoner 1919 – 1930. En bibliografi ..... s. 199

Brief summaries in English and German ..... s. 211

Illustrasjonskilder ..... s. 221

Introduksjon

Til alle tider har underklassen – de arbeidende klasser – gjort opprør mot undertrykkere og utbytting. Arbeiderbevegelsens historie og arbeidsfolks kamp for sjølstendighet og bedre levevilkår har historisk og politisk tilknytning til undertryktes kamp for frigjøring til alle tider.

I dette nummer av TFAH tar vi utgangspunkt i samfunnet før industrialiseringa, «det gamle samfunn». Knut Sprauten skriver om bøndenes kamp for å beholde nedarvede rettigheter, og om plankekjørerne på Romerike som på slutten av 1700-tallet gjennom kollektive aksjoner greide å presse opp lønningene sine. Industriliknende virksomhet fantes først og fremst ved de mange bergverkene. Et av de viktigste problemene Sprauten tar for seg er om det ble ført lønnskamp før arbeiderklassen vokste fram og organiserte seg mot slutten av 1800-tallet.

Historikere har til nå ikke tatt urolighetene her hjemme i kjølvannet etter 1848-revolusjonen i Frankrike særlig alvorlig. Tore Pryser har gravd fram nytt materiale om opptøyene i Kristiania dette året. Han finner grunn til å ta dem mer alvorlig enn som så. Heller ikke seinere uroligheter er det grunn til lettvint å karakterisere som gatespetakkel og pøbelstreker. Også samtidas borgerskap så på disse som reine pøbelopptøyer. I tillegg uttrykte de ofte en djup forakt for arbeidere: « . . . de tusener av tusener som er raa, udannede, uvidende, som fryser, er sultne og hevnlystne». Edvard Bull viser dette i sin artikkel om «gatekampene» i Kristiania mot slutten av 1870-åra. Finn Olstad konsentrerer seg om «Schibby»-

slaget i 1880. Hverken streiken ved teglverkene eller opptøyene som fulgte hadde den plan og organisasjon som forfatteren mener karakteriserer moderne klassekamp. Han ser dette som eksempel på en kollektiv aksjon i en hovedsaklig før-kapitalistisk situasjon. Fortsatt er paternalistiske bånd sterke, og klassesolidariteten veik. Men herfra er vegen til moderne faglig og politisk kamp ikke lang.

Finn Olstad setter bidragene i sammenheng med hverandre, og drøfter sentrale spørsmål i artikkelen kalt «fra matopprør til streik».

Da arbeiderbevegelsens organisasjoner rundt 1930 fattet vedtak om å opprette arbeidervern, førte dette til en voldsom reaksjon i den borgerlige leiren. Per Ole Johansen viser, dels på grunnlag av nytt kildemateriale, hvordan dette taktisk ble benyttet av borgerlige politikere. Samtidig tok jakten etter det man forestillte seg som arbeidernes våpenlagre eventyrlige former.

I en særstilling blant institutter som samler trykt og utrykt materiale fra arbeiderbevegelsens historie, står Amsterdam-instituttet. Jon Bjørkelo gir oss glimt fra instituttets dramatiske historie, og tar for seg noe av det spennende stoff vi kan finne der.

I den ikke-tematiske delen av nummeret bringer vi også en rapport fra årets Linz-konferanse for arbeiderbevegelsens historikere. En bibliografi over norske forhold i Komintern i 1920-åra håper vi blir et nyttig redskap for dem som arbeider innafor dette feltet.

Rettelser

I Tore Prysers artikkel om Thranitter-bevegelsen i TFAH 2/80 har det skjedd et par feil under produksjonen som vi bare kan beklage. På side 65, nest nederste avsnitt skal stå:

Men også *vertikale, paternalistiske bånd* mellom bønder og deres arbeidsfolk knytta til gardsfellesskapet, gjorde seg gjeldende. Horisontale bånd mellom bønder virket også, og ga karakter av bondebevegelse, sjøl om dette var tilfelle i mindre grad.

På side 69, nederste avsnitt, heter det i brevet til Søren Jaabæk:

«De kan vel forundre dem over at her ikke ere Husmænd med i Foreningen, skjønt de har Adgang dertil, . . . derhos ere de i materiel Henseende saa nedkuede, at de ikke længere har noget Haap om bedre Dage.»

Knut Sprauten

Fra kamp for sin rett til kamp om bedre lønn

Den kjente historikeren E. P. Thompson har studert bakgrunnen for sosial uro i England på 1700-tallet, og har lagt fram resultatet av sine undersøkelser i artikkelen «The English Crowd in the Eighteenth Century». Her hevder han at folk i England hurtigst reiste seg til aksjon når prisene på kornprodukter steg, og at det først var på 1800-tallet at de økonomiske klassekonflikter fant uttrykk i lønnskamp.

Også i det norske *samfunn på 1600- og 1700-tallet var det opptøyer og uro. I ett tilfelle var tumultene så omfattende i distriktet omkring Bergen, at de fikk benevnelsen* Strilekrigen. *(1760-årene) Bakgrunnen for og omfanget av de ulike opptøyer kunne være noksåforskjellig. Noen ganger aksjonerte folk mot embetsmenn (særlig fogder) som de mente krevde inn høyere skatter og avgifter enn de hadde lov til. Ved andre høve reagerte folk på at de hadde mistet sine lovlige, hevdvunne rettigheter eller protesterte mot at de ikke fikk den avtalte lønn.*

I denne artikkelen er det ikke meningen å komme inn på bakgrunnen for alle *konfliktemnene på 1600- og 1700-tallet. Det er foretatt et utvalg for lettere å kunne sammenligne forholdene i England og Norge. Framstillingen er konsentrert om to spørsmål: Ble også folk i Norge provosert til aksjoner på grunn av økte kornpriser, og ble det ikke ført lønnskamp før 1800?*

Fra Olaus Magnus' Norgeshistorie: «Hvordan man brenner opp voldsomme fogders borger.» Bøndene bringer med seg risknipper som skal antennes.

Kornpriser og konflikter

En del historikere har hevdet at stor arbeidsledighet og høye matvarepriser var tilstrekkelig for å utløse sosial uro i England på 1700-tallet. Slik var ikke tilstanden i det norske samfunn. Ikke en gang i nødsårene 1739 – 1743 da kornprisene ble fordoblet og folk døde av sult, reiste befolkningen til opprør.

Likevel finnes det eksempler på uroligheter til andre tider. Bøndene i Nedenes hadde fra gammelt av rett til å utføre tømmer selv og ta hjem korn på egne skuter. Dette var i strid med de generelle kjøpstadprivilegiene som gav borgerne i kjøpstedene enerett til inn- og utførsel. Da Arendal ble kjøpested i 1723, blusset misnøyen opp blant bønder i byens omland. Bønder fra Østre Moland og Øystad gjorde stort oppstyr i Arendal fordi de ikke lenger fikk kjøpe fritt av skipperne som lå der utover liggedagene, men skulle ta korn fra byens kjøpmenn. Ikke nok med at kornet ble dyrere, de følte bestemmelsen som et brudd mot gammel rett. De stormet bryggene, truet med å rive ned borgernes hus og trengte med makt inn til byfogden. I sine klager beskrev borgerne bøndene som «forfyldte

kreature», og borgerskapet fikk myndighetenes støtte overfor bøndene. Slik handel skulle forbeholdes borgerne i kjøpstedet.

I 1735 mistet bøndene også sine gamle rettigheter til å kjøpe korn direkte fra fremmede skuter i åtte liggedager. Denne retten hadde gitt dem mulighet til å kjøpe korn rimelig – uten kjøpmannsavanser. De sendte supplikk (bønneskriv) til kongen om å få tilbake liggedagsordningen, men myndighetene i København gav dem avslag. Folk utenfor embetsverk og borgerskap fikk seg ikke til å tro at dette virkelig kunne være kongens egen vilje, og misnøyen toppet seg i en aksjon i Arendal februar 1752. Det kom da en flokk på 6 – 700 mann settende inn i byen og prøvde å tvinge byfogden til å gi dem lov til å kjøpe korn på de danske skutene som lå på havna. Da han ikke gikk med på det, brøt de seg inn i borgernes hus, gikk om bord på skutene og tok med makt det kornet de trengte.

Hovedmannen bak dette ble dømt til døden av en kommisjon i 1754, men straffen ble i 1756 omgjort av Overhoffretten, åtte andre fikk festningsarbeid i fem år, og ti slapp med bøter. Bare tre måneder etter dommen kom det en kongelig forordning som gjeninnførte liggedagsordningen.

Mangel på korn og brød i 1790-årene førte også til en del tumulter som embetsverk og borgerskap opplevde som alvorlige. I Kristiania var det i 1795 uro som i første rekke var rettet mot Bernt Anker. Det gikk rykter i byen om at Anker hadde planer om å eksportere kornvarer til Frankrike med et lite skip, til tross for at det var forbud mot slik utførsel. Ifølge Anker var kornet ikke bestemt for utlandet, men til arbeiderne ved Moss jernverk. For å vise god vilje overfor folkemassen som var stimlet sammen ved tollboden på havna, bestemte Anker at kornet skulle skjenkes byens fattige. Folkemengden oppfattet Ankers gave som innrømmelse av skyld, og holdt skipet fortsatt tilbake. Byens myndigheter sørget for at kornvarer ble losset, men lot også arrestere noen av dem som de anså for å ha fornærmet øvrigheten ved uanstendige uttrykk.

Folk ble oppøst over arrestasjonene, og uroen fortsatte i over ett døgn. Øverstkommanderende for de militære troppene hadde ingen lyst til å bruke makt, og tilrådet at de arresterte skulle frigis for å få slutt på uroen. Ro og orden ble gjenopprettet da arresten ble hevet.

Noen dager seinere var det uro i Skien på grunn av kornomsettingen. Over 300 mann møtte fram hos byfogden og klaget over at en skipper nektet å selge korn til almuen i liggedagene til samme pris som han hadde avtalt med byens kjøpmenn. Byfogden forklarte de frammøtte at de måtte ha misforstått situasjonen. De høye kornprisene som skipperen opererte med overfor dem, skyldtes at avlingene hadde vært dårlige, ikke fordi skipperen ville frata dem liggedagsordningen. De fleste av aksjonistene slo seg til ro med svaret, men en flokk av dem brøt seg inn i husene til enkelte av byens kjøpmenn, og forgrep seg på deres eiendom.

Stiftamtmann Fredrik Moltke så ikke noen egentlig nødstilstand som drivkraft bak disse opptøyene. Selv om den «ringe klasse» led p.g.a. høye kornpriser, var det ingen virkelig mangel på tilførsler. Oppløp måtte skyldes «illesindede menneskers oppvigleri», og forhåpning om at det var mulig å få senket kornprisene etter mønster av oppløp i Flensburg kort tid i forveien. I tillegg kom forbitrelse mot de handlende som folk mistenkte for å blotte landet for levnetsmidler og «Misundelse over visse Huses fortrinlige Velstand».

Fra Olaus Magnus' Norgeshistorie: «Det tilkommer en god hyrde å klippe fårene, men ikke å flå dem».

Kommisjonsdommene etter tumultene var lempelige. I Skien ble kun én av anførerne for flokken som brøt seg inn hos borgere i byen, arrestert, og begrunnelsen var at han hadde begått et ubetydelig tyveri.

Ved lignende opptøyer og uro i England på 1700-tallet, reagerte folkemengden på hva som ble regnet for «moralsk» riktige priser. Oversteg prisene et visst nivå, kunne folkemengden aksjonere og møte en viss form for tilslutning og forståelse fra lokalt embetsverk og landaristokrati.

I Norge var allmuens rettsoppfatning en viktig drivkraft ved disse aksjonene. Folk opplevde at deres levekår ble forverret på grunn av dyrere levnetsmidler. Samtidig så de at dette var mulig fordi deres hevdvunne rettigheter ble skjøvet til side, eller at kongelige forordninger og bestemmelser ikke ble etterlevd. Dermed kom de over terskelen til å sette i gang en aksjon. De reagerte sterkt på at deres lovlige rettigheter ble tilsidesatt. Derfor ser en også at det ikke bare oppstod uro når prisene på levnetsvarer var høye. Tumultene i Arendal fant sted i 1752, et år med lave kornpriser. Men det er klart at det var mer presserende å reagere når vareprisene var høye – slik som i 1790-årene.

Lønnskamp i tiden før 1800

Trelastnæringen

Når det gjelder streiklignende aksjoner før 1800, er vel forholdene omkring kjøring av tømmer og bord til Kristiania i siste halvdel av det 18. århundre best kjent. Bønder i åtte bygder på Romerike gikk i 1763 – 64 sammen om å sette minstepriser på transport av bord og tømmer. I 1777 var det kjørestreik på Romerike, og bøndene satte i gang aksjoner mot streikebryteri. Bønder fra Eidsvoll og Nannestad opptrådte også som gruppe med felles interesser, og kunngjorde i 1791 i «Norske Intelligenssedler» minstepriser for kjøring.

Sagbrukseierne i Kristiania slo seg sammen høsten 1794 om å holde tømmerprisene nede, satte en maksimalpris for hva de kunne gi og fastsatte en bot for den som gikk over taksten. De fikk imidlertid svar på tiltale ved at bøndene i opplandsbygdene inngikk av-

tale om minstepriser for tømmer. Likeså ble plankekjørerne enige om kjøretakster, og forpliktet seg til ikke å kjøre under taksten. De reagerte sterkt på det de oppfattet som streikebryteri. Noen plankekjørere ble i februar 1795 stanset med makt på Kløfta og tvunget til å lesse av, og det ble gjort slutt på all plankekjøring over Romerike. Så mange sluttet seg til streiken at det ikke nyttet å bruke tvang overfor bøndene. Brukseierne i Kristiania måtte imøtekomme deres krav et stykke på vei, og kjøringen ble gjenopptatt i 1796.

Det store antall kjørere innenfor et avgrenset område høvde bra når en skulle organisere en større gruppe mennesker bak bestemte krav. Mulighetene var gode for å utvikle en solidaritetsfølelse dem imellom, og komme fram til en løsning på felles problemer.

Var dette likevel enkeltstående episoder i det gamle samfunn, fins det ikke andre eksempler på lønnskamp og felles aksjoner?

Bondenæring, handel og håndverk

Norge var i tiden før 1800 et utpreget jordbrukssamfunn. Så seint som 1801 bodde bare 10% av befolkningen i byer. På landet ble avtale om tjeneste og lønn inngått individuelt, og det var sterke bånd mellom tjenestefolk og husbondsfolk. Dette gjorde det vanskelig å organisere seg og drive noen form for lønnskamp. Det er likevel mulig å se en slags *passiv* lønnskamp i det forhold at arbeidsfolk var uvillige til å ta seg fast tjeneste, men foretrakk å arbeide som daglønnere. Da gav de avkall på sikkerhet, men kunne til gjengjeld få langt bedre lønn i onnene når bøndene trengte deres arbeid mest, eller når sageiere trengte hjelp til fløting og bordkjøring.

Myndighetene prøvde å stoppe slik «løsgjengeri», som de kalte det, og ble avkrevd egne avgifter for folk som ikke hadde helårstjeneste. Prester skulle oppspore løsgjengere, og noen av dem var nidkjære. Slik uttrykte sognepresten i Sunndal seg da han skrev konsumpsjonsmanntall for 1744: Han skulle gjøre sitt beste for å oppdage dem, da ingen burde oppmuntres til løsgjengeri «i Betraktning af Bundens (bondens) og Landets Skade».

I byene kan situasjonen for dem som var i lære hos håndverksmestre eller svenner hos en kjøpmann, sammenlignes med forholdene for tjenestefolk på landet. De personlige bånd til husbonden var altfor sterke og viktige til at man rev dem over ved lønnskrav.

Bergverkene

I en annen stilling kom de som var tilknyttet industriell virksomhet. Bergverksdrift var en av de eldste industrinæringene i Norge og omfattet mange arbeidsplasser. Kongsberg sølvverk hadde omkring 1770 mer enn 4200 ansatte, og var landets største arbeidsplass. I tillegg var flere tusen i virksomhet ved kobber- og jernverkene.

Det synes være klart at når et så stort antall personer var tilknyttet en arbeidsplass, måtte det være lettere å organisere arbeidsfolk til kamp for sine rettigheter. Ved de store verkene var det heller ikke så sterke personlige bånd mellom den enkelte arbeidstaker og eierne, som på en gård eller hos en håndverker.

Når funksjonærene holdes utenfor, kan arbeidsfolk ved bergverkene grovt sett inndeles i to grupper.

På den ene side er det *verksarbeiderne* som arbeidet i gruvene og i smeltehyttene. De hadde sitt vesentlige underhold av arbeidsfortjeneste ved verket, men en del brukte en plass med litt jord i tillegg. På den annen side har man malmkjørere, ved- og kull-leverandører, som var bønder. De ble kalt «*materialbønder*», og hadde som regel bedre muligheter til å livberge seg enn den andre gruppen ved hjelp av jordbruk, fedrift og alternativt arbeid til bergverksnæringen.

Ettersom verksarbeidernes hovedutkomme var lønnsinntekt, kan en lett komme til å tro at det var blant dem at det foregikk en aktiv lønnskamp, og at arbeidsnedleggelse ble brukt som våpen. Men såvidt forfatteren kjenner til, er det knapt noen aksjoner ved bergverkene i Norge før 1800 der *verksarbeiderne* prøvde å presse fram høyere lønn. Ved Selbu kobberverk har vi imidlertid eksempel på at det lønte seg for *malmkjørerne* å føre en hard linje. I tiden 1737 – 1752 forhandlet bergskriveren med dem om kjøretakst på kirkebakken. I 1739 fremmet de krav om at satsene ble økt med 4 skilling pr. malmtønne, til tross for at de kjente til at verket gikk med underskudd. Bergskriveren var oppgitt: «Her er et slemt Folch som man skall true og trygle til ald Værchets Kiørsler». Det var et tilbakevendende problem for verket å få malmkjøringen gjort, og bergskriveren kom etter hvert til å satse på å få kjørerne i en gjeldssituasjon overfor verket ved at han velvillig krediterte dem penger

og varer. Så truet han dem med å stevne dem for retten for gjeld dersom de ikke kjørte malm.

Men i 1750 greide han likevel ikke å splitte deres enhet. Malmkjørerne krevde å få hevet satsene pr. tønne malm fra 84 skilling til 96. Verket gikk ikke med på kravet og kjørerne streiket. I 1750 kom det fram kun 59 tønner til smeltehytta. Det følgende året gikk verket med på å gi 92 skilling, og det kom fram 1524½ tønner.

Ved Røros kobberverk kom det også til kjørestreik. I nødsåret 1741 lot de som transporterte proviant, 60 lass korn bli stående underveis fordi de mente betalingen var for lav. Likeså kjørte de bare proviant til verket for dem som bød mest for transporten i 1752. (Det året var verkseierne splittet angående betalingen.)

Ved Fritsø jernverk ble det i begynnelsen av 1700-tallet slutt på topp-målet for trekull-tønnene på grunn av «et stort væsen og larm af almuen». Det innebar i realiteten en lønnsøkning. Mindre arbeid ble utført for samme lønn. Eieren av Eidsfoss jernverk klaget i 1752 over at bønder i hans circumferens ved uvillighet tiltvang seg bedre betaling for kull enn de fortjente.

De alvorligste og mest omfattende aksjonene ved bergverkene kom imidlertid *ikke* for å skaffe bergarbeidere og bønder høyere lønn, men for å sørge for at de i det hele tatt fikk utbetalt den lønn de hadde krav på.

Det er dessuten viktig å ha in mente at det ikke ble alvorlige konflikter *alle* ganger verkseierne ikke betalte inn penger til avlønning i riktig tid. Arbeiderne lot være å sende inn klager og supplikker (bønneskriv) til myndighetene, og dermed fins ikke disse episodene omtalt i levningene fra embetsverket. I stedet nøyet de seg med «stor lamentation» (larm) og truet med klager til «Høye Stæder». Ved Røros kobberverk var dette i 1735 tilstrekkelig til at verkseierne betalte det de skyldte.

At de høyere funksjonærene ved kobberverkene etter hvert kom til å ha mer omsorg for bergalmuen, og presset hardt på verkseierne for å få dem til å gjøre sine innbetalinger til rett tid, kan være en av årsakene til at det ved kobberverkene nordafjells ikke oppstod prekære nødssituasjoner for arbeiderne på 1700-tallet. (Proviantskriver og seinere direktør Peder Hjort var en slik mann for Røros, og bergskriver Busch ved Selbu la heller ikke fingrene mellom da en eier ble hengende etter med betalingen. Det var ingen

mening i, skrev han i 1762 – 1763, at en arbeider ikke fikk lønn på 5 – 6 måneder, slik at han måtte gå fra arbeidet og søke seg underhold der det var å få.)

Det var heller ikke uten betydning at kobberverkene nordafjells i 1700-årene kom i hendene på partseiere fra distriktet. De følte et større ansvar for bergbefolkningen enn 1600-årenes utenlandske spekulanter som kun var interessert i mest mulig profitt på kort tid.

For verksarbeiderne ved Kongsberg sølvverk ble det derimot ingen vesentlig bedring på 1700-tallet. Forholdene hadde imidlertid flere ganger vært prekære gjennom 1600-tallet også for Røros, det største kobberverket. Ved Røros var det alvorlige og omfattende opptøyer på grunn av at verkseierne ikke betalte inn penger til avlønning av arbeidsfolket i 1665, 1670, 1682. De hadde i årevis måttet vente på oppgjør for sitt arbeid.

Ved Kongsberg kom det til voldsomme opptøyer i 1690, 1730 og 1795. I 1730 ble det satt militære styrker inn mot de aksjonerende bergarbeiderne, og det ble regulære sammenstøt mellom dem. Militære tropper ble også rekvirert i 1795.

For de omfattende og alvorlige aksjonene ved Røros kobberverk og Kongsberg sølvverk kan en finne et noenlunde enhetlig mønster:

Fase 1: Bergarbeiderne får over lang tid ikke utbetalt den lønn de har krav på. De tar opp dette problemet med verkets ledelse og eiere, men kommer ikke til en tilfredsstillende løsning.

Fase 2: Arbeiderne sender utvalgte representanter til kongen i København med klagebrev eller henvender seg skriftlig til de sentrale myndighetene i rikets hovedstad.

Fase 3: Opptøyer og uro på grunn av sein reaksjon fra myndighetene på klagene, eller fordi myndighetene forsøker å straffe arbeidernes representanter.

Fase 4: Myndighetene nedsetter en kommisjon for å undersøke forholdene ved det enkelte bergverk og dømme de mest aggressive lederne.

Fase 5: Kommisjonene gir arbeiderne rett i deres fleste klagemål, og myndighetene ettergir eller reduserer straff for lederne.

Som illustrasjon av hvordan de omfattende opptøyene kunne arte

seg konkret, kan en bruke uroen på Kongsberg i 1690. Den skiller seg imidlertid på ett punkt fra de øvrige aksjonene. Om en holder seg til framstillingen om verkets historie, skal det ikke ha blitt sendt deputasjon eller klage til myndighetene før aksjonene tok til.

Tumultene i 1690 var de mest omfattende opptøyene i Sølvverkets historie fram til da. I februar dette året samlet bønder fra Numedal seg foran huset til bergskriver Brygman, og krevde å få utbetalt tilgodehavender for kjøring og tømmerleveranser i 1689. Etter at de hadde brutt seg inn i hans hus, greide de å true bergskriveren til å komme med en skriftlig erklæring der han lovte dem betaling innen 5. april.

Denne aksjonen kom så til å danne mønster for sølvverksarbeiderne som var blitt informert om at de den 2. bergmåned samme år bare fikk utbetalt restlønn for de to siste månedene i foregående år. Arbeiderne møtte mannsterkt fram hos Brygmann, og under trusler av å bli slått i hjel måtte han gå med på at de skulle få lønn for det arbeid de hadde utført fram til da.

Mens bergskriveren skulle forsøke å skaffe de nødvendige midler, holdt arbeiderne ham i forvaring. De var redde for at det ellers skulle bli med tomme løfter. Mengdens raseri overfor ham var sterk, ifølge Brygmanns egen fargerike skildring av hendelsene, skal folk ha truet med å svinebinde ham, og med at tarmene skulle skjæres ut av ham og finhakkes. Imidlertid greide bergskriveren å rømme fra sitt fangenskap hos bergarbeiderne ved at to mann heiste ham gjennom skorsteinen i huset der han var forvart. Det ble da mulig å unnslippe over taket.

Visestattholderen i Norge dro personlig opp til Kongsberg og irettesatte dem som var med på aksjonene.

Arbeiderne ble rådet til å sende en ydmyk bønn til kongen om at han skulle tilgi deres grove overgrep mot en kongelig embetsmann. Samtidig fikk verksbetjentene beskjed om at bergfolkene skulle få sine tilgodehavender. Ro ble dermed gjenopprettet.

Driftsresultatet ble imidlertid så dårlig dette året at det ikke var mulig å gjennomføre utbetalingene som planlagt. I tillegg ble det proviantmangel. Dette førte til stigende misnøye, og det ble nye opptøyer. I mai 1690 stimlet bergarbeidere og stigere sammen, og nektet å motta avdrag på lønna. De ville ikke arbeide før de hadde fått alt de hadde til gode.

Det ble nedsatt kommisjon for å undersøke forholdene ved verket og for å dømme hovedmennene bak opptøyene. Noen av de tiltalte ble idømt straff, men alle ble seinere benådet.

Det er færre spor i kildene etter slike aksjoner ved jernverkene. De mangler ikke helt, men har et mindre omfang. I 1747 la alle hammersmedene ved Fritsø jernverk ned arbeidet på grunn av manglende betaling, men streiken løp ut i sanden. Elleve år seinere lyktes arbeiderne bedre. De «sammenrottet» seg og truet med å forlate arbeidet dersom de ikke fikk penger, jern og proviant til forstrekning i dyrtiden, og funksjonærene ble nødt til å kjøpe inn mer proviant til provianthuset. Det var så tydelig at arbeiderne led nød, at det ikke kom på tale å straffe dem for oppsetsighet.

De som aksjonerte ved verkene, hadde lært seg at de måtte opptrå samlet og solidarisk for å få satt igjennom sine krav. Da de opprørske arbeiderne ved Røros kobberverk i 1670 sammensverget seg, het det at de skulle gå og stå som én mann. De 1748 arbeiderne ved Kongsberg sølvverk som underskrev klageskrift til kongen i 1772, avsluttet med formelen «alle som én, én som alle». Det var en forutsetning for at de skulle lykkes i deres kamp, at de ikke lot seg splitte. Derfor ser en at de aksjonerende massene grep inn med harde midler for å forhindre at deres ledere ensidig ble utsatt for straffereaksjoner fordi de gikk i spissen for opptøyene. På Røros sørget de for at «Spell-Ola» ble befridd fra fengselet i 1670, likeså kom det til kraftige sammenstøt på Kongsberg i 1730 da den opprørte folkemassen ikke ville la militære tropper arrestere fire av deres ledere.

Det er visse felles trekk for de aksjonene som sterkest fikk karakter av opptøyer. Deres ledere argumenterte alltid med at de som representerte, var blitt utsatt for overgrep. De påviste at verkseierne og deres funksjonærer ikke hadde fulgt gjeldende rettsregler, og fremmet ikke krav som kunne oppfattes som en trusel mot det politiske system, men pukket på å bli behandlet rettferdig etter det regelverk som kongen selv hadde satt. Dette skulle understreke at de var kongens lojale undersåtter. Arbeidere og bønder satte sin lit til at om kongen først ble gjort skikkelig kjent med deres sak, ville han gi dem sin støtte. Det er bakgrunnen for at mange deputasjoner reiste til København for å overlevere sine klagemål til kongen personlig eller sentralmaktens representanter.

Johan F. Calnersberg ca. 1860: Fra Nordmarka.

Kongens eller sentralmaktens stilling til slike aksjoner var klar. Man ønsket at de kongelige lover og forordninger skulle etterleves, og at konflikter skulle løses ved hjelp av embetsverket. Myndighetene prøvde å gjøre slutt på at det ble sendt deputasjoner til København, og det ble krevd pass fra det lokale embetsverk for å dra med klager til hovedstaden.

Disse bestemmelsene førte til at arbeidsfolk og bønder fikk martyrer for sin sak.

I 1772 sendte bergarbeiderne ved Kongsberg sølvverk to gruvearbeidere som sine representanter til København for å legge fram klagemål for kongen. De to representantene, Lars Storhoff og Lorentz Isachsen, fikk dekket reisen og underhold til familiene sine av bergarbeiderne. Klagene var på ingen måte nye i Sølvverkets historie. Arbeiderne hadde på 17 måneder ikke fått full månedslønn, kun avdrag. Matvarer måtte de kjøpe dyrt av leverandører ved verket. Arbeiderne ønsket nedsatt en undersøkelseskommisjon.

Myndighetene oppfylte arbeidernes bønn, det ble nedsatt en kommisjon som var i arbeid 1772 – 1775. Kommisjonen fant kla-

gene berettiget, både leverandører og funksjonærer ble idømt bøter og erstatninger. Men de langdryge rettsforhandlingene hadde i mellomtiden ført til at Storhoff og Isachsen på nytt hadde reist til København for å klage. De reiste uten tillatelse fra myndighetene og Bergverksdirektoriet påla dem å forlate hovedstaden innen åtte dager.

Storhoff gav allikevel ikke opp. I 1775 søkte han og en annen om pass til København igjen, og fikk avslag. Til tross for det dro de av gårde og ble arrestert. Storhoff ble tvangsvervet og sendt som soldat til Vestindia fordi han – som det het – «hadde søkt slett selskap». Hans følgesvenn ble sendt tilbake til Kongsberg. Storhoffs kone fikk tilbud om en slags enkepensjon om hun og barna foretrakk å bli på Kongsberg, men forutsetningen var at hun ved rolig og stille oppførsel gjorde seg fortjent til det.

Et reskript av 1776 bestemte hvordan bergalmuen skulle gå tjenestevei via Overbergamtet, og man skulle ikke nedlegge arbeidet. Det var streng straff for å forlate arbeidet og dra til København eller for å sette i gang oppløp eller samle inn underskrifter.

Verksarbeiderne var langt mer økonomisk avhengig av sin arbeidsplass enn bønder som kjørte kull og leverte ved og malm. Det ses blant annet av at bøndene ikke brukte så stor del av sin lønn til matinnkjøp på provianthusene. Bøndene sto friere fordi de hadde alternative sysselsettingsmuligheter til bergverkene og fordi de ikke hentet så stor del av sitt utkomme fra bergverksnæringen som verksarbeiderne.

Denne forskjellen fører til at de to gruppene har ulike terskler før de aksjonerte, klaget eller fremmet krav. Verksarbeiderne aksjonerte i eldre tid stort sett på grunn av manglende avlønning. Først i 1795 har uroen på Kongsberg også et innslag av krav om lønnsforbedring. Arbeiderne syntes at betalingen var for knapp ved akkordarbeid.

Blant «materialbøndene» var det en mer stridbar holdning. De reagerte selvsagt på manglende avlønning, og aksjonerte gjerne sammen med verksarbeiderne. Men de drev også en slags lønnskamp utover 1700-tallet for å presse fram høyere satser for transport, ved og kull. Ved de fleste verk finnes eksempler på at dette har foregått. Ettersom de ikke utelukkende eller i overveiende grad hentet sin fortjeneste fra verket, kunne de stå hardere på sine krav.

Motvillighet fra deres side kunne føre til at produksjonen ble nedsatt og til betydelige tap for verkseierne. På kort sikt hjalp det ikke alltid verkseierne at myndighetene hadde pålagt bøndene omkring verket plikt til å levere kull, ved osv. Verkseierne måtte bruke andre maktmidler overfor bøndene. De gav dem kreditt, og brukte gjeldsvåpenet mot dem. Fikk man dom over en bonde for gjeld, kunne det føre til at han måtte forlate gården. Truselen om stevnemål kunne gjøre slutt på bøndenes kampvilje, men når misnøyen blant dem var omfattende, kunne de allikevel organisere seg så bra at de var en maktfaktor å regne med. Det ses også i deres kamp mot trelasthandlerne i Kristiania i slutten av det 18. århundret.

Litteraturliste:

FLADMOE, Henrik: Sølvverket og bergalmuen: En studie i gruvearbeidernes leveforhold på Kongsberg i tilknytning til kommisjonssaken 1772 – 1775. Utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1974[1].

FLØYSTAD, Ingeborg: Arbeidsmandens Lod. Det nødtørftige Brød. Arbeiderlevekår ved Baaseland/Næs jernverk 1725 – 1807. Bergen 1979.

KOHT, Halvdan: Norsk bondereisning. Fyrebuing til bondepolitikken. Oslo 1926. Nye innhogg og utsyn. Oslo 1964.

MOEN, Kristian: Kongsberg sølvverk. 1623 – 1957. Oslo 1967.

RIAN, Øystein: Vestfolds historie 1671 – 1821. Larvik/Skien 1980.

SANDVIK, Gudmund: Det gamle veldet. Norske finansar 1760 – 79. Oslo 1975.

SPRAUTEN, Knut: Hans Hornemann og næringslivet i det trondhjemske 1720 – 1760. (Utrykt manuskript.)

THOMPSON, E. P.: The English Crowd in The Eighteenth Century. Past & Present, a journal of historical studies. Number 50. February 1971.

ØISANG, Ole: Røros kobberverks historie. Rørosboka. Bd. II Trondheim 1942.

ØVERLAND, O. A.: De norske bygdemagasiner. Kra. 1913.

Tore Pryser

Mars-urolighetene i Kristiania 1848

Pøbelopptøyer eller politisk uro?

Som København og Stockholm hadde også Kristiania sine urolighet-er i mars 1848. Kristiania var faktisk først ute av de nordiske hovedstedene. I liten grad har historikerne interessert seg for hva som skjedde i Kristiania, først og fremst fordi begivenhetene har blitt tolket som pøbelopptøyer uten noe ideologisk innhold av betydning eller noen politisk ledelse. Jens Arup Seip – en av de få som overhodet nevner mars-urolighetene – karakteriserer det hele som «uten mål og uten ledelse», det var til å le av, og man lo».[1)]

Sett fra ettertida gjennom «den høyere politikks» briller, er en slik synsmåte kanskje treffende. Derimot – som vi skal se – er det fullt mulig å skille ut en målsetning i urolighetene som angikk vanlige folks situasjon. Også visse uformelle ledere lar seg trolig identifisere. Selv om det som skjedde ikke hadde noe klart ideologisk innhold, var dessuten utgangspunktet demonstrasjoner utløst av nyheten om februarrevolusjonen i Frankrike.

En forutsetning for å forstå innholdet av mars-urolighetene er å studere det hele nedenfra sett fra alminnelige folks synsvinkel. Her er dette gjort ved hjelp av mikrohistorisk metode, noe som innebærer at de som deltok er undersøkt på individnivå – for å se hva som kjennetegner dem som sosial gruppe. For dette formål finnes en særlig god kilde – forhørsmaterialet *– som politiet var opphav til. I tillegg til hva den enkelte foretok seg, gir forhørene en rekke opplysninger om sosiale og økonomiske forhold for dem som deltok; for-*

uten navn, alder, yrke, fødested, fars status o.l.[2] *De øvrige hovedkildene i denne artikkelen som går direkte på marsurolighetene er annet rettsmateriale, etterretningsrapporter fra stattholderen og avisene.*

Ytre begivenheter: Fra pipekonsert til voldshandlinger og militærmakt

Hva som egentlig skjedde i urodagene fra fredag 10. til søndag 12. mars går ikke klart fram av referatene avisene ga. Det opposisjonelle Morgenbladet og regjeringsorganet Det norske Rigstidende ga noe forskjellige versjoner av begivenhetene, og polemiserte sterkt mot hverandres forsøk på å spre løgner. Det som imidlertid er klart, er at utgangspunktet var en artikkel i Morgenbladet om revolusjonen i Frankrike. Ifølge Morgenbladet 12.3. «aftalede igaar endeel af Byens noble Ungdom, at man skulde samles paa Torvet kl. 9 for at begive sig til Hr. Adolf Stabells Bolig og der opføre en Pibekoncert». Stabell var Morgenbladets redaktør. Bakgrunnen var «at man fandt Republiken proklameret i en Artikkel i Morgenbladets Gaarsnummer, hvori den franske Revolution bifaldes».[3] Ialt toget ca. 100 ungdommer, de fleste studenter, kandidater og kopister i departementene opp til Stabells hus Heimdalen nederst i Trondheimsveien ved Nybroa, hvor pipekonserten fant sted. Stabell selv var imidlertid ikke hjemme, til skuffelse for piperne. Allerede kvelden 10. mars mente Morgenbladet å spore tilløp til motdemonstrasjoner under studentenes pipekonsert, noe Rigstidende benektet i sitt oppslag om saken.

Alt i sin første omtale av urolighetene tok Morgenbladet avstand fra det som skjedde. Avisen spådde at uroen ville spre seg og at det bare noen dager etter nyhetene om Paris-revolusjonen var uklokt å «oppirre til Bevægelse en Folkemasse, der er uøvet i at udtale sine Opinioner . . . og som savner anerkjendte og kraftfulde Ledere».[4] Og Morgenbladet fikk rett – kanskje som vi skal se ved hjelp av en viss aktivitet fra avisens egne medarbeidere.

Iallfall kom det til nye uroligheter lørdagskvelden 11. mars. Og nå fikk de virkelige dimensjoner. På torvet samlet seg en «usædvanlig stor Menneskemasse af alle Klasser, formeentlig flere tusinde» ifølge Morgenbladet.[5] Ryktet hadde gått om at den «noble

Ungdom» igjen ville forsøke en pipekonsert hos redaktør Stabell, noe det gjaldt å hindre. Derfor bega massen seg «i den bedste Orden Klokken henved halv ti til Heimdalen og udbragte et Vivat for Hr. Stabell, ledsaget af vældige Hurraraab og Bravo, der aldeles overdøvede nogle Piber fra en liten Trop af unge Mennesker, der hos os adskille sig fra Ungdommen paa andre Steder i Europa ved at elske Aristokratiet.»[6] Stabell som denne gangen var hjemme, åpnet et vindu og tok imot hyllesten. Deretter dro demonstrantene tilbake til torvet. Her gikk de fleste hjem. Men Morgenbladet benektet ikke at «Enkelte Hobe vandrede dog under Raaben og Pipen gjennem Gaderne til Klokken henved 12.»[7]

Ifølge Rigstidende dro nå demonstrantene oppover Pilestredet til statsrevisor Daas bolig, og videre til professor Schweigaard i Østre gate (Karl Johansgt.). Også for disse – Stabells motstandere – ble det ropt hurra. At dette kunne skje, mente Rigstidende var et resultat av at massene først og fremst nyttet høve til «lidt Gadeløier», og ikke tok det så nøye hvem man demonstrerte for. Seinere på natta kom det også til piping utenfor stadshauptmann Ytteborgs hus, og «vexelvis pebet og klappet udenfor Hs. Exc. Statholderen og gjøet udenfor Raadstuen».[8]

På søndagen forsatte opptøyene. En stor menneskemasse møtte igjen opp foran Stabells bolig med hurrarop og skrik. Ifølge Rigstidende gikk «Lystigheden (nå) over til Kaadhed».[9] Folk streifet rundt i gatene – tilsynelatende uten noen bestemt hensikt eller mål. Nå kom det også til sammenstøt med politiet, da dette oppfordret mengden til å gå hjem. Morgenbladet påsto at politiet opptrådte «med megen Moderation», men likevel «opstod nogle Uordner paa Torvet der gav Anledning til endeel Arrestationer.»[10] Rigstidende skrev at også «militæret maatte sættes i Bevægelse, og at over 50 af de uroligste Kroppe bleve arresterede.»[11] De fleste ble løslatt dagen etter.

I tillegg til skildringene i hovedstadsavisene, gir forhørene som politiet opptok ytterligere opplysninger, særlig etterhvert som demonstrasjonene fikk en voldelig karakter. Her går det fram at politimester Morgenstierne 12. mars hadde forsøkt å stagge mengden, først på Nybroa og siden på Stortorvet. På torvet presset massen slik på at politimesteren til slutt måtte forlate stedet. Men mengden fulgte ham nedover Kirkegata. Her måtte han ty inn i kommandan-

ten, general Krohgs gård, etter at demonstrantene hadde begynt å kaste isklumper og snøballer. Morgenstierne ble «truffet midt i Ansigtet af to store isklumper, saa at hans Næse og Mund kom til at bløde stærkt.»[12] Først etter at gata var besatt av soldater våget han seg ut igjen. Dette skjedde kl. 11 på kvelden.

Flere andre politifolk ble også «insulterede», kastet på med isklumper, «spendte og skumpede». Mange uromakere ble arrestert i Kirkegata og utenfor rådstua. På sistnevnte sted ble vindusruter knust. Etter forhørsprotokollen omfattet menneskemengden på sitt største 3 – 4000 mennesker. I motsetning til demonstrasjonstoget på lørdagskvelden, tok ingen akademiske borgere «saavidt vides» del i oppløpene på søndag, het det. Ialt 59 personer ble arrestert. Flere ble straks løslatt med advarsel, andre med forbehold om tiltale. De mest aktive ble varetektsfengslet.

Både Rigstidende og Morgenbladet mante i sine spalter til ro og orden etterhvert som tumultene utviklet seg, for å unngå «Molestration af Eiendom og andre Ulemper».[13] Det anmodes også om

Politimester Morgenstierne. Etter maleri.

besinnelse fordi det 13.3. var dronningens fødselsdag. Og fra nå av var urolighetene i hovedsak slutt. Morgenbladet skrev at alt var rolig denne dagen. «Nogle Slusker, der vilde paabegynde Støi, ble strax førte paa Raadstuen.»[14] Om dronningens fødselsdag skrev Rigstidende at «Den offentlige Rolighed er hersteds ikke yderligere forstyrret. Autoriteterne have lagt Bestemthed og Kraft for Dagen.»[15]

Hva slags bestemthet og kraft la myndighetene for dagen? Av stattholder Løvenskiolds rapporter til kongen i Stockholm går det fram at myndighetene ikke lo, men i høyeste grad tok det som skjedde alvorlig. 12. mars ble statsrådene i Kristiania innkalt «for at tage Forholdsregler».[16] For det første ble politiet pålagt «at utstede en advarende Kundgjørelse.» Dernest ble det altså oppmarsjert ridende jegere og ridende artillerister foran rådhuset. Hva folk ikke fikk vite, var at det «I Ridehuset holdtes et Compagnie Musqueteerer færdig, ligesom Kanoner og Kartætscher holdtes i Beredskab.» Den øvrige garnisonen var ellers «beordret at rykke ud efter et fra Fæstningen givet Signal.» Myndighetene overveiet også å bruke Borgerkorpset, men dette ble droppet, dels på grunn av reglementet for bruken av dette, dels – og trolig viktigere – fordi «at desværre flere mindre Borgere have deltaget i Gadespetaclerne.»[17] Dette siste forteller forøvrig noe om hvem som deltok.

Urolighetene ble altså slått ned. Men ennå gjæret det i hovedstadens befolkning, noe myndighetene fortsatt var klar over. 17. mars fryktet Løvenskiold nye uroligheter. Et rykte gikk om «at Krudtaarnet paa Hovedøen skulde sprænges i Luften.» Bakgrunnen var arrestasjoner av to bryggesjauere, som kameratene deres ville hevne. Men sprengningen uteble.[18] Ifølge stattholderen ble ialt 70 personer arrestert i forbindelse med urolighetene i mars-dagene 1848, hvorav 30 ble løslatt umiddelbart etter «vel fortjent corporlig Correction».[19]

Slik var de ytre begivenhetene omkring urolighetene i mars. Problemene blir nå å undersøke hvorvidt det var noe mål eller politisk innhold av betydning i demonstrasjonene, om de hadde noen ledelse og hvem som var aktivistene og fotfolket her? Som nevnt avviser Seip at mål og ledelse fantes. Han snakker også kun om at «almuen slo seg løs,» uten å spesifisere nærmere hvilke sosiale grupper den besto av.[20]

Politisk innhold og aktivister: Fra hyllest av februarrevolusjonen til krav om «Mad om Søndagen»

Det kan ikke herske tvil om at Morgenbladets hyllest til februarrevolusjonen lå bak de regjeringsvennlige studentenes pipekonserter hos Stabell. Vanskeligere er å få tak på hvem som tok initiativet til motdemonstrasjonene som satte massene i Kristiania i bevegelse. Ifølge Rigstidende var det tre av Morgenbladets journalister som «anførte den raabende Skare udenfor Hr. Stabells Bolig,» og som også for betaling – 10 skilling pr. mann – hadde vervet en tropp sjauere som demonstranter. Dette siste kunne imidlertid ikke regjeringsorganet bevise.[21]

Morgenbladet på sin side tok sterkt avstand fra «de taabligste Rygter», men skrev likevel at ryktene fortalte «at Sjouere skulde være betalte med 24 Sk. snart med 12 Sk. pr. Mand» for å delta mot piperne. Et annet rykte om at Stabell i Stortinget skulle ha foreslått at ingen lenger skulle kunne få kjøpe matvarer på søndagene – et lite folkevennlig forslag, som ble satt i forbindelse med demonstrasjonene – avvises også som oppspinn.[22] Imidlertid gikk ikke avisen så langt som til å påstå at Rigstidene sto bak dette ryktet.

Ryktene svirret altså i lufta – også andre bl.a. om hærverk på Stabells eiendom – godt hjulpet av de to hovedstadsavisenes skriverier. Hvilke realiteter som lå bak er vanskeligere å avgjøre. Rigstidende opprettholdt imidlertid sine beskyldninger om at det var «Morgenbladets Medarbeidere og dem alene der satte Pøbelen i Bevægelse.»[23]

I et innlegg i regjeringsorganet 3. april omtalte en av piperne, Morgenbladets «faste Medarb. Hr. Olsen samt Hovedredacteurens tidligere Substitut Hr. Kildal som Ledere for Hurraraaberne den 11te, om end ikke disse Herrer befandt sig i Spidsen for den Folkemasse, der uden Plan og Øiemed den 12te indfandt sig udenfor Hr. Stabell.» Innsenderen beskyldte dessuten en tredje av avisens fastlønnede for «Haandgribeligheder», uten at vedkommende navngis.[24] Morgenbladet svarte på dette ved å ta inn et innlegg fra en motdemonstrant, som offentliggjorde navnene på piperne. Fire av disse var statsrådssønner.[25]

Beskyldningene og motbeskyldningene som nå haglet i de to avisene, og som endte med at Rolf Olsen i Morgenbladet erklærte

Triumph-Lied
der neu errungenen französischen Republik am 25sten Februar 1848.

Hoch! soll heut' mein Lied erklingen,
— Stimm't in meinen Jubel ein —
Frankreich meinen Gruß zu singen.
Mein Toast soll Frankreich sein!
Es befreite sich vom Zwange,
Von dem Joch der Tyrannei;
Hell ertön's im Jubel-Klange:
Frankreichs Volk das ist jetzt frei!

Stimmet die Lyra zu fröhlichen Sängen,
Reihet Euch Mädchen zum munteren Tanz.
Läutet die Glocken, mit heiligen Klängen
Weihet Europas beginnenden Glanz.

Schwer Mehrle war's benommen
Durch der Heuler arge List,
Doch der Funke, nicht verglommen,
Förderte der Bürger Zwist.
Und das Volk, das muthig kämpfte
Gegen Söldner Uebermacht,
Die den freien Geist nicht dämpfte,
Siegte in der wilden Schlacht.

Laß't uns die Muthigen, Tapferen ehren,
Die sich errungen das goldene Ziel,
Die in der Brust ihre Freiheit bewähren,
Laß't uns sie grüßen mit klingendem Spiel!

Heil dem Volke! Laß't uns preisen,
Das sein heil'ges Recht erstrebt.
Nimmer wird sein Muth ergreisen,
Keine Zeit den Ruhm begräbt.
Schall — bis über Urals Gränze,
Wo der Pole ist verbannt;
Daß er winde Sieges-Kränze,
Hoffnung hege für sein Land.

Schmücket Euch Frauen zum fröhlichen Feste,
Dreifarbig strahle das zierliche Kleid,
Wählet zum Schmucke das Schönste, das Beste,
Lasset verstummen heut' Klage und Leid.

Lasset uns die Becher heben,
Stoße jeder Wackre an:
Frankreichs Republick soll leben!
Lebe jeder freie Mann!
Mit der Despotie darnieder!
Sie allein erschuf den Feind.
Alle Freien sind sich Brüder!
Die des Himmels Einklang eint.

Zeiget Euch Männer im friedlichen Schmucke,
Säubert die Waffen vom wehlichen Blut.
Niemand den Degen zum Kampfe mehr zucke,
Es ist errungen das köstliche Gut.

Anders, Lavirer.

22. april 1848 publiserte Stavanger Amtstidende og Adresseavis (nr. 32) dette hyllingsdiktet til februarrevolusjonen i Frankrike. Forfatteren var den tyske typografsvennen og kommunistemissæren Heinrich Anders eller Anders Lavirer (Anders, krysseren på norsk) som han brukte som kunstnernavn. H. Anders skrev dikt i en rekke andre lokalaviser også på sin vandring langs norskekysten høsten og våren 1847 – 48, fra Tromsø i nord til Kristiansand i sør.

at han ville gå rettens vei mot en kandidat Carl Brinch, er ikke særlig interessante og avdekker ikke mer av realitetene bak demonstrasjonene. Alle benektet sin betydning i det som hadde skjedd. Statsrådssønnen J. Schmidt hevdet at han som formann i Studentersamfunnet forgjeves hadde forsøkt å stoppe «Piberiene».[26] Andre erklærte at de hadde vært tilstede og pepet, men ellers ikke vært aktive. Harald Holst og G. Dunker fraskrev seg enhver deltakelse som pipere. Morgenbladets medarbeidere Rolf Olsen og prokurator D. Kildal påsto at de hverken var ledere eller initiativtakere, men bekreftet at de hadde vært tilstede 11. mars. Begge var på denne tida kjent som radikale demokrater.[27] Kildal innrømmet også at han utenfor hos Stabell hadde oppfordret «Piberne til at holde inde, saa Forbittrelsen ikke skulde afstedkomme Excesser af en mere ulovlig Art.»[28] På denne bakgrunn er det ikke så merkelig at han ble oppfattet som leder.

Det er altså en viss grunn til å anta at Morgenbladets opposisjonsmenn en stakket stund flyttet den politiske striden mot regjeringen og dens tilhengere ut i Kristianias gater, ved å mobilisere byens folkemasse mot konservative studenter og embetsmannssønner. I tillegg til Olsen og Kildal, navngir stattholderen også en Ingemann og prokurator Gaarder som Morgenbladaktivister.[29] På dette tidspunkt var Peder Krabbe Gaarder kjent som opposisjonens statsrettsteoretiker, etter at han hadde utgitt en svært radikal grunnlovstolkning hvor han sto sterkt på folkesuverenitetsprinsippet.

Morgenbladet mistet snart taket på mengden og opptøyene ble langt alvorligere enn avisen hadde tenkt seg. Spørsmålet blir om massene hadde *egne mål,* og videre om det var andre og mer *folkelige* krefter som prøvde å utnytte situasjonen.

Både Rigstidende og Morgenbladet var enige om at fotfolket blant demonstrantene var sjauere og eller folk «af den laveste Classe». Når det gjaldt aktivistene, var flesteparten av de arresterte ifølge Rigstidende «Haandværksdrenger».[30] Også Morgenbladet bekrefter indirekte at yngre handverkere utgjorde aktivistgruppa. Om årsaken til at urolighetene døde ut, skrev nemlig opposisjonsavisa: «Hva der *især* (min understrekn.) bidrog til at der ikke blev nogen større forsamling (13/3.), var Haandværksmesternes priisværdige Redebonhed til at efterkomme Opfordringen til at holde sine Undergivne hjemme.»[31]

Kristiania-avisene navnga ingen av de arresterte. Det gjorde derimot den radikale avisen Den Frimodige i Trondheim, som refererte et privat brev fra Kristiania datert 13/3. Her går det også fram at fire personer var arrestert for vold mot politimesteren og satt på Slaveriet. Dette var en høker Berg med tilnavnet «Pøbelkongen», en forloren Bager Drejer,[32] en do Skrædder og endnu en obskur Person». Ellers var det læregutter, «Obkjøbergutter» o.l. som utgjorde aktivistene ifølge Den Frimodiges kilde.[33]

Disse opplysningene er bare delvis i overensstemmelse med hva som kom fram under forhørene etter urolighetene, som pågikk over flere dager i tidsrommet 13. – 27. mars. Forhørene var svært omfattende. Ialt 50 personer ble avhørt, noen flere ganger. Av disse var 20 blitt arrestert under oppløpene. Vitnene som ble avhørt var mest politifolk og vektere, noen handverkere, et par, tre bryggesjauere, to betjenter, en offiser, en kopist, en student og «Pigen» Lovise Werner, eneste kvinnen som myndighetene kalte inn.[34]

Av de 20 arresterte var en handelsborger, en høker, tre selvstendige handverkere, fire handverkersvenner, en lærling, to handverksarbeidere, to bryggesjauere, en oppasser og fem uspesifiserte «Arbeidsmænd». Aldersmessig var fem 21 – 25 år, sju 26 – 30 år, fem 31 – 35 år, en 36 år og to 41 – 45 år. Sju var født i Kristiania eller Aker, seks i bygder på Østlandet i en radius av mindre enn fem mil fra hovedstaden, fem på Østlandet ellers og en i København (og en ukjent). De aller fleste hadde samme bakgrunn som sine fedre. De fleste arbeidere var sønner av arbeidere eller husmenn. De to med høker- og handelsborgerskap var kjøpmannssønner. Et par handverkssvenner var sønner av arbeidere og et par arbeidere sønner av handverkere. Sosial mobilitet oppover er vanskelig å spore. Nedover var en arbeider sønn av en gardbruker og en snekkersvenn kjøpmannssønn. Ellers var det stort sett samme yrke fra far til sønn.[35]

De fleste arresterte var altså yngre, avhengige handverkere eller arbeidere med et liknende opphav, født i Kristiania eller nabobygdene. Enkelte hadde imidlertid en selvstendig posisjon. Disse pekte seg ut som ledere.

Tre av de arresterte var tidligere straffet med fengsel på vann og brød for slagsmål og gateuorden, og tre hadde fått mulkt for lik-

nende forseelser. Det kan virke som om politiet brakte inn noen gamle kjenninger, som mer ble arrestert i kraft av dette enn av spesiell stor aktivitet under tumultene. De aller fleste var imidlertid personer som ikke tidligere hadde hatt vesentlig kontakt med rettsapparatet.[36] Enkelte var tydeligvis også fylliker. Likevel tyder mye på at flere brukte fylla for å unnskylde eller bortforklare sin rolle i urolighetene.

Av de arresterte peker 5 – 6 personer seg ut, to som voldsmenn og fire som ledere. De sistnevnte var handelsmennene, en selvstendig skredder og en vandrende skreddergesell.

Buntmakersvenn Henrik Andersen, 25 år, født i Kristiania som sønn av en arbeider, tidligere straffet for slagsmål, var den første av de arresterte som ble forhørt. Han var mistenkt for å ha slått politimesteren. Som alle andre av de arresterte, bagatelliserte han sin rolle og påsto seg dyttet av mengden mot Morgenstierne.[37] Det samme gjorde bryggesjauer Erik Andersen, 30 år, husmannssønn fra Vinger, en annen hovedmistenkt for vold mot politimesteren, som forhørene særlig konsentrerte seg om å finne opphavet til.[38]

Bryggesjauer Andersens forklaring gir glimt av mengdens målsetning, som 12. mars var langt mer konkret enn hyllest til februarrevolusjonen og A. B. Stabell. Andersen mente å ha blitt pågrepet fordi han på forespørsel hadde etterkommet politimesterens oppfordring om å forklare hva mengden var misfornøyd med. Han «var da saa dum, at han efterkom denne Opfordring, idet han tog af sig Huen og traadte frem for Politimesteren og sagde: «Vi kan ikke faae Mad om Søndagen;» strax efter begynte Sværmen at skrige og pibe og trykkede stærkt ind paa Politimæsteren.»

Andersen var ikke alene om å *kreve mat på søndagen*. I sin forklaring fortalte handelsborger Christian A. Berg, 29 år, kjøpmannssønn født i Kristiania, at han hadde ropt «norsk Søndagsmad», et krav med basis i «at de Handlende vare blevet nægtede at handle Søndagsmorgen, hvilket vistnok generer den Fattige.»[39] Sammen med høker Fredrik Clausen, 35 år, født i Aker og også han kjøpmannssønn, innrømmet Berg at han også hadde ropt «Leve Friheten» og sunget frihetssanger. Berg var tidligere mulktert for fyll. Men intet på hans rulleblad tilsier karakteristikken «Pøbelkongen». Forøvrig omtaler også stattholderen «handelsborger (citoyen marchand) Berg, der i Matrosdragt ivrig deeltog i Ga-

deuordnerne Søndag.»[40] At han var forkledd tyder på at hans opptreden var *planlagt.*

Clausen, som hadde hørt at det ble ropt «Til Galgen med Politimesteren», men selv påsto at han ropte «Leve Politimesteren», var en tidligere bakermester som nå i 8 – 10 år hadde hatt borgerskap som høker.[41] Han var tidligere mulktert for ulovlig brennevinshandel og «Helligbrøde», ikke uvanlige foreteelser blant høkere. For både Berg og Clausen synes motivet for å demonstrere klart nok; de følte at *en gammel sedvanerett var tatt fra dem,* nemlig retten til å handle matvarer på søndagene.

Ikke bare handelsinteressene så det slik. Skredder Rasmussen, som en politibetjent mente var «af de ivrigste, om end ikke af alle

Vandrende utenlandsk handverkssvenn avbildet i Skillingsmagasinet 1847. Slike folk brakte ofte med seg nye politiske tanker dit de kom.

Nordlyset.

Almeennaand! — Almeennaand!

№ 93. Fredagen den 19de November 1847. 5te Aarg.

Dette Blad udkommer hvende Gange ugentlig og bliver at betale med 1 Spd. 60 ß halvaarlig, foruden 30 ß i Portoafgift for dem, der modtage Bladet gjennem Posten. Det kan subskriberes paa Riget samtlige Postkontorer og Postaabnerier samt hos Faktor Berg i Trondhjem.

Arbeidet leve!

(Efter Anders Lavrers „Die Arbeit hoch"!)

Arbeidet leve! Naab, Du gjalde
fra Øst til Vest, fra Nord til Syd,
Du uden Forskjel lære Alle,
at Uretfærdighed er første Dyd.
Bring Dovenskab paa Mammond Krone
til ræd at bøie ved dit Øre,
og Ærlighedens med din Tone
giv Ro og Kraft og Kraft til Kon.
Den, som ut nyde Aandens Glæde
maa sig ved Arbeid' den berede.

I af lidt Arbeid gadt kan haver
det fjerde vel en daarlig Mave.

Arbeidet leve, Frihed leve,
og leve Lighed, leve Ret!
De høie Herrer skulle bøie,
naar I forente ville det.
Naar Retfærd uden Frygt og Dadel
til Dommersædet først er bragt,
Bedrag! hvad hjelper da din Adel
og al din Rigdom, al din Magt?
Da skal ei Herskeregen æres,
og Guldets Magt til Jord skal bøies.

Arbeidet leve! Hør det, Slave,

Et dikt Heinrich Anders publiserte i Trondheimsavisen Nordlyset i november 1847. Denne avisen ble redigert av den meget radikale løytnanten Anthon Bang.

den ivrigste Skriger» på torvet, ga klart uttrykk for at også kundesida mente at en gammel rettighet var frarøvet den. Matis Rasmussen, 44 år, husmannssønn født i Skedsmo, tidligere ustraffet og selvstendig skredder på Grønland med kone og to barn å forsørge, hevdet at hans kone ikke hadde fått kjøpt melk.[42] Han var blitt arrestert utenfor rådstua «i midten af en liden Sværm Pøbel, og paa en Maade holdt en Tale for disse angaaende Politiets Forbud mod Søndagshandelen,» forklarte politibetjenten som brakte han inn.

Alt i innledningen til forhørene framgår det at myndighetene var klar over grunnlaget for misnøyen blant massene i Kristiania, en misnøye som altså ble utløst i forbindelse med demonstrasjonene som Morgenbladets hyllest til februarrevolusjonen fikk i gang, men som kom til å rette seg mot helt andre ting enn avisa hadde forestilt seg: Selv om oppløpet på søndag ifølge forhørsprotokollen «formeentlig ingen anden Hensigt (hadde) end at drage omkring og støie og skraale, . . . hørte man dog oftere Ytringer blandt Massen, der skulde tilkjendegive Misfornøielse med at Politiet siden Nytaar har

været strængere med at paasee, at Høkere ikke havde deres Boutikker aabnede om Søndagen før kl. 5 Eftermiddagen,» noe som var iverksatt for å overholde «Sabatforordningen».[43] Denne forordningen har tydeligvis ikke vært tatt så nøye tidligere.

De personene som foran er nevnt, er trolig både de viktigste voldsmennene og de som artikulerte mengdens krav klarest, i noe som altså utviklet seg til mat-opptøyer og vern om gammel sedvanerett. En leder kom seg imidlertid unna – en person som trolig var hovedmannen. Og en annen – muligens samme person – skreddersvennen Ole Tidemand, greidde å overbevise forhørsretten om at hans rolle var ubetydelig, til tross for et sterkt vitneprov om det motsatte.

Ole Tidemand var den siste som ble forhørt, og det er uklart om han egentlig ble arrestert. Et vitne, student Behrens, forklarte imidlertid at han på torvet hadde lagt «mærke til en Person, der skjøv stærkt paa de Personer, som var foran ham . . . og som ropte 'at man skulde storme frem.'» Seinere så han personen igjen i tumultene utenfor kommandantboligen, og ble her fortalt at dette var skreddersvennen Ole Tidemand.

Skreddersvennen Tidemand benektet dette med styrke. I motsetning til mange av de andre aktivistene, hevdet han å ha vært «aldeles ædru», at han riktignok hadde sett det som skjedde i Kirkegata, men at han ikke hadde deltatt. Istedet hadde han begitt seg til skredder Arneberg i Knobelauchs gård her, hvor han oppholdt seg til alt var rolig.

Tidemands forklaring skiller seg fra de øvrige mistenktes ved større fasthet og overbevisning. Det virker som om forhørsretten trodde på han, til tross for studentens forklaring. Hvem var så Tidemand? Av forhøret går det fram at han var 25 år, født i Nord-Aurdal i Valdres og sønn av en skredder. Som utlært svenn hadde han vært fem år i utlandet, «idet han har reist paa sin Profession,» en vandring han kom tilbake fra i juli 1847.[44] Var Tidemand, som fikk pass til København 1843, en vandrende gesell og rebell, som ble inspirert av februarrevolusjonen og som med lokal misnøye som grobunn, ble leder i mars-urolighetene i Kristiania? Av de forhørte var han den eneste med utenlandsk erfaringsbakgrunn bortsett fra malersvennen og skuespilleren Jaen Hochbrandt, som var født i København.[45]

Svaret på Tidemands rolle forblir ukjent. En indikator på hans politiske forbindelser kan likevel nevnes. Skreddermester Arneberg som Tidemand søkte tilflukt hos, var en av de få skreddermesterne som seinere ble medlemmer av thranittbevegelsen i Kristiania, og som trolig betydde noe for at så mange skreddersvenner kom med her. Kanskje var mester Arnebergs verksted et slags sentrum for «sosialistisk» orienterte skreddere også før thranittbevegelsen?[46)]

Dersom Tidemand var «en velkledd Person, høi og slank af bygning, som var meget ivrig i at faa Massen til at skrige,» bl.a. på torvet, har vi identifisert den personen som flere vitner omtalte som *den ledende* bak urolighetene. Høker Clausen nevner denne mannen som en kar med «forlorent Skjæg i Ansigtet, som han eengang tog af.» At Clausen som arrestert ikke prøvde å dekke seg selv med å dikte opp en slik figur, framgår av at et politivitne – nålemaker Paulsen – også nevner personen med «forlorent Skjæg». Paulsen hadde lagt merke til en han «ikke kjendte (som) fløi foran Sværmen gererede sig som dens Anfører, idet Sværmen paa hans Vink og Raab standsede og skreeg og atter satte sig i Bevægelse. Naar han havde faaet Sværmen til at skrige, stod han selv rolig.»

Politiforhørene greide ikke å bringe på det rene hvem denne personen var. Siste forhøret 27. mars konkluderte med «at det endnu ikke, uagtet anvendt Umage har lykkedes at opdage den Person, der efter 13de Depts (vitne) og andre Personers Forklaring har anført Sværmen udover Storgaden til Stabells Huus og som formodentlig ogsaa senere under Opløpet har vært virksom med at faa Folk til at skrige og støie.»

I slutten av juli ble 15 av de arresterte dømt av Underretten for sin deltakelse i mars- urolighetene.[47)] Saken gikk videre til Overretten i slutten av oktober, som stort sett opprettholdt Underrettens avgjørelser.[48)] Av de dømte ble buntmakersvennen Henrik Andersen regnet som hovedmannen og ilagt tre og et halvt års straffarbeid. De øvrige fikk fengsel på vann og brød i 4 – 25 dager. Saken gikk imidlertid videre til Høyesterett, som i hovedsak opprettholdt de lavere rettsinstansers kjennelser. Her ble likevel bare 11 av urostifterne dømt.

En kan merke seg at både handelsborger Berg og høker Clausen var blant de fire som *ikke* fikk saken opp for Høyesterett, etter å ha blitt dømt i Underretten. Dette ga den sosiale sammensetningen

blant «matopprørerne» et langt klarere proletært preg: To var selvstendige handverkere (men ikke mestere), tre svenner, to bryggesjauere og fire uspesifiserte arbeidere. Ved at de to med kjøpmannsborgerskap ble utelatt, fikk saken også en mindre alvorlig karakter.[49] I referatene fra Høyesterett er det helt utelatt at demonstrasjonen søndag 12. mars var et resultat av forbudet mot matvarehandel på søndagene, et forbud som rammet både arbeidsfolk og småhandlende som så på dette som en krenkelse av en gammel rettighet. «Ligesaalidt som nogen egentlig Aftale synes at have fundet Sted mellem Tumultuanterne, ligesaalidt synes Tumulten at have haft noget bestemt Øiemed,» het det.[50] Det hele ble redusert til en kriminalsak med vold mot politiet som hovedingrediens og arbeidsfolk som aktører.

Stimulanser utenfra? En emissær fra kommunistforbundet i London i Kristiania i mars 1848

Det var altså nyheten om februarrevolusjonen og konservative embetsmannssønners reaksjon på denne, som fikk en ulmende misnøye med bestemmelsene for kjøp av matvarer til å slå ut i lys lue. Var det andre *utenfra* som også pustet til ilden? Mye tyder på at enkelte nordmenn ikke var helt ukjente med de politiske tankene som lå til grunn for revolusjonen i Paris. Slike kunnskaper var spredt både gjennom norske handverkssvenner som vandret på sine fag ute i Europa og fra utenlandske geseller på vandring i Norge.[51]

For folk som kunne lese var den tyske skreddersvennen og kristenkommunisten Wilhelm Weitlings bok «Garantier for Harmonien og Friheden» tilgjengelig på norsk fra januar 1847. Utgiveren, bokbinder N. W. Damm i Kristiania var selv en innvandret handverker, sønn av en skreddersvenn i København. I forbindelse med utgivelsen averteres det med at «Der gives vel Mange ogsaa hertillands, der i det Mindste have en dunkel Ide om hva 'Kommunismen', der griber stærkt om sig i Frankrig og Tyskland vil sige.»[52] Weitlings bok kan ha bidratt til at dunkle ideer ble klarere.

Som vi har sett, kan Ole Tidemand ha vært en slik svenn med politiske impulser fra utlandet. Helt sikkert er det at to emissærer

Garantier

for

Harmonien og Friheden.

Af

Wilhelm Weitling.

Oversættelse.

Fri ville vi vorde, som Himmelens Fugle; drage ubekymrede i muntre Skarer og sød Harmoni igjennem Livet, som de.

Christiania.

Forlagt af R. W. Damm.

1847.

Tittelblad og innholdsfortegnelse fra den tyske skreddersvennen Wilhelm Weitlings bok Garantier for Harmonien og Friheden, første bok om kommunismen som ble utgitt i Norge (i 1847).

Indhold.

Første Afsnit.

Oprindelsen til de selskabelige Onder.

			Pag.
Kap.	1.	Samfundets Urtilstand	7.
—	2.	Oprindelsen til rørlig Eiendom	13.
—	3.	Oprindelsen til urørlig Eiendom	18.
—	4.	Opfindelsen af Aro	33.
—	5.	Krigens Oprindelse	39.
—	6.	Slaveriets Oprindelse	44.
—	7.	Handelens Oprindelse	49.
—	8.	Pengenes Opfindelse	54.
—	9.	Titelvæsenets Oprindelse	77.
—	10.	Soldatervæsenet	85.
—	11.	Fædreland, Grændser og Sprog	91.
—	12.	Penge- og Varehandel	116.
—	13.	Religion og Sæder	137.

Andet Afsnit.

Ideer til en Reorganisation af Samfundet.

Kap.	1.	Elementet i den selskabelige Orden	5.
—	2.	Om Forvaltningen	17.
—	3.	Om Videnskaberne	21.
—	4.	Om Valgene	25.
—	5.	Om Arbeiderne	43.
—	6.	Mester-Compagnierne	46.
—	7.	Central-Mester-Compagniet	47.
—	8.	Om Værks-Forstanderskaberne	49.
—	9.	Om Trio	51.
—	10.	Kommerserimerne	53.
—	11.	Arbeidets Spærring	83.
—	12.	De skjønne Kunsters og Videnskabers Akademi	88.
—	13.	Qvindens Stilling	92.
—	14.	Om Skole-Armeen	97.
—	15.	Den philosophiske Lægekunst	100.
—	16.	Fællesskabets Fordele	116.
—	17.	Oversigt over det hele System	123.
—	18.	Mulige Overgangsperioder	127.
—	19.	Forberedelser til Overgangsperioden	190.
—	20.	Slutningsord	193.

fra «De rettferdiges forbund» i London, kalt Det kommunistiske forbund fra sommeren 1847, hver for seg i 1848 var i Norge. De to var den tyske typografsvennen Heinrich Anders og den svenske skreddergesellen Carl Daniel Forssell. Sistnevnte oppholdt seg nettopp i Kristiania i mars 1848.

Gjennom Erik Gambys spennende undersøkelser av Pär Götrek og svensk arbeiderbevegelse på midten av 1800-tallet, har det nylig blitt kjent at to agenter fra kommunistforbundet i London opererte i Sverige, og at en av dem – Heinrich Anders – også besøkte Nord-Norge.[53] I Sverige hadde de nære kontakter med kretsen omkring bokhandleren Pär Götrek i Stockholm, en gruppe som særlig besto av mange skreddersvenner – derav flere nylig hjemkommet fra Paris. Götrek var en ledende figur i Det Skandinaviske selskap i Stockholm, en organisasjon hvor handverkere vanket, også norske.

Av politiforhør i forbindelse med urolighetene i den svenske hovedstaden i mars 1848, som var av langt alvorligere karakter enn de norske med minst 18 drepte, går det fram at Götrek-kretsen sto bak et skrift «Om proletariatet och dess befrielse genom den sanna kommunismen» (nov. 1847), som ble satt i forbindelse med gateopptøyene i Stockholm.

Götrek-gruppa var tilhengere av franskmannen Etienne Cabets såkalte icariske kommunisme, en slags kristen retning som tok avstand fra voldsbruk i kampen for et nytt og bedre samfunn. Dette framgår klart av skriftet «Om proletariatet . . .», som også tar opp handverkernes spesielle problemer i lys av «Fabrikwäsendet», kapitalistisk konkurranse og utvidet næringsfrihet. Ifølge Gamby inneholder imidlertid skriftet også påvirkninger fra Friedrich Engels, stoff diskutert på kommunistkongressen i London sommeren 1847, som la grunnlaget for Marx og Engels' lederskap i kommunistenes forbund og Det kommunistiske manifest, som forøvrig Götrek ga ut på svensk i desember 1848 – den eneste oversettelsen av orginalen i utgivelsesåret.[54]

En av Götreks nære medarbeidere var skreddersvennen Carl Daniel Forssell – opprinnelig typograf – som i 1843 hadde hatt kontakt med icariske kommunister i Paris. Han hadde også vandret på sitt fag i Finland, Russland og England. I London hadde han blitt medlem av «De rettferdiges forbund» her, en søsterorganisa-

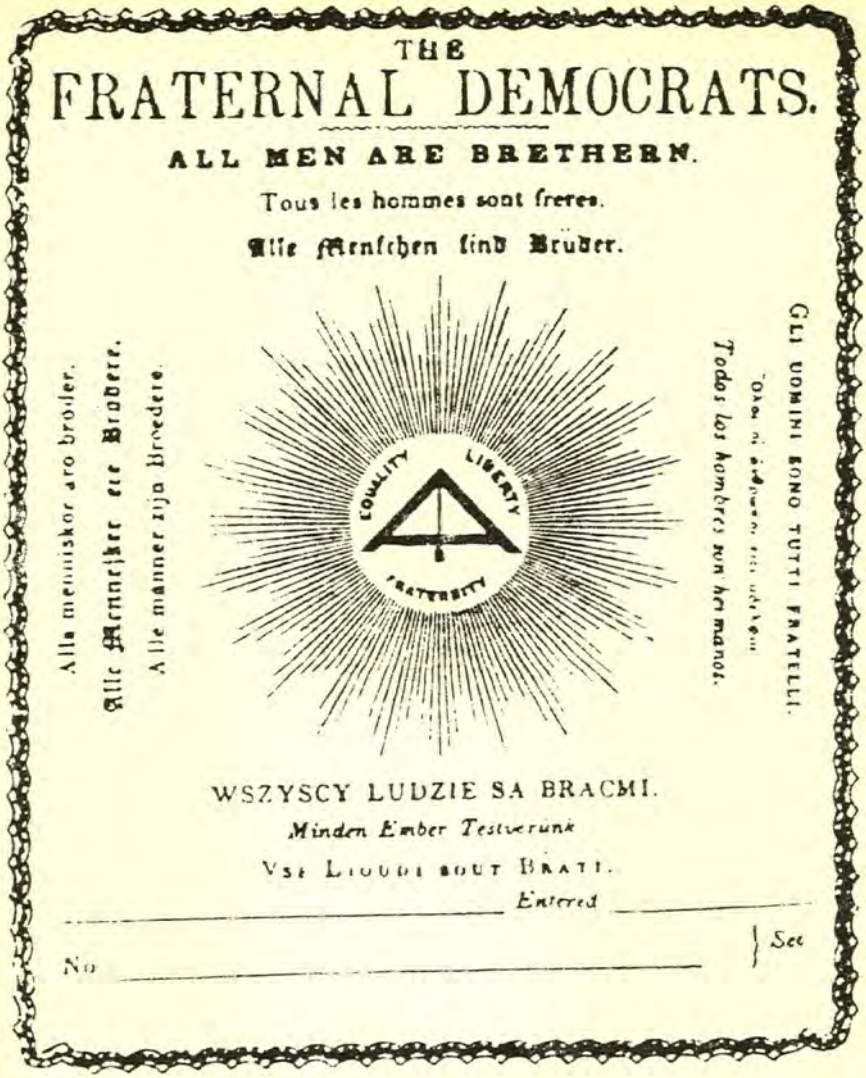
THE
FRATERNAL DEMOCRATS.
ALL MEN ARE BRETHERN.
Tous les hommes sont freres.
Alle Menschen sind Brüder.
Alle menniskor äro broder.
Alle Mennesker ere Brødere.
Alle männer zijn Broedere.
Todos los hombres son hermanos.
GLI UOMINI SONO TUTTI FRATELLI.
EQUALITY
LIBERTY
FRATERNITY
WSZYSCY LUDZIE SA BRACMI.
Minden Ember Testvérunk
VSE LIOUDI SOUT BRATI.
Entered
No
See

Medlemsbok for Fraternal Democrats som Heinrich Anders forklarte at han tilhørte under sin agitasjonsferd i Norge for kommunistforbundet i London 1847 – 48. Som en ser har medlemsboka sitt slagord trykt på en rekke språk, også dansk/norsk.

sjon til den opprinnelige organisasjonen i Paris. Forssells politiske holdninger kjennes gjennom hans brosjyre «Kommunismen och kristendomen» som han i icarisk ånd skrev våren 1847 i Karlskrona og som Götrek brakte videre til almenheten i Stockolm.[55]

At Forssell var medlem av kommunistforbundet i London, går blant annet fram av et sirkulære herfra fra september 1847, hvor det heter at «et forbundsmedlem, broder Forssell, i en brosjyre skrevet på det svenske språket, forklarer våre grunnsetninger for folket.» Samme skriv omtalte også den andre utsendte agenten, typografen Heinrich Anders. Med «sin ransel fylt av kommunistiske flygeskrifter», kom han til Sverige over Helsingør/Helsingborg og fikk sin vandrebok påskrevet i Stockolm 18. mai 1847. Også Anders tok kontakt med Götrek-kretsen. Trolig på hans initiativ ble det i Stockholm dannet en hemmelig avdeling tilknyttet kommunistforbundet i London. I den svenske hovedstaden overleverte Anders to diskusjonsutkast som tok for seg kommunismen.[56]

Heinrich Anders alias Anders Lavirer – «krysseren» på norsk – det siste hans kunstnernavn som han skrev dikt og reiseskildringer under, var en fargerik person som vakte oppsikt dit han kom. Tidligere hadde han vandret både i Europa, Asia og Afrika. Ved hjelp av aviser som tok inn hans dikt og passprotokoller er det ganske lett å kartlegge hans bevegelser, ikke bare opp gjennom Nord-Sverige og Lappland til Alta, Hammerfest og Tromsø, hvor Gamby følger ham, men også videre på hans ferd i Norge til Trondheim, Bergen, Stavanger, Kristiansand og Kristiania. I Kristiania er han først identifisert 21. juni 1848. Han har således neppe hatt noe direkte med marsurolighetene her å gjøre.

I denne sammenheng skal derfor ikke hans bevegelser og kontakter i Norge følges nærmere.[57] Kun skal nevnes at han i mars 1848 oppholdt seg i Bergen hvor også det uvanlige skjedde at det kom til uroligheter blant arbeidsfolk. Bergenske Blade skrev 31. mars om opptøyer blant arbeiderne med krav om høyere daglønn «ved nogle for Bycassens Regning paabegyndte Arbeider». Etter forhandlinger mellom myndighetene og arbeiderne tok 110 mann igjen opp arbeidet etter noe som synes å ha vært en streik. «Nogen Molest paa Person eller Eiendom fandt ikke Sted,» ei heller arrestasjoner.

Carl Daniel Forssells rolle 1847/48 vet en mindre om, han var en langt mindre iøynefallende figur enn Anders. Forssell reiste på pass til Karlskrona utstedt i Stockholm 11/12. 1846, og hadde før han kom til Kristiania gjort dette gjeldende i Karlstad. Forssell var dessuten kjent i Kristiania fra før etter et opphold her sommeren 1837.[58] Ikke usannsynlig hadde han derfor kontakter i skreddermiljøet i hovedstaden.

Så aktiv talsmann som Forssell var for de kommunistiske ideer, unngikk han neppe å drive propaganda i Kristiania i 1848. I et sirkulære fra september 1847, skriver kommunistforbundet i London at en person som må være Forssell har grunnlagt en avdeling i «W. Gemeinden» med 100 medlemmer.[59] Hvis dette er riktig, hadde han også trening i organisasjonsdannelse. At han brakte med seg sin brosjyre om «Kommunismen och kristendomen», er iallfall fristende å gjette på. Gamby antyder at det kan ha vært Forssell som trakk opp retningslinjene for Det Skandinaviske selskapet i Stockholm, som kommunistene infiltrerte. Kanskje hadde han et liknende oppdrag i Kristiania? Et slikt selskap i Kristiania er omtalt i en svensk kilde.[60]

Her kommer vi foreløpig ikke lenger. Det som er fakta er at Forssell fikk sitt pass påskrevet hos politiet i Kristiania 21. mars, mindre enn ti dager etter at tumultene her var slutt i 1848. At han ankom noen dager før han lot seg registrere er sannsynlig. Det var vanlig at man først fikk stemplet sitt pass når man skulle reise videre. I en såpass stor by som Kristiania var det fullt mulig for en vandrende skreddersvenn å holde seg skjult for politiet en tid om han hadde kontakter. Dersom Forssell ønsket å spille en aktiv rolle under demonstrasjonene 10. – 12. mars, hadde han ingen grunn til å gi seg tilkjenne for myndighetene.

Men dette vet vi altså ikke. Kanskje er det mer sannsynlig at han i Karlstad fikk høre om urolighetene i Kristiania, og ilte hit for å fiske i rørt vann? Da han nådde Kristiania, var imidlertid militæret satt inn og de ivrigste aktivistene arrestert. Dersom Forssell hadde planer, måtte han med uforrettet sak forlate Kristiania. 12. april finnes han registrert i Gøteborg. Seinere i 1848 dro han til Karlstad hvor han slo seg ned som skreddermester. Her kom han som avisredaktør til å spille en rolle i svensk arbeiderbevegelse i 1860 – 70-åra.[61]

Selv om det ikke kan bevises at agenter fra kommunistenes forbund i London hadde noe å gjøre med urolighetene i mars 1848, er det likevel interessant å kunne slå fast at de på dette tidspunkt *befant seg i Norge*, Forssell i Kristiania og Heinrich Anders i Bergen. Her oppholdt de seg i handverkermiljøene, hvor også en del radikale akademikere og skribenter hadde tilknytning. Som vist er det nettopp slike som er identifiserte som ledere og aktivister i mars-urolighetene i Kristiania. Blant handverkerne igjen av disse, pekte et par skreddere seg ut som særlig aktive. En av dem – nettopp en vandrende skreddergesell – hadde og kontakt med en seinere thranitt, skreddermester Arneberg. Om det gikk ei linje fra skreddersvennen Ole Tidemand og skreddermester Arneberg til kommunistagent Forssell, er likevel fortsatt et åpent spørsmål.

Kommunismen

och

Kristendomen.

Anförande i Bildnings-Cirkeln, den 21 Februari 1847, i anledning af Hr Communister Ignells Föredrag derstädes rörande Kommunismen,

af

C. D. Forssell
Kommunist.

På flera begäran till trycket befordrad.

Stockholm.
Elmén & Granbergs Tryckeri.
Tysta Predigatan, N:o 27.

1847.

Tittelblad på Carl Daniel Forssells bok Kommunismen och Kristendomen som han trolig hadde med seg da han var i Kristiania i mars 1848.

Perspektiver bakover og framover – 1859 -urolighetene

Mars-urolighetene i Kristiania 1848 hadde sitt utgangspunkt i hyllest til februarrevolusjonen, men utviklet seg til matopptøyer og vern om gammel sedvanerett – retten til å kjøpe mat på søndager. Radikale akademikere og avisfolk var drivkraften i første fase, småkjøpmenn og handverkere i avslutningsfasen – som også ble voldelig. Trolig på bakgrunn av dette siste har mars-urolighetene seinere blitt sett på som pøbelopptøyer uten mål og ledelse, som var til å le av. Det foregående viser at dette ikke var tilfelle. I tråd med E. P. Thompson kan det istedet hevdes at matopptøyene ikke først og fremst var impulshandlinger uten mål og mening, men bevisste handlinger knyttet til det før-industrielle samfunns paternalistiske normsystem. Her spilte ansvar for småkårsfolks kår og gammel sedvanerett stor rolle. Thompson – som behandler forholdene i England – taler i denne forbindelse om «massenes moral-økonomi» (The Moral Economy of the Crowd). Brudd på det gamle normstystemet legitimerte opptøyer.[62)]

Masseopptøyer som følge av krenkelser av folks tradisjonelle rettigheter har lange røtter i europeisk historie.[63)] Dette var også noe av kjernen i Den store franske revolusjon i 1789. Politiske og konstitusjonelle krav fra intellektuelle og kondisjonerte parret med sans-culottenes krav om brød var her en dynamisk faktor som drev revolusjonen videre. Kjernetroppene blant sans-culottene var nettopp små handverksmestere, svenner og handelsmenn,[64)] altså en sosial sammensetning svært lik den vi fant blant matopprørerne i Kristiania i mars 1848. I motsetning til Frankrike i 1789 hvor intellektuelle og sans-culottene lenge holdt sammen, skiltes de tilsvarende gruppene i Kristiania etterhvert som urolighetene utviklet seg. Uten at sammenlikninger bør presses for hardt, var dette et mønster ellers i Europa også i 1848, etterhvert som de revolusjonære bevegelsene løp ut i sanden.

I Kristiania valgte de radikale akademikerne å arbeide videre på ideene fra februarrevolusjonen i modererte former i Den demokratiske forening. Denne foreningen, som ble stiftet i februar 1849, var i virksomhet ett års tid. Sentrale folk her var Peder Gaarder, Rolf Olsen og Daniel Kildal – alle aktive i første fase av mars-uroen, sistnevnte som foreningens første formann. Den demokra-

tiske forening ønsket utvidet stemmerett, men sto i et motsetningsforhold til thranittbevegelsen, hvor handverkssvennene i Kristiania fikk sitt radikale tilholdssted. I thranittforeningene møtte de for første gang klare krav om politiske rettigheter som pekte framover.

Thranittbevegelsen ble knust av myndighetene sommeren 1851. Det tok lang tid før vanlige folk i Kristiania igjen organiserte seg politisk i foreninger. Dette skjedde først med fagforeningsbevegelsen i 1870 – og særlig 1880-åra. Mellom 1851 og 1880 er iallfall lite kjent av organiserte framstøt. To artikler i dette hefte behandler oppløp og uroligheter i 1878 og 1880 med visse innslag i denne retning. Men det finnes mer i denne perioden som foreløpig ligger i det skjulte.

Blant annet var det store uroligheter igjen i Kristiania i 1859. Også de ble slått ned med militærmakt, og har også andre likhetstrekk med 1848-urolighetene. I tillegg til at det som i 1848 – 50 rådet en radikal stemning i byen, som særlig ga seg utslag i valgagitasjon blant handverksmesterne, var det også denne gangen avisskriverier og opposisjonelle akademikere som drev det hele i gang. Liksom 11 år tidligere overtok massene og demonstrasjonene fikk et mer voldelig preg. I motsetning til i 1848 sto imidlertid både intellektuelle radikale og massene nå på samme krav, en *mer human militær straffelov*, et krav som pekte framover.

1859-urolighetene er ikke vårt tema. Men bakgrunnen var at en kaptein Meinertz hadde latt den unge musikklærlingen Gudbrand Bøhn tildele 25 slag med en «Rotting», fordi han som soldat hadde glemt å bruke militærlue. Bøhn var en begavet fiolinist med innpass i de «finere» kretser, og saken ble kjent ved at venner her tok den opp i avisene. «Men Pressen tegner sorte Striber med sin Svøbe, og det smerter ogsaa,» skrev en student i et avisinnlegg 13. april i et angrep på Meinertz. [65] Av leserinnleggene går det fram at avstraffelsen sees i sammenheng med innføringen av alminnelig verneplikt, og at enhver fra nå av – også sønner fra «dannede Familier» – kunne risikere å «komme til at krumme Ryg under Stokken.»[66] Meinertz-affæren førte til en prinsipiell diskusjon i pressen om nødvendigheten av en ny militær straffelov. Dette var vedtatt av to tidligere storting, men nektet sanksjon. «Men eet Gavn vil denne Historie medføre: den indeholder et særdeles veltalende Indlæg i det Spørgsmaal, som dannede det hovedsagelige

Stridspunkt mellem Storthinget og Regjeringen angaaende den nye militære Straffelov,» het det i Aftenbladet.[67] Det henstilles til Stortinget å ta «Pryglestraffens Anvendelse» opp på nytt.[68]

Som følge av avisoppslagene kom det på kvelden 14. april til piping og demonstrasjoner utenfor Meinertz' bolig i Kongens gate, hvor mange mennesker hadde samlet seg. Urolighetene fortsatte de to påfølgende kveldene. Da folkemassen forsøkte å sprenge porten til Meinertz' hus og det kom til sammenstøt med politiet da noen arrestanter ble forsøkt befridd, ble både kavaleri og infanteri tilkalt for å rydde gatene. 60 – 70 mennesker ble arresterte.

Som i 1848 tok Morgenbladet avstand fra pipekonserten. Selv om avisa mente at demonstrantene hadde rett i sak, må den «dog høiligen advare imod Udskeielser i denne Art af Demonstrationer (fordi mengden) vanskelig lader sig styre, men meget ofte tager Retninger, som Ophavsmændene ikke have tænkt paa.»[69] Slik så andre aviser det også. Men urolighetene vokste. «Medens Mængden den første Aften for den større Del bestod af Studenter og velklædte Folk, saa man igaaraftes kun faa saadanne,» forteller Aftenbladet 16/4.

Også i forbindelse med demonstrasjonene i april 1859 ble det tatt opp omfattende forhør. 31 personer ble tiltalt, de fleste yngre handverkere og arbeidsfolk. For 8 ble saken hevet eller de ble frikjent. Også denne saken gikk til Høyesterett. To fikk her ett års straffearbeide, seks 5 – 25 dagers fengsel på vann og brød og resten bøter.[70]

Urolighetene i 1859 er foreløpig ikke undersøkt nærmere. Det er lettvint å tolke også disse som gatespetakkel og pøbelstreker. Men selv om det kunne se slik ut, var det et politisk krav om ny militær straffelov som lå bak. Voksne folk i 40-årsalderen som amanuensis Johan Cornelius Tellefsen ved Universitetsbiblioteket og boktrykkermester Andreas Halvorsen, må iallfall ha sett det slik. Førstnevnte fikk fengsel på vann og brød for gateuorden og for ikke å ha fjernet seg på politiets anmodning. Boktrykkeren ble bøtelagt fordi det fra hans trykkeri «netop medens Opløpet var paa sit Værste, udsolgtes et Smædeskrift «Om den Meinertzske Pryglehistorie». Det hører med til historien at Halvorsen tidligere sto for trykkingen av Arbeiderforeningernes Blad og i 1856 ble tiltalt for å ha trykket en injurierende artikkel «Om Arbeideragitationen» med skarpe an-

grep på regjeringen og domstolene for behandlingen av thranittlederne (nr. 48 og 49 1855). Etter først å ha blitt dømt ved lavere instanser for artikkelen ble boktrykker Halvorsen frifunnet av Høyesterett.[71]

Tross mange likhetstrekk med det som skjedde i mars 1848, innebar 1859-demonstrasjonene et lite skritt framover. Mens massene i 1848-års matopptøyer kjempet for en tradisjonell rett, gikk de i 1859 til kamp for noe nytt – en mer human militær straffelov som sju år seinere – i 1866 – ble et faktum. I begge tilfellene dreide det seg om spørsmål som angikk folk flest. Sett nedenfra – fra deres synsvinkel – var slike nære ting viktige.

Noter

1. J. A. Seip, Utsikt over Norges Historie, 1. del (1974) s. 183.
2. Kra. politi, forhørsprot. 25, 1844 – 49, s. 588 – 662.
3. Morgenbl. 12.3. -48.
4. Ibid.
5. Morgenbl. 13.3. -48.
6. Ibid.
7. Ibid.
8. Rigstid. 13.3. -48.
9. Rigstid. 19.3. -48, tillegget.
10. Morgenbl. 14.3. -48.
11. Rigstid. 19.3. -48, tillegget.
12. Kra. politi, forhørsprot. 25, 1844 – 49, s. 588 – 662.
13. Morgenbl. 14.3. -48.
14. Morgenbl. 15.3. -48.
15. Rigstid. 15.3. -48.
16. Rapport fra Løvenskiold til kongen 12.3. og postscriptum 13.3. -48.
17. Rapport fra Løvenskiold til kongen 17.3. -48.
18. Ibid og rapport fra Løvenskiold til kongen 19.3. -48.
19. Rapport fra Løvenskiold til kongen 17.3. -48.
20. Seip op. cit. s. 183.
21. Rigstid. 17.3., 19.3. og 19.3. -48, tillegget.
22. Morgenbl. 16.3. -48.
23. Rigstid. 27.3. -48.
24. Rigstid. 3.4. -48.
25. Morgenbl. 12.4. -48. Navnene var to studenter Vogt, kand. Petersen, kand. H. Holst, kand. Schmidt, fullm. J. Magnus, kand. C. Birch, stud. Holmboe, stud. T. Kjerulf, Hr. Dunker og kand. Budtz. De fire første var statsrådssønner.
26. Morgenbl. 14.4. -48.
27. Rolf Olsen og Daniel Kildal var radikale jurister og skribenter som begge seinere ble stortingsmenn.
28. Rigstid. 10.4. -48.

29. Rapport fra Løvenskiold til kongen 17.3. -48.
30. Rigstid. 19.3. -48, tillegget.
31. Morgenbl. 15.3. -48, tillegget.
32. Ant. bakermester Ole Andreas Dreier fra Trondheim som ikke ble tiltalt.
33. Den Frimodige 20.3. -48.
34. Kra. politi, forhørsprot. 25, 1844 – 49, s. 588 – 662.
35. Ibid, egne opptellinger. Kilden gir også andre detaljer om bakgrunn (gift, ugift, forsørgelsesbyrde, bosted o.l.).
36. En var dessuten frifunnet for tyveri og en refset i det militære.
37. Forhørte nr. 2.
38. Forhørte nr. 10.
39. Forhørte nr. 6.
40. Rapport fra Løvenskiold til kongen 17.3. -48.
41. Forhørte nr. 8.
42. Forhørte nr. 18.
43. Innledningen til forhørene 13.3. -48.
44. Forhørte nr. 47.
45. Forhørte nr. 37.
46. Lars Jensen Arneberg var født 10.11. 1819 som sønn av en gardbruker i Romedal. Skreddermester i Kristiania ble han 1846. Han var medlem 325 i byens arbeiderforening. 1853 utvandret han til Amerika.
47. Kra. byfogd, domsprot. 15, 1847 – 49 s. 338 ff. Dom avsagt 25.7. -48 ved Underretten.
48. Dom avsagt 30.10. -48 ved Overretten.
49. Overrettens domsprotokoller er ennå ikke overlevert til Statsarkivet. Hvorvidt de fire ble frikjent her eller ikke appellerte videre er uklart, trolig er det siste tilfelle. Under enhver omstendighet er det klart at handelsborger Christian A. Berg så sin framtid ødelagt i Norge. Alt 19.12. 1850 utvandret han til California (Kra. politi, passprot 5, 1848 – 53 f. 109).
50. Norsk Retstidende 1849 s. 156 ff. Høyesterettsdommen falt 22.2. -49.
51. Se T. Pryser, Gesell og rebell? Handverksvandringer på 1800-tallet, i Festskrift for I. Semmingsen, 1980.
52. Morgenbl. 7.1., 11.1. og 21.1. -47.
53. E. Gamby, Pär Götrek och 1800-talets svenska arbetarrörelse (1978) og E. Gamby, Heinrich/Albert August Anders – en socialistisk agent på fotvandring i Sverige och Norge år 1847 (1978).
54. E. Gamby, Pär Götrek op. cit. s. 187, 192 og 201 ff. «Om proletariatet . . .» er trykt i Der Bund der Kommunisten – Dokumente und Materialen bd. I, 1836 – 1849 (1970) s. 558 ff.
55. E. Gamby, Pär Götrek op. cit. s. 131 og 152.
56. Oversatt fra Der Bund der Kommunisten op. cit. s. 530 ff., se også E. Gamby, Heinrich/Albert August Anders op. cit. s. 8 ff. og samme forfatter, Pär Götrek op. cit. s. 150 ff. og 156 ff.
57. Som note 51. En artikkel om internasjonale revolusjonære i Norge 1847 – 49 er under arbeid for Hist. Tidskr. nr. 2, 1981.
58. Passpåtegn. prot. for Kra. 2, 1832 – 41, 31.8. -37 upag. og nr. 3, 1841 – 49 f. 198.
59. Der Bund der Kommunisten op. cit. s. 531 og E. Gamby, Pär Götrek op. cit. s. 152. K. Bäckstrøm mener at «W. Gemeinden» er Växjö bildningscirkel, noe Gamby er skeptisk til.

60. Eskilstuna Allehanda 1.7. 1847 jfr. E. Gamby, Pär Götrek op. cit. s. 135 ff.
61. C. D. Forssell (1817 – 88) var redaktør og utgiver av Nya Wermlands Posten 1857 – 71 og Wermlands Läns Tidning 1871 – 79. Se ellers G. Frödings dødsruna over han i Karlstad-Tidningen 29.8. -88, i utdrag også trykt i Frödings samlade skrifter 11 s. 219 ff.
62. E. P. Thompson, The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century, Past & Present 50/1971.
63. G. Rude, The Crowd in History, 1730 – 1848 (1964).
64. G. A. Williams, Artisans and Sans-Culottes. Popular Movement in France and Britain during the French Revolution (1968) s. 20 – 21.
65. Aftenbladet 13.4. -59.
66. Morgenbl. 13.4. -59.
67. Aftenbladet 13.4. -59.
68. En ny militær straffelov hvor slag som refselsesmetode var avskaffet, var vedtatt av stortinget både 1857, 1859/60 og 1863, men nektet sanksjon. Dette skjedde først i 1866 etter at både marinen og hæren i praksis hadde forbudt slag fra 1861.
69. Morgenbl. 16.4. -59.
70. Kra. politi. domsprot. 9, 1858 – 62 f. 62b ff. og Norsk Retstidende 1859 s. 753 – 768.
71. Norsk Retstidende 1857 s. 250 – 256. Istedet for Halvorsen dømmes Marcus Thrane selv for denne artikkelen.

Ny Vise

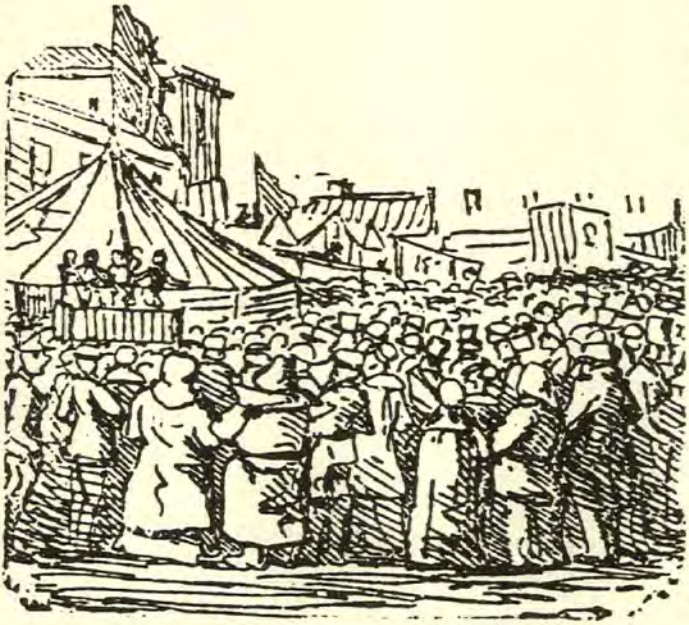

om Oprøret paa Galgebjerg.

Fra slagmarken på Galgeberg

Ikke før har Russen og Tyrken holdt op at slaas
Før vi hjem hos os
– Politiet tiltrods –
Mærkede, at og vi skulle ud for at slaas
Men ikke denne gang skulle Slaget staa ved Moss
Nei paa Galgeberg min Ven
Førtes to Kanoner hen
Og en Masse folk fra Træfningen
Samt en del af de, som øves i at sprøyte Vand
Hvormange Alt i Alt det var, gaar over min Forstand;
Nu begyndte Slaget ved Pibernes Lyd
Nogle slog med Køller, Militærerne med Spyd,
Men Køp'len var ei bange for saadan Overmagt
Skjønt Modstanden var skarp paa begge Sider bragt.

Her forlede – vil de bare høre paa,
Skal de Besked faa
Aassen det kan gaa
Naar Købelen mod Politi vil sætte sig op
Vanter der Juling hos hver evige Krop,
Omtrent som Revolutioner i Paris
Git her paa samme Vis
Paa Flukten jagedes der massevis
Af Nysgjerrige, som kommen var for at se
Hvordan den Ene og den Anden vilde sig te'
Nogle blev halte, og andre blev slaat
Baade med Køller, Sværd – ja Enkelte nedtraadt
Af Kavalleriet som viste Energi
Hvor de drog frem, de trolig stod Politiet bi.

Grunden til det hele Oprør – sier man
Er ifra en Mand
Jeg tror du kjender han
Denne Mand var egentlig de ville ha' dømt
Men etter sigende han skulde ha' rømt
Thi hans Arbeidsfolk de ville ha'
Tre Mark for en Arbeidsda'
Nei sa' Herren: «De kan gaa herfra,
Inte vil jeg gi' mer' end Kroner to»
Det var Grunden til Opløbet maa du tro.
Ja de var simpelt af saadan en Mand,
Som ville gjælde for en Rase som han
Men saadan det gaar – naar man trodser sig frem
Man faar erfare Følgerne i mange – mange Hjem.

Det var her en Dag for nogle Uger som
Vi paa Arbe, om,
Men fikk Tilsagn om:
At der maatte kortes af paa de vi hadde tjent,
Alt i Alt gik der af bare «tolv pro Cent»,
Men vi Arbeidsfolk vi blei ei bli'
Denne Adfærd hævner vi
Svor vi høit – ja ganske tydelig.
Samme Dagen blev en Complot af os opnævnt,
Som paa Timen ville ha' Affæren hævnt –
Op til Munteengen, og det i Gallop
Men paa Veien kom der Nogle som til os sa' stop!
Vi er ikke bange for saadan Medfart –
Men kommer di paa Station kommer di ei ud saa snart.

Den anden Aften stod der et forfærdeligt Slag
Og mange fik et Drag
Af en «Sabel-Sag»
Pøbelen de byggede Barrikader flot
Og slog med Stokke, Stegepander – hvad de fant forgodt
Det smukke Kjøn hjalp ogsaa til
Tænk dem, hvilket rædsomt Spil
Naar man til saadant Noget gribe vil

Og en saadan Regn af Stene som fandt Sted
Man gik op paa Tagene og kasted Stene ned
Paa Politiet, men tænk dem, især
Paa vor stolte, flinke, tapre gode Militær;
Thi Pøbelen mod Soldaten nærer Fordom
Og derfor blev det Allerværst da Militæret kom.

Hurra for Tanken om det hele Opløb der
Og vor Militær –
Men først og fremst Enhver
Som paa Kampen udvist har sit Heltemod –
Og har udøst Kaffe – ja istedetfor sit Blod,
Hurra for Kampens Kvindehær
Som bar Stene til Enhver
Som ei hadde Kanon og Gevær
Men som maatte bruge hvad der faldt for haand
For at ruinere i betydeligen Mon
Af Vinduesruder, ægte Speilglas
Blev paa Munkeengen slaaet ind en masse
Og Stykker af Gjærder de tjente til Spyd
Og mange Træfninger de vandt, o tænk dem hvilken Fryd.

Hvordan det til syvende og sidst vil gaa,
Kan vi ei forstaa
Skjønt de bander paa:
At de nok skal kuinere denne Revolution
Og bringe Urostifterne paa Station;
Men det tvivlsomt er om det vil gaa,
Det er ei at stole paa;
Thi et farligt Spil det blive maa,
Mange er jo tem'lig farligt saarede
Og Endel paa Hospital er baarede; –
Men vi vilde haabe at Enden bli'r god
«At der bli'r mere Smuds end Blod hvor Slaget stod,»
Thi slige Optøier de har intet Navn
De pletter kun den Ene og den Andens gode Navn.

S. K.

Edvard Bull

Gatekamper i Kristiania

Denne gamle artikkelen er helt bygd på aviser og andre lett tilgjelige trykte kilder. Dette kan være metodisk forsvarlig, siden det går fram av artikkelen at jeg først og fremst ønsker å forklare overklassens sterke frykt *for arbeiderklassen, slik den kom til syne f.eks. hos Nils Collett Vogt og Gunnar Heiberg. En mer dyptgående analyse av arbeidernes egen virkelighet – som antydes i slutten av artikkelen – ville kreve at også andre kilder ble ettersøkt, f.eks. i politiets arkiver.*

November 1980
E.B.

Artikkelen ble første gang trykt i St. Hallvard i 1947. Vi gjengir den her med tillatelse fra St. Hallvard

Den som har lest Nils Collett Vogts første lille bind «Digte» fra 1887, vil kanskje huske strofene om «Proletaren»:

Han var en hjemløs proletar,
der drev omkring ved nat og dag
blandt lurv og rak og gadeslæng
med næven knyttet som til slag.
Hvor han drog frem,
veg folk af frygt,
han smilte ondt,
han bandte stygt.
Helst gikk han i en rendesten
og slikked sol og gren. –

Å, om han var den gode gud,
ja om han kunde, denne mand,
da ve den store, skjønne by,
da stod den samme stund i brand.
Da randt der blod,
da steg der skrig,
da faldt der sol
på mange lig,
selv gikk han i en rendesten
og varmed sig og gren.

Men han var ei den gode gud,
han var en hjemløs proletar
som drev omkring blandt lurv og rak,
der neppe vidste hvem han var.
Et had, en trods,
der i hans sind
lå som en kval
og brandt sig ind.
– Jeg tror at denne stumme trods
skal engang brænde os.

Noen år tidligere gav Gunnar Heiberg uttrykk for lignende tanker i «Tante Ulrikke» (1884). På sosialistmøtet i tredje akt opptrer student Fredriksen: «Jeg tror der vil komme en tid, og det om ikke længe, mot hvilken den franske revolution var som en idyl. Alle de tusener av tusener som er raa, udannede, uvidende, som fryser, er sultne og hevnlystne, alle de hvem fortvilelsen driver øinene ut i hodet paa, saa de stirrer og stirrer og maa øine bedre tilstande, fornuftigere tilstande – alle vil samle sig, reise sig, gaa, slaa. Mænd, kvinder og barn. Reise sig og ødelægge. Bare ødelægge. Bare *lægge øde* – og der vil staa en røk av brand og blod over Europa . . . Tænk naar vandalerne, som jeg talte om, sætter fakler til Skulpturmuseet – til Universitetsbiblioteket – da kanske – .»

Den som leser dette i våre dager, vil ha vondt for å skjønne hva det er som ligger under et slikt syn på arbeiderklassen. Det er fristende å tro at Collett Vogt og Gunnar Heiberg har bygd på skrøpelige lesefrukter; de har hatt sine forestillinger om hvordan borger-

kriger har artet seg i andre land, men de har ikke kjent norske arbeidere. Den norske arbeiderbevegelsen har aldri vært kulturfiendtlig, og har aldri vist tegn til ødeleggelseslyst. Finnes det overhodet historisk grunnlag i Norge for forestillingen om den hevntørste, ødeleggende proletar som knuser og brenner det han kan overkomme?

I årene omkring 1880 var det iallfall ikke bare diktere som kjente det som om hele det borgerlige samfunn var bygd på en vulkan. Morgenbladet brukte riktignok det meste av sin energi til striden om statsrådsaken og grunnlovsvetoet. Men vi merker likevel at det var en familiekrangel å regne for, om vi jevnfører med tonen overfor «forstedenes pøbel», arbeiderklassen, som av og til prøvde å opptre på egen hånd.

Det kan ha sin interesse å gi en skildring av et par av de «pøbelopptøyer» som er bakgrunnen både for Collett Vogts, Gunnar Heibergs og Morgenbladets syn på arbeiderne.

*

Lørdagskvelden 13. april 1878 var det oppløp utenfor Munkeengen, eiendommen til stadshauptmann Oluf Onsum (St. Halvards gt. 33). Lønningene var slått ned ved en rekke mekaniske verksteder, og Onsum, som ledet Kværner Brug, fikk skylden for det. Kværner-arbeiderne selv var riktignok ikke med på uroen i noen større utstrekning, men arbeiderne ved de andre verkstedene mente at Onsum hadde overtalt fabrikkeierne til nedslagene. En del arbeidere som holdt på å reparere Hovedbanens linje etter en utglidning, var også med på bråket. Rimeligvis var lønningene slått ned for dem også, men avisene forteller ingenting om hva de kunne ha med Onsum å gjøre.

Pipingen og skrikingen mot Onsum fortsatte dagen etter, om søndagen. Foreløpig var det hele likevel rent bagatellmessig. Men om mandagen svirret det rykter i byen om at det skulle skje større ting om kvelden. Politimester Michelet ble nervøs, men greidde ikke å få riktig greie på hva som gikk for seg. Han mente selv (i en beretning som er gjengitt i Morgenbladet 3. mai 1878) at han kunne greidd situasjonen bedre hvis han hadde hatt noen ridende konstabler. De kunne ridd rundt og undersøkt forholdene og gitt raske meldinger til hovedstasjonen. Men som det nå var, torde han

Onsumslottet.

ikke vente med å gripe inn. Han alarmerte kommandanten og fikk samlet tropper.

Ved 20-tiden om mandagen fikk politimesteren melding om at mengden holdt på å samle seg på nytt rundt Onsums hus. De begynte snart å kaste stein, og de «angrep i store masser på flere punkter med den øyensynlige intensjon å storme Onsums hus og molestere ham og hans eiendom.» Politiet brukte køllene og drev massene tilbake. Men Munkeengen og politifolkene var på det nærmeste beleiret. Meldingen om slagsmålet nådde først fram til politimesteren på hovedstasjonen da en politiembetsmann gjemte bort distinksjonene på uniformen sin og lurte seg inn i en vogn med oppslått kalesje. Da folk fant noen svære hauger med pukkstein i Galgebergsgaten (St. Halvards gate) gikk det hardt ut over politifolkene. «Fruentimmer og børn såes å bære puksten i sekker og forkleer til illgjerningsmennene som benyttet dem,» heter det i Morgenbladets referat. Massevis av mennesker var på bena – 5 – 6000 påstår Morgenbladet. Fra St. Halvards gate innover Oslogate og Grønlandsleiret til Grønlands kirke var det «sort av mennesker».

Endelig kom den gevorbne eskadron til hjelp. Var ikke kavaleriet kommet nettopp da, «er det hevet over enhver tvil at politiet var blitt overmannet og nedtrampet av massene og Onsum og hans eiendom ødelagt.» Troppene greide imidlertid fort å skremme folk hjem; ved midnattstid var det rolig i gatene.

Tirsdag 16. april rustet alle parter til ny dyst. Om det som gikk for seg på arbeider-siden, vet vi ikke mer enn at det ble «agitert mellom arbeiderne, også ved oppslag». På den andre siden satte Onsum inn en annonse i Aftenbladet der han lovte 400 kroner «til den der kan gi meg sådan opplysning at vedkommende der har utspredd det usannferdige rykte at jeg har foranlediget andre verksteder til å nedslå arbeidslønnen, kan oppdages og bli trukket til ansvar»; dessuten ville han gi 100 kroner for opplysninger om «hvem der har oppviglet fremmede arbeidere til sammenstimlen og støy utenfor min bolig».

Avisene oppfordret alle bra borgere til å holde «sitt hustyende» hjemme om kvelden. Morgenbladet mente ellers at arbeiderne måtte bringes til å forstå «at liksom de gode tider brakte arbeidslønnen til å stige fra 40 á 48 skilling til 60 á 72 skilling, således må med

nødvendighet også de slette tider ha den følge å trykke arbeidslønnen noe nedover».

Men myndighetene trodde ikke at annonser og avisartikler kunne stanse opptøyene. Utover dagen var patruljer fra den gevorbne eskadron på ferde og splittet alle folkesamlinger fra Vaterlands bru og østover. Stiftamtmannen og magistraten holdt seg klare, så de kunne lese «opprørsloven» hvis det ble nødvendig. (Grunnlovens paragraf 99 bestemmer at den sivile øvrighet skal lese «de Artikler i Landsloven, som angaa Oprør» tre ganger før «militær Magt» blir brukt mot norske borgere.) Det var lege med soldatene, og Rikshospitalet gjorde seg klar til å ta imot sårede.

Fullt så ille som myndighetene var redde for, kom det nå ikke til å gå. Hverken skytevåpen eller skarpe våpen ble brukt, og opprørsloven ble ikke lest. Men det ble livlig nok utover tirsdagen likevel. Aftenbladet mente at 15 – 20000 mennesker var ute i de urolige gatene. Slike tall har ikke stor kildeverdi, men det må iallfall ha vært *svært* folksomt. Politiet og soldatene greide å beskytte Onsums hus helt effektivt. Men «pøbelens operasjoner» fikk to andre hovedpunkter: På Kampen og i Enerhaugskleiva.

Kavaleriet greidde imidlertid nokså lett situasjonen i Enerhaugskleiva. Rytterne kom en annen vei opp på haugen, og så red de ned kleiva og drev mengden foran seg innover Grønland. Inne ved Vaterlands bru ble det knust ruter i et par butikker, men ellers skjedde det ikke noe alvorlig.

På Kampen ble det derimot et formelig slag. En folkemasse ble drevet oppover Normannsgata fra Åkebergveien. Oppe på høyden «hadde en tallrik pøbelmasse tatt posisjon, og denne stilling var, dels på grunn av sin naturlige utilgjengelighet, dels fordi der også skal ha vært anvendt en slags barrikadering, vanskelig tilgjengelig for kavaleri». Resultatet var at de ridende jegere bare ble overdengt med stein uten å kunne utrette noe. Men ved ti-tiden om kvelden kom fotsoldater til hjelp. «En pelotong musketerer stormet bakken, og det skal ha vært merkverdig å se med hvilken hurtighet synet av de i måneskinnet blinkende bajonetter, der for øvrig etter politiets begjæring straks slos av – brakte mengden til å forsvinne i Kampens gyder og streder.» Det er ikke ofte i Oslos historie at det har vært kamp om barrikader i gatene!

Det hissige slaget skaffet politiet en rekke fanger – 24 mann ble

arrestert den kvelden. Fire soldater ble sykmeldt etter skader som de fikk under kampen, og to av dem kom på sykehus. Til gjengjeld hadde soldatene «prylet ganske alvorlig på», og de trodde at «ikke få av mengden har mottatt endog ikke ubetydelige skrammer». Men de arbeiderne som var såret, søkte nok hjelp for sine skader så ubemerket som mulig for ikke å risikere straff. Iallfall var det bare en eneste såret som kom til Rikshospitalet, og han hadde bare vært ute og sett på.

I dagene etter «slaget på Kampen» var det stort oppbud av politi og militær på østkanten. Men så kom påsken – påskedag var 21. april – og uroen stilnet av. «Pøbelen» var forarget over at politiet og soldatene hadde gått hardhendt fram, og stemningen i byen var nokså hissig en stund utover. En uke etter Kampe-slaget var det en bygningsentreprenør på Dalehaugen (like ved St. Hanshaugen) som kom i krangel med murarbeiderne om oppgjøret; han ble forfulgt, så han måtte hoppe ut av vinduet i annen etasje. Men den alvorlige uroen var slutt.

1. mai behandlet formannskapet saken. Stiftamtmannen og politimesteren gjorde framlegg om at byen skulle betale for ekstra politihjelp på Kampen og Vålerenga. Formannskapet bevilget utgiftene for fjorten dager – av aktelse for stiftamtmannen og politimesteren. Men medlemmene mente egentlig at det var overflødig. Årsakene til opptøyene var lønnsnedslag og frykt for nye nedslag. Men nå var arbeidet på teglverkene begynt – driften der stanset alltid om vinteren. Vårarbeidet tok til i bygdene. Og våpenøvelsene skulle snart begynne. Den årlige vårknipa for arbeiderklassen i Kristiania var dermed over. «Man fant derfor at det ikke var noen virkelig grunn til å befrykte at uroligheter av samme beskaffenhet som de siste, vil gjenta seg.»

Opptøyene gjorde dypt inntrykk i byen og ble livlig drøftet i avisene. Mange hadde sine forslag å gjøre for å hindre at noe lignende skulle gjenta seg.

Den avisen som satte affæren inn i størst prinsipiell sammenheng, var «Moss Tilskuer», i en artikkel som Morgenbladet gjenga. «Teorien om massenes vesentlige renhet og moralitet» måtte nå være avslørt. Dermed ble «eksessene» i Kristiania et argument mot demokratiet: Når massene opptrer pøbelaktig, må de ikke få politisk makt. Hendingene var også et varsel om «at bølgeslagene av

den gudsforgående kommunistiske stormflod, der i de siste år har rullet hen over Eupopas land, en gang tidligere eller senere vil nå opp også til våre fjerne kyster».

De andre aviser tok ikke opp så dypsindige betraktninger. Morgenbladet mente først og fremst at det trengtes større militæroppbud. «Den fordriven av massen fra sted til sted som man i går (tirsdag 16. april) var vitne til, gjør ikke noe sterkt eller respektinngytende inntrykk på deltagerne, hvem den ved siden av en del pikant skrekk skaffer atskillig liv og fornøyelse.» Dersom en kunne sette inn større styrker, ville en forhåpentlig kunne unngå å bruke «skarpe våpen, hvilket også opptøyenes planløse og drengeaktige karakter synes i det lengste å måtte utelukke anvendelsen av».

Ganske særlig brukte Morgenbladet saken til å agitere for å bevare og styrke borgervæpningen. Stortinget hadde nettopp forkastet et regjeringsframlegg om å reorganisere disse korpsene, og det var klart at stortingsflertallet ville ha dem helt bort. Morgenbladet så imidlertid borgervæpningen som den sikreste garanti for det bestående samfunn. «Likeoverfor 5 á 6000 slusker står det ingen tilstrekkelig respekt av et hvilket som helst antall eketreskøller; det er ene og alene respekten for en mulig alvorlig bruk av blanke våpen eller skuddvåpen som holder en sådan masse i ave, og som i regelen vil gjøre at anvendelsen av disse våpen ikke utfordres.» Men en demokratisk hær kunne en ikke stole på, det viste erfaringene fra Amerika, «hvor den fra visse hold så meget forroste milits dels unnlot å møte frem til tjeneste, dels fraterniserte og drakk med urostifterne, dels likefrem gikk over til disse og gjorde felles sak med dem». Den eksklusive borgervæpningen ville derimot være fullt pålitelig, f.eks. til å dekke våpenforrådene på festningen, banken, straffanstalten og arbeidsanstalten.

Mens redaktør Friele mest tenkte på å bruke flere soldater mot pøbelen, var det en innsender i Morgenbladet som heller ville ha flere prester. Han var klar over «at kirken mer enn noen annen institusjon betrygger samfunnsinteressene». Men kirkens saker var ikke forsvarlig ordnet i Kristiania, og enda dårligere var det i de østlige forsteder. En «arbeider- og fattigbefolkning» på om lag 18 000 mennesker hadde bare to prester, og flesteparten av arbeiderne «står i det aller løseste forhold til kirken» og «utsettes for en stor del for å henfalle i fullstendig hedenskap». Derfor gjaldt det nå å få delt

menighetene, så arbeiderne kunne bli mer effektivt påvirket. Som en foreløpig hjelp burde Indremisjonen sette større krefter inn i arbeidet på østkanten.

Indremisjonen var forresten nettopp på offensiven overfor arbeiderklassen. Nettopp i siste halvpart av 1870-årene ordnet den med andakter på en rekke bedrifter. Hos stadshauptmann Onsum på Kværner var det f.eks. slik at arbeidsgiveren «ga» 15 minutter av arbeidstiden og arbeiderne 10 minutter av matpausen til andakt en dag i uken. Innsenderen i Morgenbladet nevner ikke disse bedriftsandaktene, men det var nok blant annet dem som gjorde det naturlig å appellere nettopp til Indremisjonen når det gjaldt å «betrygge samfunnsinteressene».

Arbeidsgiverne var selvsagt mer direkte part i striden enn noen annen gruppe. Det er ikke godt å få vite hva de i praksis kan ha gjort for å hindre at opptøyene skulle gjenta seg. Men vi kan gjette på at mange av dem har fulgt den linjen som en innsender i Aftenbladet pekte på: Arbeidsgiverne burde samle sine arbeidere og forklare dem at ryktene om Onsum var usanne, at arbeiderne skadet sin egen sak når de fór voldsomt fram osv. «En til opplysningen føyd advarsel om at de arbeidere der fremturet i utskeielsene, ville utsette seg for å miste deres erverv, ville uten tvil her gjøre sin virkning.» I en krisetid med stor arbeidsløshet, slik som i slutten av 1870-årene, har kanskje trusler om avskjed vært det mest virkningsfulle våpen mot arbeiderne, mer virkningsfullt enn både prester, politi og soldater.

Politimester Michelet hadde sin egen lille kjepphest å ri i tiden etter opptøyene. Han hadde alt tidligere strevd for å få bevilgninger til ridende konstabler, og nå brukte han de siste hendingene som sterke argumenter for denne saken. Fremfor alt ville ridende konstabler gjøre det mulig å gripe inn før urolighetene fikk større omfang, hevdet han. Stiftamtmannen sluttet seg til politimesteren, men Morgenbladet, som åpenbart av andre grunner ikke var glad i Michelet, kunne ikke «tilbakeholde vår forundring over at hr. stiftamtmann Manthey ikke setter seg bedre inn i de ham forelagte saker og ikke er mer orientert enn at han har latt seg lokke på de av politimesteren oppstilte limpinner». Bladet hevdet at politiet aldri hadde sjanser til å bli sterkt *nok* overfor opptøyer, at en i alle fall måtte stole mest på militærmakten og at det ridende politi derfor

var overflødig. Det varte også helt til 1892 før de ridende konstabler kom inn i Oslos bybilde.

*

Henrik Jæger skriver i «Kristiania og Kristianienserne» (1890) at alvorligere arbeidsspetakler «en lang tid hørte med til de faste, årlig tilbakevendende begivenheter i Kristiania». Så svært mange slike uroligheter er nå ikke kjent, og Henrik Jæger selv nevner ikke mer enn én. Men uttalelsen vitner om at Jæger fikk sterke inntrykk av det han så.

Den affæren Henrik Jæger skildrer, var en streik av teglverksarbeidere i byen og i Østre Aker i mai 1880. (I S. C. Hammer: Kristianias Historie, V, s. 75 og 149, nevnes affæren i forbigående, men den blir feilaktig datert til 1878. Jæger sier forresten i sin bok at «lignende spetakler hadde funnet sted året i forveien, og flere var i friskt minner». Som korrespondent for Morgenbladet i 1880 viser han likevel bare til hendingene i 1878, og «året i forveien» er rimeligvis feilerindring.) Siden beretningen i «Kristiania og Kristianienserne» er lett tilgjengelig, trengs det ikke noen detaljert skildring av de to store kampdagene, men litt supplement kan kanskje ha interesse.

Teglverksarbeiderne krevde lønnstillegg. De ville ha fem kroner istedenfor fire pr. tusen stein. Aftenposten hevdet at de kunne lage opptil 3000 stein om dagen, og at de altså hadde en imponerende daglønn på 12 kroner. «Samfundet» forklarte derimot sammenhengen. For det første var det ikke råd å lage mer enn 2000 stein fra klokken 5 til 22. For det andre var de to mann om arbeidet de måtte betale forskjellige hjelpearbeidere. Hver mann fikk i virkeligheten 1.73 kr. pr. dag, ikke 12 kr.

En rekke teglverkseiere later til å ha vært villige til å heve lønningene, hvis bare alle ble med. Eieren av Ensjø teglverk, Schibbye, nektet likevel å gi noen slags innrømmelser. Produksjonskostnadene var så store, sa han, «at han hovedsakelig fortsatte verkets drift av hensyn til sine arbeidere og uten selv å ha synderlig fordel derav». Arbeidernes raseri gikk derfor utover Schibbye.

Etter det foged Kjerulf forteller i sin beretning til amtmannen i Akershus (trykt i Morgenbladet 2. juni 1880), truet arbeiderne Schibbye med bank etter at streiken var begynt. Torsdag 20. mai

snakket fogden med arbeiderne, og han fikk dem til å erklære at de ikke ville gjøre noe ulovlig, «men høyere lønn ville de ha». Kjerulf prøvde å få i gang forhandlinger; han tok med seg «noen av de ivrigste, som jeg anså for å være ordførere» opp til Schibbye. Det ble en samtale mellom dem på gårdsplassen, mens mengden stod utenfor og ventet. Schibbye nektet imidlertid ennå blankt å bøye seg. Heller ville han nedlegge verket, sa han. Dessuten krevde han å få vite navnene på de arbeiderne han snakket med «og som han antok for hovedmenn for streiken». Det våget ikke arbeiderne å fortelle ham, og dermed var forhandlingene brutt. Det har sin interesse å legge merke til hvor rent upersonlig forretningsmessig forholdet mellom arbeidsgiver og arbeidere var – Schibbye kjente ikke engang navnet på de ivrigste av arbeiderne på sitt eget verk. Det gjør det nokså tvilsomt om det kan være sant at Schibbye forsatte driften vesentlig «av hensyn til sine arbeidere».

Om kvelden samme dag begynte uroligheten for alvor. Det var Schibbyes løkke, Ensjø like ved Malerhaugen og Etterstad, som ble sentret. (Frelsesarmeens gamlehjem «Kveldsol» er nå på Ensjø.) Fogden var til stede der hele tiden, og Schibbye maste på ham for å få tilkalt politi og militær. Så lenge det ikke var begått noe vesentlig ulovlig syntes fogden likevel ikke det var grunnlag for det, og dessuten var han tydeligvis redd for at uniformene ville hisse opp mengden. Morgenbladet – eller rettere sagt dets «krigskorrespondent» Henrik Jæger – kritiserte ham fordi han hadde «en merkverdig optimistisk oppfatning av forstedenes pøbel». Han prøvde å tale massene til rette, men måtte gi seg da steinkastingen tok til.

De som kastet stein, var foresten etter fogdens oppfatning ikke de streikende selv, men guttunger som nyttet sjansen til å få litt moro. Mange av de streikende ropte til og med «kast ikke, kast ikke». Men det ser ut til at kamplysten etter hvert smittet over på voksne folk også. Iallfall ble det herjet og knust ganske ettertrykkelig. Henrik Jæger forteller om at marmorbordene i hagen var knust «med raffinert omhyggelighet». Verandaen ble brukket i stykker. Bortsett fra ett eneste værelse fantes det ikke en hel rute i huset, da slaget var over. Schibbye selv og familien ble drevet opp i annen etasje, og sønnen i huset voktet trappen med ladd gevær. Imens ble speil og lamper i første etasje knust, og møblene slengt om hverandre.

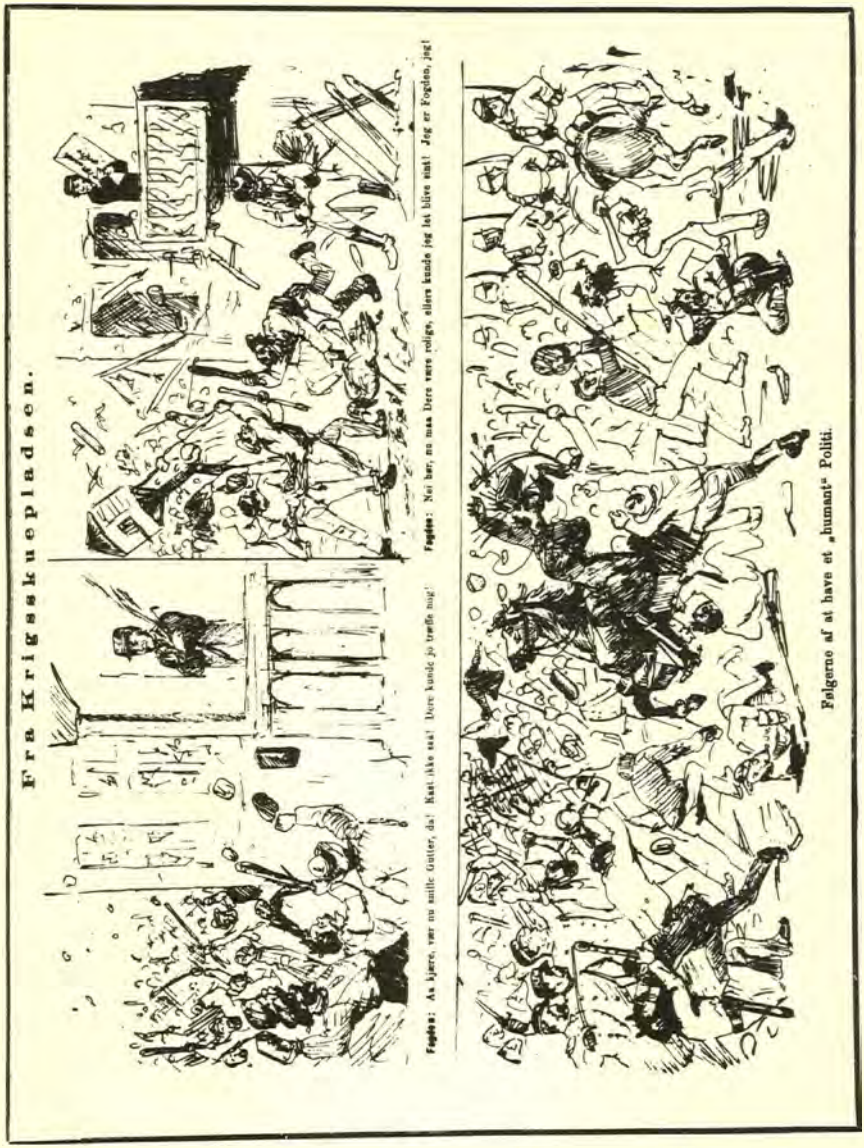

Kristiania. H. Tønsbergs Bogtrykkeri.

«Vikingen» lørdag 5. juni 1880.

Imidlertid lyktes det for en tjenestegutt å lure seg ut og varsle politiet. Mengden hadde tydeligvis fått avløp for sin kamplyst for dagen, og de trakk seg tilbake så snart de så politiet. Militær kom også til stede, men da var det alt full ro på Ensjø. Med sjarmerende selvironi konkluderer foged Kjerulf beretningen med å fortelle at ingen var skadet, bortsett fra at han selv var hes av å tale til mengden.

Den varmeste bataljen kom imidlertid dagen etter. Da var det soldater til stede helt fra begynnelsen, og fogden ble møtt med hånlatter og steinkast så snart han begynte å tale. Opprørsloven ble lest tre ganger, men den gjorde ikke nevneverdig inntrykk. Selve lesingen ble stadig avbrutt av stein, og det endte med at den sivile øvrighetsperson trakk seg tilbake bak et gjerde sammen med anføreren for soldatene, og der stod da den ene og leste, mens den andre hørte på. Henrik Jæger, som Morgenbladets korrespondent, var svært misnøyd med at øvrigheten holdt seg til «det kristelige prinsipp at det er bedre å lide urett i stillhet enn å ta hevn». Først da det langt om lenge kom forsterkninger av ridende artillerister, lyktes det å rydde jordene rundt Ensjø. Artilleristene brukte sine flate klinger, og fotfolket gikk på med bajonetter. Ved midnattstid var det atter stille. Men løytnanten som kommanderte artilleristene, var såret såpass hardt at han falt bevisstløs av hesten; to underoffiserer og 11 menige var også mer eller mindre såret. «Hvorvidt noen av opprørerne (!) er kommet alvorlig til skade, vites ikke,» skrev Morgenbladet.

Om lørdagen fortsatte også urolighetene, og opprørsloven ble atter lest. Men det hele gikk mye glattere enn dagen før, fordi myndighetene var bedre forberedt. Om søndagen holdt teglverkseierne møte seg imellom, og ifølge Kjerulfs beretning vedtok de å slutte opp om Schibbyes standpunkt: heller stanse driften enn bøye seg. Arbeiderne har tydeligvis ikke vært i stand til å greie noen langvarig streik, og alt om mandagen var det noen som begynte å arbeide; det var likevel bare noen få, sier Kjerulf, «hvortil grunnen angas å være den at de som ville arbeide, fryktet hevn av dem av sine streikende kamerater som ikke ville gi etter». Men utover i uken gikk streiken raskt i oppløsning. Fra først av var 8 – 900 mann ved 14 teglverk med på streiken, men alt om onsdagen var alle verkene innenfor bygrensen i gang igjen, og de hadde om lag 400 arbeidere. I de følgende dagene begynte arbeidet også på verkene i Aker.

Hele historien kan virke nokså bagatellmessig. Jæger påstår riktignok at arbeiderne optrådte «som de villeste kommunarder». Men så svært blodtørstige har de nok ikke vært – de eneste drepte var iallfall herr Schibbyes duer. Men samtiden oppfattet det så menn ikke som noen bagatell. Det var ikke nok med at de militære styrker som fantes i byen ble satt inn. Det ble også trukket forsterkninger til fra Gardermoen, Høland, Urskog og Ness, og et infanterikompani i Fredrikshald fikk ordre om å holde seg klar så det kunne innkalles telegrafisk om det ble nødvendig. Ennå 2. juni forteller Morgenbladet at kommandantskapet i Kristiania hadde spurt politiet om de ikke kunne sende hjem troppene, men politiet bad om at soldatene måtte bli i byen. En regnet med at det kunne komme til politiske demonstrasjoner, fordi regjeringen nettopp hadde nektet sanksjon i statsrådssaken. «Politikammeret gikk ut fra at når politiske demonstrasjoner braktes i stand, ville pøbelen være lett å opphisse, og da ville en forminskelse av den i byen nå tilstedeværende troppestyrke kunne bli betenkelig.» Noen ytterligere kamper ble det riktignok ikke, men politiets argumentasjon viser hvor oppskremt en var.

En melding som Morgenbladet tok opp fra bladet Tunsberg, forteller også om opphisselsen. Mandag 24. mai hadde 82 arbeidere ved Tønsberg teglverk gått til streik. Det gikk helt rolig for seg, uten «råhet eller voldsomhet», og streiken varte bare i to dager. Men bladet forestilte seg straks at det var et ledd i en stor plan. Det hadde vært en «person fra Kristiania» på verket, og straks gikk en ut fra at det var han som hadde startet aksjonen. Det er svært usannsynlig at det har vært noen slik sammenheng. Det er iallfall ikke noe annet som tyder på at teglverksarbeiderne har hatt noen form for organisasjon eller noen slags planmessig ledelse. Men det er et fenomen som ofte kommer igjen i klassekampens historie, at overklassen mistenker arbeiderne for å ha store – gjerne revolusjonære – planer, selv i sammenheng med de minste konflikter.

Meldingen fra Tønsberg gir forresten et tydelig bilde av de metoder arbeidsgiverne brukte i konfliktene. Verkets disponent, Fredrik Nygaard, fremstilte seg selv som «arbeidernes sanne venn», i motsetning til oppviglerne. Og muntlig pekte han ut dem som han regnet for oppviglere. Han forklarte at «samtlige landets teglverkseiere rimeligvis nå ville forskaffe seg navnefortegnelse fra de forskjellige

verker over alle de arbeidere der kunne ansees som oppviglere og bli enige om ikke å anta noen sådan i sitt brød. I Aker sees opphavsmennene å være blitt avskjediget». Det kan vel være tvilsomt om teglverkseierne hadde et slikt landsomfattende samhold som Nygaard antydet, men i mindre målestokk har de nok gjennomført den linjen han pekte på.

En innsender i Morgenbladet var voldsomt forarget. Han klaget skarpt over at myndighetene var altfor veike:

«*Er det forsvarlig* i ro å se på at en manns innbo ødelegges uten å legge to pinner i kors – før etterat alt er ødelagt?

Er det forsvarlig å la soldater og offiserer slås fordervet, vi hadde nær sagt, uten at det tillates dem å gjøre motstand?

Er det overhodet forsvarlig å svekke aktelsen for loven ved en så svak opptreden?»

Innsenderen spurte retorisk om Kristianiafolk i det hele kunne vente hjelp fra politiet om de ble overfalt av pøbel, eller om de heller burde «budsende sine venner, bevæpne dem og barrikadere sitt hus, samt motta pøbelen med krutt og bly».

Helt den samme tonen brukte også Henrik Jæger i sine «krigskorrespondanser» i Morgenbladet: Overfor opptøyene var det på tide «å legge overbærenheten til side og gripe til energiske forholdsregler. Før man gir urostifterne ettertrykkelige lærepenger og bringer dem til å forstå at autoritetene ikke bærer sverdet og bøssen forgjeves, før holder de ikke opp». Det er ganske i stilen at han i sin bok ti år etter opptøyene forteller om en streik i Drammen i 1881 der en mann ble skutt av soldatene, og han er åpenbart tilfreds med denne «kraftytring». Det var bare «forloren sentimentalitet» å «lamentere over dette skudd», fordi han mente at det faktisk stagget opprørstendensene.

Mens Morgenbladet ble skremt inn i åpen blodtørstighet, viste Verdens Gang mest en grenseløs forakt for «pøbelen». Etter den første «kampdagen» forteller bladet at bare en eneste mann ble arrestert, for alle de andre forsvant da politiet kom. «Dette kan nå forresten være omtrent likegyldig, da denne sannsynligvis vil angi så mange han kan av de andre.»

*

Arbeidere på teglverk.

Selvsagt var opptøyene i 1878 og 1880 ikke ledd i noen systematisk klassereisning. Morgenbladet hadde rett i at de hadde en «drengeaktig karakter». Der var ingen plan, ingen ledelse, ingen sjanse til seier. Og likevel er dette slett ikke de første forsøk på reisning fra arbeidernes side. I 1872 og 73 hadde det f.eks. vært mange og store streiker i Kristiania, og der var stiftet fagforeninger for en rekke fag. Dengang var aksjonene ført med en viss plan, og mange av dem førte til seier for arbeiderne, til lønnspålegg og tariffavtaler. Hvordan kan det henge sammen at arbeiderne noen år senere opptrer så mye mer «drengeaktig»?

Begynnelsen av 1870-årene var en stor høykonjunktur. Prisene steg, og etterspørselen etter arbeidskraft steg. Arbeiderne hadde god grunn til å stille krav om høyere lønn, fordi de fikk mindre og mindre for hver skilling etter som de «gode tider» utviklet seg. Arbeidsgiverne tjente godt, de kunne tåle et høyere lønningsbudsjett; derimot kunne det ikke lønne seg for dem å ta en arbeidsstans, det betydde at de mistet betydelig profitt.

Slutten av 1870-årene var derimot en hard nedgangstid. Det var prisfall og arbeidsledighet. Arbeidsgiverne presset på for å senke

lønningene. De tapte ikke stort om de lot bedriften stå en tid. De kunne innskrenke arbeidsstyrken, og de kunne sørge for at innskrenkningene først og fremst gikk ut over folk som prøvde seg med fagforeninger eller var «oppviglere». I en slik situasjon måtte arbeiderklassen komme på defensiven på arbeidsplassen. Dens reisninger kunne ikke bli annet enn spontane, kaotiske protestbevegelser.

Opptøyene i 1878 var en helt typisk krisebevegelse. Det var en protest mot lønnsnedslag. I 1879 nådde imidlertid krisen et foreløpig lavpunkt, og 1880 markerte en viss oppgang. Derfor er det karakteristisk at i det året var det arbeiderne som stilte krav om lønnstillegg. Men oppgangen var ganske svak, arbeidsløsheten var ennå betydelig. Morgenbladet fortalte at arbeidsløsheten i siste vinter hadde vært litt mindre enn før. Men det hadde vært større sykelighet i byen, og folk var utarmet av noen års krise, «så der har vært stilt meget større krav enn forrige år». Arbeidslønnen var som før. I samme åndedrett hevder riktignok bladet at arbeidernes lønnskrav «savner en hver fornuftig grunn»; men det er ikke vanskelig å se bakgrunnen for det likevel. Om den økonomiske oppgangen ennå var svak, må den likevel ha gitt seg utslag i stigende priser, og dermed i synkende reallønn.

Det er ikke mer enn drøye to menneskealdrer siden de urolighetene vi her har skildret, gikk for seg. Arbeiderklassens historie er et av de områder hvor vi får et særlig sterkt inntrykk av *vekst,* av framgang. I 1870- og 80-årene svingte arbeiderne hjelpeløst mellom meningsløs «råhet» og uverdig ydmykhet. Det var i 1874 typografene i Bergen ba sine «prinsipaler» om lønnstillegg og sluttet brevet slik: «I det håp at De vil vite å enes om det rette i denne sak, legger vi den trøstig i Deres hender, uten minste forbehold.» Det var den tiden da arbeideren alltid stod med hatten i hånden når han snakket med en fornem mann. At ydmykheten ikke bunnet i noen oppriktig hengivenhet, viser slike utbrudd av klassehat som de i Kristiania i 1878 og 1880. Fra det nivå er det arbeiderklassen har vokst opp på et par mannsaldrer.

Ny Streikvise

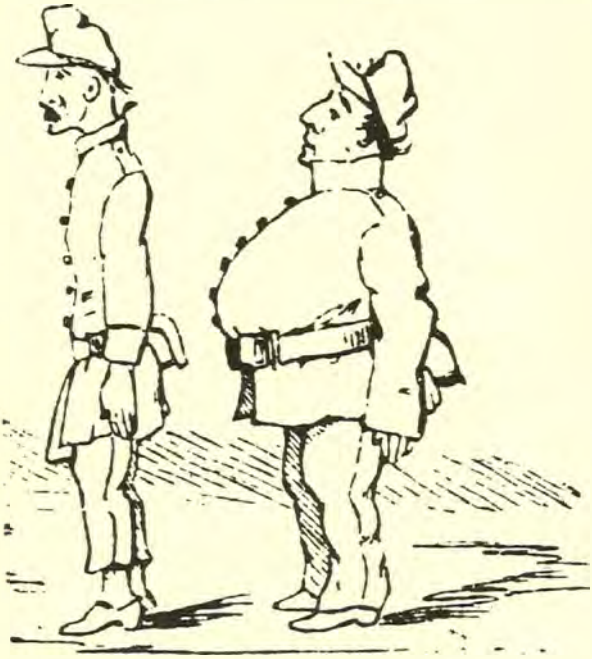

om de frygtelige Arbeideroptøier

paa Malerhougen.

Streikevise

Mel.: For Norge Kjæmpers Fødeland.

Den jævne, simple Arbeidsmand
Maa haardt for Brødet slide.
Ja Norges bedste hæderstand
Som oftest Nød ma lide;
Thi ei de rige Folk forstaar
Og sjelden kun erkjender,
Den store Hjælp de daglig faar
Af Arbeidsmandens hænder.

Hver Sten der er paa Garden lagt
Har kosted Flid og Møie
Og hver en Bygnings stolte Pragt
Vi daglig ser for Øie,
Er Frugten af den Arbeidsaand
Der er vort bedste Smykke,
Og derfor bør den grove Haand
Vi ret med Varme trykke.

Naar Dampmaskinens flinke Hjul
Os meget Arbeid letter,
Naar raskt vi flagre, som en Fugl
Hen over Mark og Sletter.
Er Skibets Kjøl solid og stærk
Saa trygt vi Reisen ender,
Da er det Hele kun et Værk
Af Arbeidsmandens Hænder.

Hver Modejunkers fine Dragt,
Hver Frøkens Silkekjole,
Er Traad for Traad tilveiebragt
Af Arbeidsmandens Spole;
Hver Diamant der klar og ren
I Kongekronen blænder
Er kunstig fattet Sten for Sten
Af Arbeidsmandens Hænder.

Nu høres atter Styr og Strig
Arbeideren vil bringe
Sin Principal i et Forlig,
Men ingen lar sig tvinge.
Da drog de norske Helte ud,
De drog derud at krige;
Der spares ei paa Hug og Skud
De sultne at fordrive.

Ja nu Soldaten lærer fler
End Fiender at dræbe,
Han staar parat paa Krigsmaner
Mod eget Folk at træde.
Ved «Kampen» gaar det blodig til
Der ser man det kan frugte
At vore Stridsmænd naar de vil
Kan Værgeløse tugte.

Tænk hvilken Skræk om Russer'n kom
(Mens de paa Kampen fækte)
Fandt hele Fæstningspladsen tom
For Landets tapre Helte.
Og fandt en villig hjælpsom Haand
I de, som nu maa multe,
Og gav saa hver ret dygtig «Knut»
Der Arbeidsmand vil sulte.

Dog mindre Blod, der Slaget stod
Blev sk-t og Støv at hente;
Men Huset Schibby har gjort Bod
For hundre Øres Rente.
Paa Hammersborg skal drikkes Skaal
Og flere Potter tømmes;
Der Pøsen staar med bredfyldt Maal
Og Adgang kan indrømmes.

Wilhelm Rantzau

Finn Olstad

«En blind og desperat reisning»

Streik og opptøyer på Kristianias østkant i 1880

I mai 1880 streiket arbeidere ved en rekke teglverk i og omkring Kristiania. Under streiken brøt det ut voldsomme opptøyer ved teglverkseier Schibbyes eiendom Ensjø i Østre Aker. En rekke personer ble etter disse hendingene forhørt, og enkelte straffet.

På grunnlag av forhørsprotokollen og andre kilder har Finn Olstad foretatt en detaljert undersøkelse av hva som egentlig skjedde og hvem som deltok i opptøyene og streiken. Materialet kaster lys over hvordan denne tidlige streiken ble forberedt, organisert og ledet, og det gir grunnlag for et forsøk på å se hendingene i et større perspektiv, hvor det legges vekt på å etablere en sammenheng med en eldre tradisjon og å vise hvordan såkalte paternalistiske forhold var med å bestemme den form aksjonene tok.

1. «Som de vildeste kommunarder»

«Stenene begyndte nu at hagle med stigende Voldsomhed mod Ruderne og Husets Beboere maatte flygte fra Værelse til Værelse for at undgaa at rammes af Stenhaglen. Da det ikke længere var muligt at opholde sig i første Etage, maatte man trække ovenpaa, hvor man maatte opholde sig i en mørk Gang uden Vinduer, det eneste Sted i Huset, hvor man ikke var udsat for at blive kvæstet af Stenene. Opgangen til dette Sted blev bevogtet af en af Hr. Schibbyes Sønner, der stod øverst i Trappen med et ladt Gevær, rede til at modtage enhver Urostifter, der gjorde Forsøg på at trænge derop.

Heldigvis var der imidlertid ingen, der forsøgte dette. Pøbelen nøiede sig med som løsslupne Vilddyr at rumstere nedenunder og i Haven, . . . »[1]

Dette var situasjonen torsdag 20. mai 1880 utafor teglverkseier Schibbyes gård Ensjø i Østre Aker, slik den ble beskrevet for Morgenbladets lesere. Morgenbladets «krigskorrespondent», litteraturhistorikeren Henrik Jæger, mottok sterke inntrykk av det han så. Da han ti år seinere skrev bok om «Kristiania og kristianienserne», framstilte han opptøyene som et tidstypisk fenomen: «Ved mere end en leilighed optraadte Kristiania-arbeiderne som de vildeste kommunarder. Men da brugte de ikke socialistiske talemaader; da var det knytnæver og puksten, som var deres argumenter.»[2]

Allerede onsdag hadde folk begynt å samle seg utafor Schibbyes hus. Men denne kvelden kom det ikke til dramatiske episoder, kanskje fordi en brann nede på Kampen tiltrakk seg mengdens oppmerksomhet. Det var først torsdag kveld stormen brøt løs for alvor.[3] Politi og militær ble tilkalt – Schibbyes tjenestegutt fikk lurt seg ut fra det beleirede hus og varslet. Folkemengden oppløste seg raskt da politiet først ankom. Men da så Schibbyes eiendom ut «som om en voldsom Orkan havde raset henover Stedet».[4] Fredagskvelden ble ikke roligere. Da var militæret på plass fra begynnelsen av, og ble et naturlig mål for steinkastingen. Opprørsloven ble lest og mengden spredt[5] – dog ikke uten en del skrammer og skader både blant befal og menige soldater. Også lørdag måtte soldater settes inn for å spre mengden. Det var likevel tydelig at det verste var over. Mengden lot seg jage bort «uden at der blev kastet Sten eller forfaldt andre Voldsomheder».[6]

Dermed var urolighetene på Ensjø over, selv om det militære beredskap ble opprettholdt en stund framover. For flere av «opprørene» fikk opptøyene imidlertid et ubehagelig etterspill. 40 ble tiltalt. 20 av disse måtte sone større eller mindre straffer – opptil ett års straffarbeid.

Var forhør og rettergang en pinlig affære for deltakerne i opptøyene, representerer det en kilde til viten og innsikt for oss, som 100 år seinere forsøker å trenge inn i vår nære fortid. I forhørs- og ekstrarettsprotokoller[7] finner vi levende vitnesbyrd om hvordan hendingene ble oppfattet av de forskjellige deltakerne, fra Schibbye selv og lovens voktere til steinkasterne og tilskuerne. Vi kan gi en

mer konkret og nyansert beskrivelse av det som skjedde, samt yte større rettferdighet til dem som ikke slapp til i avisene. Ikke minst egger materialet til en rekke og til dels nye spørsmål. Det gir kanskje også grunnlag for svar på enkelte av dem.

Først må vi naturligvis få klarhet i bakgrunnen for opptøyene. Men for å trenge nærmere inn i hva opptøyene innebar, er det nødvendig å bringe på det rene hva slags mennesker som utgjorde det avisene kalte «pøbelen». Hvem var det som flokket seg rundt Schibbyes eiendom? Hvem kastet stein eller deltok aktivt på annet vis? Var opptøyene på noen måte organisert, med ledere, plan og mobilisering av deltakere? Videre må vi søke nærmere etter motiver. Hvorfor bega folk seg til Ensjø disse dagene? Hadde de klart definerte grunner eller mål? Lå det noen bevisst målsetning bak utøvelsen av vold?

Alle som har uttalt seg, er enige om at foranledningen til «Schibbye-krigen» var streik på en rekke teglverk. Det ble fortalt at flere teglverkseiere var innstilt på å gi etter for arbeidernes lønnskrav, om bare Schibbye på Ensjø gikk med. Arbeiderne fikk forståelsen av at det var Schibbye som sto i vegen for deres krav. Var det da

Kampen omkring 1880.

teglverksarbeidere som utgjorde tyngden i folkemassen på Ensjø, og var det de som førte an i «spektaklerne»?

I øyenvitneskildringene er det ikke teglverksarbeiderne som trer fram i første rekke, men unge gutter – «ungdommelig Pøbel», som det heter. Det er full enighet om dette blant forhørsdeponentene, fra teglverksarbeiderne til representanter for øvrigheten. Oppsynsmann E. Hallingstad kan f.eks. bevitne at «den Thorsdag Aften udenfor Ensjø optrædende Hob mest bestod af Gutter mellem 12 og 20 Aar og vistnok væsentligst almindelige Gadegutter».[8] Det ser også ut til at disse førte an i steinkastingen torsdag: «Det var væsentlig almindelige Gadegutter, som kastede eller var fremme paa Gaarden,» hevder en forhørsdeponent.[9] Og fogden kan bekrefte at det var «den medfølgende Skare af større eller mindre Gutter, der begyndte og senere fortsatte med at kaste med Sten o.s.v.».[10]

Et sterkt inntrykk av at ungdommen dominerte får vi også om vi ser nærmere på dem som ble tiltalt eller straffet. Av de 40 tiltalte var halvparten under 20 år, og 15 var 16 år eller yngre. Av de sistnevnte måtte 11 sone straff for steinkasting, hærverk o.l.; de utgjorde altså drøyt halvparten av de 20 straffede. De yngste som ble tiltalt og straffet, var bare 12 år gamle. (Straffen for disse ble 10 – 20 slag ris.) Forhørsprotokollen forteller dessuten om flere andre ungdommer som måtte innrømme å ha kastet stein. Den aller yngste var en gutt med oppnavnet «Labben»,[11] bare 7 år gammel.

Det var også kvinner med på Ensjø. Hallingstad bemerket f.eks. at han «har seet en hel Del Fruentimmer tilstede under Optøierne, men ingen som har deltaget i disse paa nogen aktiv Maade».[12] De fleste av disse synes å ha vært unge jenter. I hvert fall forekommer det ikke noe utsagn om at voksne kvinner var med. Jentene var forresten ikke alltid så passive som Hallingstad gir uttrykk for. 14 år gamle Andrea Mathilde Rytter ble straffet med 20 dagers fengsel for sin medvirkning. Hun måtte innrømme at «hun og Lava Rasmussen . . . Torsdag Aften var med under Optrinene paa Ensjø Gaard, idet de begge baade kastede Sten og Vedtrær paa og ind igjennem Vinduerne i Vaaningshuset, ligesom de ogsaa begge vare ivrige i at bære sammen saadanne Ting frem paa Gaarden til Benyttelse for Hoben».[13]

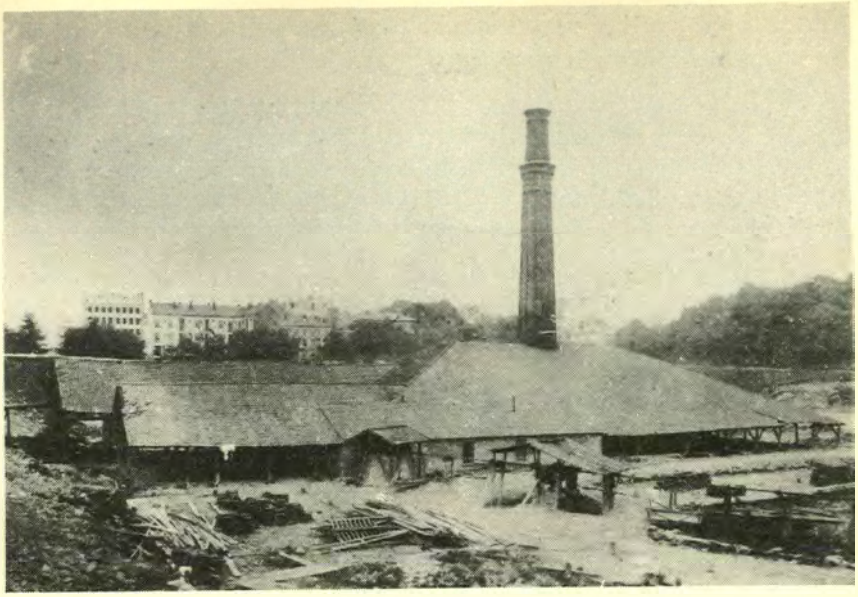

Bislet Teglverk.

Om de helt unge sto sentralt under opptøyene, er det ikke til å komme bort fra at også voksne menn var med. Flere av disse må ha vært teglverksarbeidere. Riktignok påsto en av dem under forhørene at det «vistnok kun var faa Teglværksarbeidere» med på Ensjø gård torsdag.[14] Men i hvert fall ble 17 teglverksarbeidere tiltalt. Av de 20 tiltalte over 20 år arbeidet 14 på teglverk. Og samtlige 8 straffede over 21 år kom fra teglverkene.

Teglverksarbeidernes rolle under opptøyene er uklar og tvetydig. Det ser ut til at deres opptreden ikke var ensartet. Kildene etterlater ingen tvil om at mange ble med på steinkasting og ødeleggelse etter at det hele var begynt. Men som vi har sett, var det ungdommen som ble utpekt som de opprinnelige urostifterne. Fogden kunne tilmed berette at flere av de tilstedeværende teglverksarbeiderne ropte at det ikke måtte kastes, da steinene begynte å hagle. Det samme forteller en 10 år gammel gutt, kalt «Tull», som sto ved Knudsens arbeiderbolig et kort stykke unna Ensjø gård: « . . . de Arbeidere, som var samlede udenfor det hvide Hus . . . gjentagne gange sagde: «kast ikke, kast ikke,» men de Andre vedblev at storme paa og kaste.»[15] På den annen side kan Andrea Mathilde

Rytter fortelle at hun og Lava «bleve opfordrede af de andre tilstedeværende Værksarbeidere og Gutter».[16] Og Hallingstad nevner en person fra Hovindverket som sa til hopen at de skulle «gaa op paa Gaarden og tage Schibbye».[17]

Var Schibbyes egne arbeidere med? Aftenposten hevdet at «saavidt vides, har ikke nogen af Ensjøes Verks Arbeidere været med i de senere forefaldne Optøier».[18] Det kan se ut som om Aftenposten hadde rett. Blant de tiltalte finner vi ikke en eneste av Schibbyes ansatte. Og ingen av dem ble under forhørene sikkert angitt som deltakere i opptøyene. En av Schibbyes menn oppgir å ha hørt at det blant folkemassen på Ensjø onsdag kveld «skulde være væsentlig Arbeidere fra fremmede Værker, og han ved ikke om, at nogen af 1ste Deponents (= Schibbyes, min anm.) Arbeidere var med».[19] Angående torsdag nevner Schibbye at en «som af nåde er antaget til prøve på værket» forsøkte å lure med seg noen av hans arbeidere opp i tumultene.[20] Det lyktes imidlertid ikke. Vedkommende arbeider forteller selv at han av en annen mottok den beskjeden at Schibbye ønsket fire av sine arbeidere «op at tale med sig». Han varslet da et par arbeidskamerater. De mente imidlertid at Schibbye nok hadde sendt sin tjenestegutt med bud, om han ville tale med dem. Ingen av dem gikk opp til Ensjø.[21]

Ungdommer, teglverksarbeidere og andre – en ting hadde de fleste til felles. De kom fra distriktene i nærheten av valplassen. Således ser vi at de aller fleste av de tiltalte var fra Kampen, Vålerengen eller Rodeløkka; bare noen få kom fra andre strøk på østkanten. Vi hører nok f.eks. at en del av Jensens mekanikere fra Sagene fredag hadde vært med å kaste stein mot artilleriet (opplyst av oppsynsmann Hallingstad). Men dette er for enkeltstående unntak å regne. «Schibbye-krigen» var først og fremst et lokalt oppgjør, hvor arbeidere og ungdom fra de nære omgivelsene tok del. Folk fra andre sosiale og geografiske miljø kan knapt ha spilt noen rolle.

« . . . Planen var denne Gang aldeles udmærket lagt. Kl. 9 Torsdag Aften begyndte de sit Hærværk for Alvor; iforvejen hadde de stillet Udkigsposter ved alle de Veje, som førte til Gaarden, og nu gjorde de i Ordets egentligste Forstand rent Hus.»[22] Var det virkelig, slik Verdens Gang her antyder, plan og ledelse bak opptøyene på Ensjø? Vi finner ingen uttalelser under forhørene som kan tyde på det. I stedet er inntrykket av planløshet og manglende lederskap

overveldende. Riktignok hører vi at en unggutt fredag reiste en stang med sitt halstørkle på toppen, og gikk i spissen for en del av steinkasterne.[23] Men en slik episode bare bidrar til å understreke forvirringen. Henrik Jæger hevder at «En folkefører, der havde forstaaet at benytte sig af situationen, vilde med den største lethed af verden kunne have gjort kaal paa hele styrken.» Og han legger til: «Men her var ingen fører».[24] Heller ikke Schibbye trodde at «Optøiene . . . har havt sin Grund i nogen mellem Arbeiderne eller andre aflagt Plan», og sammenlignet «med den Snebold som ruller sig stor . . . ».[25]

Jakten etter motiver kan ofte være historikerens fortvilelse. Så også i dette tilfelle. De av forhørsdeponentene som oppgir noen grunn for å ha begitt seg til Ensjø, viser til nysgjerrighet og at de hadde hørt diffuse rykter om at noe ville skje. Men det er bare noen få som uttaler seg om motiver. Og kan vi stole på at disse forklarte seg sannferdig? Begivenhetene selv kan hjelpe oss på veg. Det forvirrede, planløse, nesten småguttaktige ved opptøyene synes å vise at de fleste ikke kan ha hatt noe klart bevisst og uttalt motiv for å være til stede – utover nysgjerrighet og å være med der ting skjer. Og når det gjelder voldshandlingene på stedet, synes spontanitet å være nøkkelordet. Kanskje vil det i mange tilfelle føre på villspor å lete for dypt? Ta f.eks. småguttene som torsdag kveld svermet over lensmannens potetåker ved Ensjø.[26] Trenger vi noen dyptloddende motivforklaring på at disse gjorde den aldrende lensmannen til levende målskive for steinkastingen, da han forsøkte å jage dem vekk fra åkeren?

Vi får heller ikke underslå at en del av deltakerne var noe påseilet. Både egne forklaringer og overensstemmende vitneutsagn skulle bekrefte dette. Fire av dem som nok hadde fått litt for mye, finner vi igjen blant de tiltalte. En av disse, en teglverksarbeider som får forbli navnløs, var blant de mest aggressive og høyrøstede. Han ble under forhørene foreholdt å ha truet med å «klaa Ryggen paa Schibbye, hvis han haver denne fat». Og han måtte til det svare «at han ikke kan huske noget dertil, men at han derfor heller ikke vil benægte dette, nogen Hensigt havde han ialfald ikke dermed, og det Hele havde isaafald alene været fuld Mands Snak».[27] Hans tilstand var lett forklarlig. Etter egne og andres opplysninger hadde han og tre kamerater drukket omtrent en flaske brennevin hver.[28]

Vi ville likevel gjøre «opprørerne» urett ved å stanse her. Om ikke plan eller bevisst motivering var framtredende, var det selvfølgelig ikke tale om noen uprovosert brutalitet og ødeleggelseslyst. Noen grunn til hengivenhet overfor borgerskap og øvrighet hadde de neppe – de østkantbeboerne som slo seg løs oppe på Ensjø. Vi kan forstå det underliggende hat og den bitterhet som førte til at de «greb en kjærkommen anledning til at haane sine uniformerede tugtemestre».[29] Og vi kan skjønne raseriet mot Schibbye, som ble gjort ansvarlig for å blokkere teglverksarbeidernes mulighet til lønnsforbedring. Kanskje bidro Schibbyes opptreden også mer direkte til å framprovosere raseringen av hans eiendom. Torsdag kveld, før spetaklene begynte for alvor, hadde han vært svært så brysk og avvisende overfor noen arbeidere som var kommet inn på gården for å tale med ham. Lensmannsbetjenten, som overvar opptrinnet, hevdet at «hvis 1ste Deponent havde i sin Optræden vist lidt mere Imødekommenhed og forklart dem det umulige i for ham under Tidsforholdene at kunne give noget Paalæg, turde det muligens være, at Arbeiderne havde roligen fjernet sig, istedetfor at de . . . blot yderligere ophidsedes».[30]

Lenger kommer vi foreløpig ikke, om vi leter etter mening og motiver bak hendingene på Ensjø. Forbindelsen med teglverksarbeidernes lønnskrav er klar, om enn tilsynelatende indirekte. Dermed kommer teglverksarbeidernes streik inn i fokus, og nye spørsmål blir påtrengende.

2. «Der var ikke Tale om nogen sluttet Forening mellem dem . . . »

Allerede ved middagstid torsdag 20. mai var Schibbye i hardt vær: «Kl. 2 om eftermiddagen gik jeg ned paa værket, og da jeg var kommet i nærheden av teglstensovnen, viste jeg intet af, før jeg var omringet af et par hundrede voxne og halvvoxne Arbeidere, der rykkede imod mig og truede mig således, at jeg maatte flygte op paa ovnen, hvor jeg traf min formand og tre af mine Arbeidere, som jeg bad om at lukke den dør, som var i den anden ende af teglovnen, medens den vei jeg flygtede ad var en smal trappe, der gjennem et hul fører opp til loftet; opad denne trappe kom ogsaa

hele følget efter mig. Jeg anmodede strax om ikke at forfølge og gå tilbake, men dertil svarede de med trudsler og skrig om, at de vilde maltraktere mig, således at ingen tale hjalp. Jeg griber da en øxe, som tilfældigvis lå på ovnen og træder to trin nedad trappen, idet jeg siger, at den første mand, der vover at gaa et trin høiere op, slaar jeg død ned, alligevel trænger de seg på.» Det lyktes å få dekt luka opp til loftet, «men da begyndte de med stokke og bord at opstøde loftet, så at man i et øieblik så stokke omkring sig som stak op af loftet på forskjellige steder, så man ikke vidste, hvor man skulde stå men måtte flygte længere bort paa ovnen. Samtidig begyndte der et frygtelig regn med sten fra begge sider og ender af ovnen, . . . ».[31] Slik var situasjonen på Ensjø teglverk, før Schibbye ble befridd av lensmannsfullmektigen.

Da Schibbye møtte de streikende på teglovnen, hadde streiken vart i to dager. Arbeiderne ved en rekke verk var blitt trukket med. Det var først og fremst på verkene langs Hovind-bekken i Østre Aker at arbeidet ble stoppet. Men også teglverk innafor byens grenser ble berørt. Langvarig ble streiken ikke. Søndag 23. mai holdt teglverkseierne et møte hvor det ble besluttet å stå fast mot alle lønnskrav, og heller stanse driften hvis arbeiderne ikke ville bøye seg. Etter dette varte det ikke lenge før de streikende gikk tilbake til arbeidet. Mandag skjedde det rett nok bare i liten utstrekning, noe fogden i sin beretning tilskrev «at de, som vilde arbeide, frygtede Hevn af dem af sine streikende Kamerater, som ikke vilde give efter». Men onsdag var arbeidet gjenopptatt på alle teglverk innafor byens grenser. Og i løpet av de følgende dager kom også samtlige verk i Aker i gang. Ikke alle arbeiderne vendte tilbake. Enkelte hadde funnet seg annet arbeid i mellomtida; andre ble avskjediget.

Streiken ble resultatløs, men er ikke mindre interessant for det. Vi får her et glimt av en streikebevegelse før fagorganisasjonens og den moderne arbeiderbevegelsens gjennombrudd. Hvilke former antok denne bevegelsen, og hva kan hendingene fortelle om arbeidernes solidaritet og kampfellesskap? Kontakt og informasjon er her nøkkelord – nødvendig som dette er for samhold og samhandling. Allerede i utgangspunktet kommer dette i fokus, når vi spør hvordan streiken ble forberedt og hvordan beslutningen om å gå til aksjon ble fattet. Og hvordan gikk en fram for å sikre en felles og noenlunde samtidig arbeidsnedleggelse ved flere verk? Hvilke

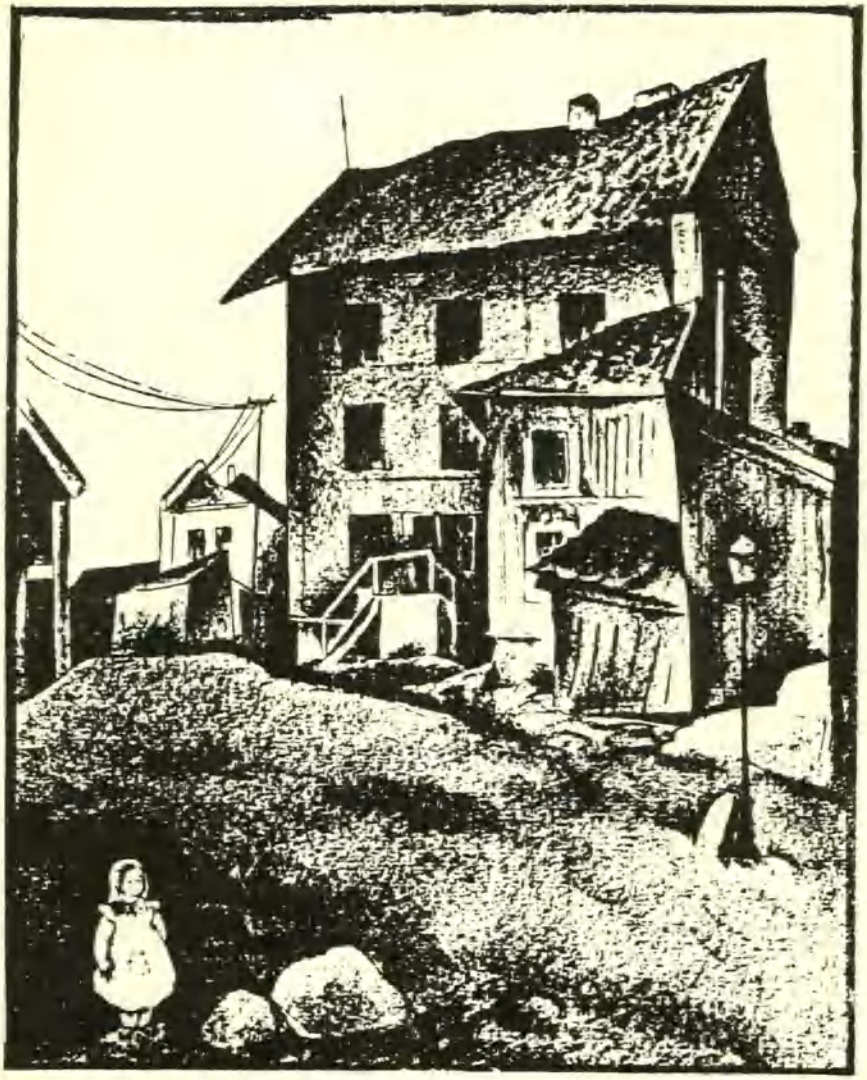

Tegning: Anton Hansen.

Den gamle arbeiderbolig.

midler hadde de streikende til å sikre seg mot «arbeidsvillige»? Videre må vi undersøke hvordan streiken ble holdt sammen, hvordan kontakt og informasjon ble søkt etablert mens streiken pågikk for fullt. Et spørsmål som trenger seg på er hvilken mulighet flertallet av arbeidere hadde for å innvirke på beslutningen om streik og streikens videre gang. Var det kanskje en mindre gruppe av aktivister som kunne trekke i trådene? Her glir vi over i et interessant og vesentlig problem: streikens lederskap. Finner vi noe virkelig – formelt eller uformelt – lederskap? Hvordan var dette i tilfelle utvalgt, og hvordan foregikk kontakten mellom lederskap og menige streikende? Deltok kanskje personer utafor teglverksarbeidernes rekker i organiseringen av streiken? I vår undersøkelse av streikebevegelsen må vi ikke se bort fra at det bevisst kan ha blitt satset på andre aksjonsformer. Vi har allerede sett hvordan Schibbye ble trakassert oppe på sin egen teglovn. Oppsto voldsomhetene spontant, eller var de ledd i en bevisst strategi? Videre: Var det noen direkte forbindelse mellom streiken og opptøyene på Ensjø gård?

De streikendes motiv ligger klart i dagen, og utgjør ikke noe problem. Det var kravet om høyere lønn – en heving fra 4 til 5 kr. pr. tusen stein – som utløste streiken. Dette er godt forståelig når en tenker på at arbeidsfolk i 1880 var utarmet etter langvarig krise med lave lønninger og betydelig arbeidsløshet.[32] Noe motiv utover lønnskravet synes ikke å ha vært tilstede. Det presiseres av alle som uttalte seg under forhørene. Vi har ingen vitnesbyrd om at teglverksarbeiderne hentet inspirasjon eller ideer annetstedsfra. Det er heller ingen ting som tyder på at de streikende sto i forbindelse med grupper eller enkeltpersoner utenfra. Det hele var en isolert teglverksarbeiderstreik med et begrenset mål.

Hvordan begynte streiken? Det er et spørsmål som ofte ble stilt under forhørene. Det merkelige er at få av de streikende synes å ha hatt noen klar oppfatning om dette. Som regel får vi bare et løselig utsagn om at det hele visstnok hadde begynt tirsdag på Knudsens eller Lenschows teglverk. Heldigvis var et par av forhørsdeponentene med da det hele startet. Blant disse var Severin Johannessen på Knudsens verk, som forklarte seg slik: «Deponenten (S. Johannessen, min anm.) gik sammen med nogle faa Arbeidskammerater paa Knutse-Værket Tirsdag Formiddag op til Lenschow-Værket for at drikke noget Brændevin, som der skulde trakteres med af Depo-

nentens Broder, Martin. Medens de sad her og talte sammen, blev de enige om, ikke at ville arbeide længere, hvad Alle som En var fuldt enige i af sig selv. Deponenten gik derefter alene ned til Knutse-Værket, hvor Arbeidet ogsaa nedlagdes, saasnart man hørte, at dette var skeet hos Lenschow. Deponenten erkjender, at man drog om til andre Værker, hvor Arbeiderne da ogsaa nedlagde Arbeidet.»[33)]

Streiken startet altså nærmest spontant, uten plan eller organisering. Fortsettelsen gir det samme bilde. Arbeiderne gikk rundt fra verk til verk, og slik spredte streiken seg. Ingen kan berette om at det tirsdag noe sted ble anvendt trusler for å få arbeidet nedlagt. Det var da heller ikke nødvendig å true, ifølge Severin Johannessen, «da Arbeiderne allesteds var parate til at standse».[34)] Det var likevel ikke alle som ville holde opp å arbeide. Bl.a. kan «Kækken» Pettersen, arbeider på Lenschow-verket, fortelle at ovnstrillerne der fortsatte arbeidet, trass i at de ble oppfordret til streik. Men: «Da Ovnstrillerne ogsaa Onsdag var komne paa Værket til Arbeide, kom atter den samme Mand og da med ham en Flok paa 30 eller 40 Arbeidere, og tog nu Trillerne med sig, hvorefter de drog sammen omkring paa de andre Teglværker.»[35)] Her ble nok trusler anvendt. Trillerne «blev truede med Bank», om vi skal tro fullmektig Gundersen.[36)]

Mangelen på plan og organisering førte til at man aldri kunne være trygg på at ikke arbeiderne her eller der gjenopptok arbeidet. Den eneste kontrollmulighet var å dra omkring på verkene for å inspisere. Det skjedde da også jevnlig. «Arbeiderne have i Ugens Løb gaaet omkring i Flokker»,[37)] kunne Vålerengens politivakt rapportere. Det var på en slik inspeksjonstur at en del arbeidere kom over Schibbye på hans teglverk torsdag middag.

Konfrontasjonen med Schibbye var altså ikke planlagt. Hensikten med å besøke verkets teglovn var å påse at ovnstrillerne hadde nedlagt arbeidet, noe som bl.a. stadfestes av Schibbyes formann.[38)] Voldsbruk som bevisst pressmiddel mot Schibbye var det neppe tale om. Volden må heller ses som utslag av bitterhet mot den som ble tillagt ansvaret for å holde arbeidernes lønninger nede. Og volden var ikke uprovosert. Schibbye søkte, som vi har sett, opp på ei loftstrapp for å komme unna sammenstimlingen. Hva han ikke fortalte i sin første forklaring var at han da oppfordret en av arbei-

derne til å komme fram og tale med seg. En av dem kom virkelig opp, men ble bryskt avvist med at Schibbye heller ville nedlegge verket enn å gi pålegg.[39] Det var etter dette at stormen brøt løs for alvor. Schibbye ble kalt «hedning» og «gris», forsvarte seg med øks mot en påtrengende arbeider og fikk flyktet opp på loftet. Da begynte også steinene å hagle.

Det var neppe teglverksarbeidere som begynte å kaste: «Foruden Arbeidere var der ogsaa en hel Del Gutter samlet paa Stedet, og det var fra disse sidste, at der indenfra blev kastet Sten mod Bygningens vinduer og Tag.»[40] Vi hører fra flere hold at smågutter var de første til å kaste. Enkelte av dem måtte da også under forhørene innrømme sin skyld. Mange av de voksne har nok irritert seg over guttene som fulgte etter dem. Ole Arnesen Vinger forteller at arbeiderne «søgte under deres Gang omkring på Teglværkene efter Evne at holde fra sig Pøbelen, som stadig samlede sig om dem».[41] Vi hører også at enkelte arbeidere prøvde å få guttene fra å kaste. På den annen side var det nok ikke bare unggutter som ble med på steinkastingen. En 10 år gammel gutt, som selv hadde kastet, hevdet under forhørene at «mange voxne, ham ubekjendte Arbeidere løb omkring med Sten og opfordrede Gutterne til at kaste, ligesom de ogsaa selv kastede».[42]

Hvordan var de streikende teglverksarbeidernes forhold til opptøyene på Ensjø gård? Vi kan ikke se bort fra at enkelte ønsket hevn over Schibbye. Kanskje har også noen tenkt på muligheten av at trusler eller voldsbruk kunne være et virksomt pressmiddel. Lensmannsbetjenten hørte i hvert fall onsdag kveld en navngitt teglverksarbeider uttale at Schibbye «skulde være bedre tjent med at give Paalæg end at faa sin Eiendom ødelagt».[43] Det er også klart at det torsdag middag var på tale blant arbeiderne at de skulle komme tilbake til Schibbye om kvelden «og da gjøre det bedre».[44] Likevel var det neppe mer enn rykter og løst snakk, ikke uttrykk for noen avtale eller plan. At opptøyene på Ensjø skulle være planlagt eller organisert av streikende arbeidere virker usannsynlig. Hendingene selv, slik disse er beskrevet tidligere, motsier en slik tanke. Og en rekke teglverksarbeidere står under forhørene fram og benekter enhver plan eller avtale om «at Arbeiderne skulde foranstalte nogetsomhelst Spektakel».[45] En karakteristisk uttalelse går ut på at «der gik Rygte om, at der skulde blive 'Ceremonier' udenfor

1ste Deponent om Aftenen, men Deponenten (vedkommende arbeider, min anm.) . . . kjender ikke til, at saadant skulde være aftalt mellem arbeiderne».[46] Videre ser vi at en del teglverksarbeidere på et møte fredag «var enige om at det ikke kunde nytte til noget med Streiken, hvis denne skulde ledsages med Optøier».[47]

Torsdag kveld, før voldsomhetene på Ensjø kom skikkelig i gang, var en delegasjon av teglverksarbeidere framme på gården og forhandlet med Schibbye. Men måten dette skjedde på viser mer enn noe annet hvor planløs og uorganisert arbeidernes aksjon var. Det var ikke de streikende som tok initiativet, men fogd Kierulf: «Efter saaledes at have talt med dem og for dem en lang Stund . . . søgte jeg at formaa en Del af de ivrigste, som jeg ansaa for at være Ordførere, til at følge med mig op til Gaarden til Hr. Schibbye for om muligt at komme til en Forstaaelse.»[48] Noen forståelse ble det ikke av dette. Schibbye var ubøyelig, og arbeiderne trakk seg tilbake da Schibbye forlangte å få vite navnene deres. Blant disse var Ole Arnesen Vinger, som bedyret at han hadde kommet til Ensjø av nysgjerrighet, og at hans rolle var helt tilfeldig: «Han kom tilfældigvis til at staa blandt de forreste ved Veien udenfor Ensjø;» og det var derfor han kom i tale med fogden, ikke «fordi han paa nogen Maade var blandt de fremtrædende af Strikerne».[49] Om Vinger kanskje var interessert i å nedtone sin egen aktivitet, kommer vi ikke utenom hvor tilfeldig og uforberedt det hele var fra teglverksarbeidernes side. Ifølge sin forklaring kjente Vinger ikke engang de arbeiderne som sammen med ham var framme for å snakke med Schibbye. Det samme hører vi også fra andre av de 5 – 6 utvalgte.[50]

Inspeksjonsturer rundt på verkene og sammenstimlingene på Ensjø var ikke noen tilfredsstillende løsning på behovet for kontakt og informasjon. De streikende arbeiderne hadde imidlertid også en annen mulighet. Det ble avtalt fellesmøter. Allerede tirsdag ettermiddag ble det holdt møte på Etterstadsletta. Og dette ble gjentatt hver dag, i det minste fram til fredag. Oppmøtet ser ut til å ha vært godt. Severin Johannessen opplyser at det onsdag formiddag var flere hundre teglverksarbeidere på Etterstadsletta. Disse møtene utgjør det eneste faste forbindelsesledd vi har funnet mellom de streikende. En begynnelse til virkelig organisering er det likevel ikke tale om. F.eks. ble det onsdag ifølge Severin Johannessens forkla-

ring «intet andet aftalt end, at hvert Værks Arbeidere skulde henvende sig til Værksfuldmægtigen og for ham forklare Grunden til deres Streike og fremsætte sine Begjæringer om Paalæg, for at denne videre kunde forebringe dette for Værkseieren. Der var ingen Aftale eller Raadslagning om, at Arbeiderne skulde foretage noget voldsomt Skridt lige-overfor nogen, hvorimod der alene aftaltes at ingen skulde gjenoptage Arbeidet, inden Paalæg opnaaedes».[51] Nettopp å sikre fortsatt samhold og hindre gjenopptagelse av arbeidet synes å ha vært møtenes viktigste funksjon. At møtene skulle ha gitt grunnlag for noe lederskap, beslutningsorganer eller andre skritt mot fastere organisering, benektes stadig under forhørene. Gunnerius Halvorsen sier det slik: «Der var ikke Tale om nogen sluttet Forening mellem dem, og heller ikke var der noget Spørgsmaal om, at nogen eller enkelte af Arbeiderne skulde staa i Spidsen for de Andre; de tok Alle lige megen eller lige liden Del i Samtalerne.»[52]

Noe lederskap har vi ikke funnet. Og fra teglverksarbeidernes side gjentas det gang på gang at det ikke var noen formenn eller ledelse blant dem. Det betyr ikke at det ikke var noen som utmerket seg med spesiell iver og aktivitet. Gunnerius Halvorsen og Severin Johannessen ser ut til å ha vært blant de mest aktive. Derfor ble de også av utenforstående, som Vålerengens politivakt og teglverkseier Schibbye nevnt som mulige opphavsmenn og ledere. Severin Johannessen forklarer dette slik: «Da imidlertid Deponenten (S. J., min anm.) og Gunnerius Halvorsen vare blandt de ældste og formentlig dygtigste Strygere, kunde det nok være, at flere av de andre henvendte seg til dem, for at disse skulde tale Arbeidernes Sag hos Fuldmægtigerne; noget Opdrag fik de derimod ikke, og de vare ikke mere aktivt handlende med Hensyn til Streiken, de end de andre.»[53] Andre teglverksarbeidere gir et lignende bilde av de to. En arbeider ved Lenschow-verket framholdt f.eks. at han ikke kjente til at Halvorsen og Johannessen «anderledes vare blandt Streikens Ledere, end at de skulde være ivrige til at holde Arbeiderne fra Gjenoptagelse af Arbeidet».[54]

Streiken var uten fast organisasjon og ledelse. Helt uforberedt var den likevel ikke. Tirsdag 18. mai var ikke den første dag ordet streik ble nevnt. Valborg Nilsen, som var i arbeid på Lenschowverket, kunne fortelle om at hun «allerede en Stund, før Streiken

begyndte eller før Pintse, havde hørt Tale om nede paa nævnte Værk, at der skulde blive Streike, og at 1ste Deponent skulde pibes ud».[55] Og ryktene hadde bl.a. nådd utenforstående som Schibbyes tjenestegutt og ungjenta Andrea Mathilde Rytter. Gunnerius Halvorsen var godt informert: «Der havde allerede fra den første Tid, da man i Vaares begyndte Arbeidet, været talt mellem Arbeiderne om, at de, efter at have arbeidet en Stund og seet, hvordan Fortjenesten vilde blive, skulde nedlægge Arbeidet, hvis Priserne ikke blev bedre, . . . samtlige Arbeidere paa de forskjellige Værker vare enige om at forholde sig saaledes.»[56] Gunnerius selv var forresten ikke ukjent med streik. Han oppgir å ha vært med på to tidligere streiker.

Sto virkelig «samtlige Arbeidere paa de forskjellige Værker» bak streiken? Dessverre gir ikke kildene grunnlag for systematisk å sette opp mot hverandre arbeidere med forskjellige oppgaver og lønnsvilkår. Men det kan i hvert fall synes som holdningen til streik og aksjoner var noe forskjellig på de ulike verk. Særlig sto arbeidere fra Knudsens og Lenschows teglverker sentralt i det som skjedde. Her står vi overfor det paradoks at folkene til Schibbye – verkseieren som bokstavelig talt var skyteskive for arbeiderne – var bemerkelsesverdig passive. Blant de arbeiderne som torsdag kveld var oppe på Ensjø gård og forhandlet med Schibbye, finner vi ingen fra hans egen arbeidsstokk. Det var også stort sett fremmede arbeidere som trakasserte Schibbye på teglovnen tidligere på dagen. Schibbye anga 16 navngitte arbeidere for vold eller trusler ved denne anledningen. Av disse kom 14 fra andre teglverk og kun en fra hans eget.[57] Denne August «Svenske» oppgir forresten selv at han var «den eneste af 1ste Deponents Arbeidere, der var tilstede ved Teglovnen nysnævnte Middag».[58] Schibbye hevdet også at andre teglverksarbeidere tirsdag «forbød» hans folk å fortsette arbeidet, en uttalelse som gjentas i Aftenposten.[59] Dette får stå som en påstand for Schibbyes og Aftenpostens egen regning. Men er det egentlig usannsynlig at arbeiderne på Ensjø følte seg presset?

Dermed glir vi over til et annet og videre spørsmål: Var det slik at en mindre gruppe kunne presse aksjonen igjennom, uten massiv støtte blant verksarbeiderne? Skal vi tro forhørsprotokollen var støtten i hvert fall begrenset og lite entusiastisk. Flere hevder at de «aldrig havde tænkt paa Streike».[60] En arbeider ved Bryns teglverk

Fra Bryn Teglverk.

bemerker at de ikke hadde «nogen Grund til at strike, da de dengang endnu ikke kjendte Arbeidspriserne».[61] Disse og flere med dem forteller at de – om enn ikke direkte truet – følte seg nødt til å nedlegge arbeidet og følge med de streikende. Som en av dem sier var det «for de enkelte umuligt at staa imod». Og han legger til: «saameget mindre kunde dertil være Anledning, som der ikke længere fyredes paa Maskinen, hvorfor intet Arbeide var muligt».[62] Enkelte oppgir også at de greide å liste seg vekk fra de streikende under marsjen rundt om på teglverkene – bl.a. «under Paaskud af at skulle drikke Vand».[63] Andre kom ikke unna «da der altid var andre tilstede, som hindrede dette».[64] En går så langt som til å unnskylde sin oppførsel på Schibbyes teglovn torsdag med «ophidset Stemning, fordi han om Formiddagen var bleven drevet fra sit Arbeid af Streikerne, af hvem ogsaa en ham ubekjendt Arbeider havde slaaet til ham».[65]

Nå var vel ingen av forhørsdeponentene interessert i å peke seg ut som streiketilhengere eller -aktivister. Og vi bør vel ikke ta alle de motvillige streikerne på ordet. Likevel må vi stille spørsmålstegn ved oppslutningen om streiken. En kan ikke se bort fra at en stor del – kanskje flertallet – av teglverksarbeiderne var passive eller endog motvillige. Dette rimer i tilfelle godt med flere eksempler på manglende solidaritet. Mange fortsatte arbeidet. Således deltok ikke ovnssetterne og ovnstrillerne på Konow-verket i streiken i det hele tatt. Og en arbeider på Brede-verket forklarte «at han under Streiken vedblev at arbeide, saa vidt som han dertil fik Anledning for Streikerne fra de andre Værker, der et Par Gange kom op paa Deponentens Værk og tog Arbeiderne der som andensteds med sig».[66] En del søkte forresten nytt arbeid etter at streiken brøt ut. Manglende solidaritet kommer forøvrig klart fram i A. L. Eriksens vitneutsagn. Han leverte lørdag 22. mai inn sine redskaper, i samsvar med en avtale truffet på Etterstadsletta. Men: «det var kun en Del af Arbeiderne, der indleverede sine Redskaber, uagtet Aftalen var, at Alle skulde gjøre dette».[67]

Teglverksarbeidernes nederlag var uunngåelig, i hvert fall så lenge arbeidsherrene satte hardt mot hardt. En lengre streik kunne arbeiderne ikke makte; det aktet de vel heller ikke å forsøke.[68] Streiken manglet plan og fast ledelse. Det fantes kun et minimum av organisasjon – for lite til å sikre kontakt og samhold innad og

slagkraft utad. Å sikre seg midler til å holde streiken i gang var det overhodet ikke tale om. Solidariteten mellom arbeiderne holdt heller ikke mål. Frafall og arbeidsvillighet var et problem. Vi ser her hvordan manglende organisering gjorde det vanskelig å holde oppe arbeidersolidariteten. På den annen side kan det se ut som om solidariteten var for lite utviklet til å tillate en fast og stabil organisering. Solidaritet og organisering trer fram som deler av samme prosess – en prosess som var lite framskreden hos Kristianias teglverksarbeidere.

3. «Schibbye-krigen» i perspektiv

«Fra det nivå er det arbeiderklassen har vokst opp på et par mannsaldrer.» . . . Fra vårt utsiktspunkt, hundre år etter «Schibbye-krigen», kan vi istemme med Edvard Bull: «Arbeiderklassens historie er et av de områder hvor vi får særlig sterkt inntrykk av vekst, av fremgang.»[69] Allerede Henrik Jæger hadde det samme inntrykk, da han i 1890 så tilbake på opptøyene ved Ensjø. Slike «vildmandsudbrud» var blitt avløst av en omfattende og velorganisert arbeiderbevegelse, der kollektiv opptreden gjennom fagforeninger utgjorde hovedtyngden.

Kontrasten trer klart fram for oss om vi ser på Kristiania-typografenes streik i 1889 – bare 9 år etter de beskrevne opptøyene.[70] Her kommer vi nærmest inn i en annen verden. Denne streiken ble ledet og organisert gjennom byens sterkeste fagforening. Der ble aksjonen gjennomdrøftet og forberedt. Krav og tarifforslag ble oversendt motparten formelt og skriftlig. Medlemsmøter ble sammenkalt for å treffe de avgjørende vedtak. Etter at konflikten var et faktum, trådte et streikefond i funksjon – med bidrag fra kolleger i inn- og utland. Og trass i alt hat og all bitterhet finner vi ingen slike opptøyer eller voldsomheter som i 1880. Hvilken forskjell fra teglverksarbeidernes streik! Vi finner her plan, organisering og solidaritet langt utover det teglverksarbeiderne maktet i 1880. Ikke minst i forholdet til streikebryterne er kontrasten slående. Om typografstreiken er skrevet at det først og fremst er «kampen mot 'skruebrekkerne' som bringer denne streik til aa virke som en moderne klassekamp».[71] Teglverksarbeiderne hadde også problem med «arbeidsvillige», og det var stadig nødvendig å påse at arbeidet ikke ble

gjenopptatt. Likevel finner vi ikke noe egentlig begrep om streikebryteri – om forrædere som setter seg selv utafor solidaritet og fellesskap.

Kanskje bør vi ikke se hendingene i 1880 som forspill til moderne klassekamp, men i stedet sette dem i samband med en eldre tradisjon. Jæger framholder at «slige spektakler en lang tid næsten hørte med til de faste, aarlig tilbagevendende begivenheder i Kristiania».[72] «Schibbye-krigen» representerer da et sluttpunkt snarere enn en begynnelse. Seinere «har der ikke indtruffet et eneste af de sædvanlige optøier i Kristiania».[73] Nå ligger den før-industrielle tids protestbevegelser og aksjoner i Norge for det meste i mørke, eller i beste fall i historiens halvlys. Men heldigvis vet vi litt mer om slike bevegelser – streiker, oppløp og demonstrasjoner – i andre land.[74] Det viser seg at begivenhetene i Kristiania lar seg plassere i det mønster som har avtegnet seg gjennom studiet av den eldre tids sosiale bevegelser. Selv om en her kan finne et sant mangfold av aksjonsformer og mål, går inntrykket av spontanitet, direkte aksjon og voldsomheter stadig igjen. Men «Schibbye-krigen» skiller seg også ut ved visse særdrag.

Historikere som George Rude har villet redde den aksjonerende folkemassen både fra anonymitet og nedvurdering. Samtidig som de enkelte aksjoner og konflikter trer fram i lyset, blir samtidas og ettertidas oppfatning av «pøbelen» avslørt som fordommer. «Schibbye-krigen» faller her litt på siden. Ikke så å forstå at den svarer til samtidas oppfatning av den blodtørstige og irrasjonelle «pøbel» – langt derfra. Men vi har dog sett en aksjon preget av uvanlig planløshet og mangel på lederskap. Vi har også sett at alkoholbruk hadde sin framtredende plass, både i streik og oppløp. En ting til bør nevnes. Blant de 40 tiltalte etter opptøyene var 9 tidligere straffet. 8 av de voksne (derav forresten bare 2 teglverksarbeidere) hadde bak seg dommer fra 20 dagers fengsel til 2½ års straffarbeid. (I tillegg kommer 5 ustraffede med politimulkter for fyll o.l.) Om det i det hele tatt var noe grunnlag for fordommene om «pøbelopptøyer», må de søkes i slike aksjoner som «Schibbye-krigen».

I mange av de før-industrielle aksjoner kan en finne et felles sett av underliggende oppfatninger eller legitimerende begreper.[75] Særlig er det tale om en betoning av tradisjonelle «naturlige» rettigheter, gjerne i motsetning til kapitalistisk nydannelse. I forhørene

etter «Schibbye-krigen» finner vi overhodet ikke spor etter dette. Men kildene forteller ikke alt. Vi kan derfor ikke uten videre slutte til fraværet av slike underliggende begreper eller oppfatninger. Vi må nøye oss med å påpeke at dette i hvert fall ikke har preget deltakerne så sterkt at det er kommet opp til overflaten i løpet av forhørene. Det er jo ikke utenkelig at bitterheten mot Schibbye var så sterk nettopp fordi arbeiderne betraktet en oppjustering av lønna som «rettferdig» – sett i forhold til eldre tradisjon og den seinere tids lønnsnedslag og reduserte levestandard.

Slike tanker og verdioppfatninger ville vi vente å finne i et paternalistisk arbeidsmiljø. Paternalismen hører hjemme i et før-kapitalistisk arbeidsforhold. Motsetningen er den rene kapitalisme hvor arbeidsherre og ansatt står overfor hverandre i et forretningsmessig forhold («cash nexus»). Arbeidslivet oppfattes langt på veg som et market hvor en kjøper eller selger arbeidskraft etter dagens priser. Paternalismens kjerne ligger derimot i nær personlig kontakt mellom arbeider og arbeidsherre, med en følelse av gjensidig avhengighet og forpliktelser. Det er vanlig å betone den identifikasjon og samfølelse mellom herre og knekt som kan oppstå i et slikt forhold. Men den nære kontakt og personlige avhengighet har også en annen side: arbeidernes underlegenhet i forholdet, som gjør det vanskelig – ofte rent umulig – å opponere mot «husbonden».

Nå hevder Edvard Bull at konflikten på Ensjø viser «hvor rent upersonlig forretningsmessig forholdet mellom arbeidsgiver og arbeider var». Han griper fatt i «forhandlingene» utafor Schibbyes hus torsdag kveld, og konkluderer med at «Schibbye kjente ikke engang navnet på de ivrigste av arbeiderne på sitt eget verk».[76] I boka om «Arbeiderklassen i norsk historie» gjør han endog dette til bevis på at forholdet mellom partene i arbeislivet var «rendyrket kapitalistisk».[77] Men dette må bero på en misforståelse. Som vi har sett var det arbeidere fra andre verk som forsøkte å snakke med Schibbye torsdagskvelden; og de kjente ikke selv hverandre. Det kan i stedet se ut til at en annen og motsatt tolkning av begivenhetene har mye for seg: at konflikten fant sted i et miljø hvor paternalisme var en levende realitet, og at dette var med å bestemme den form aksjonene tok. At striden ble så personlig – at det var personen Schibbye som sto i brennpunktet – er helt i tråd med en slik tolkning. På denne måten kan vi også bedre forstå at Schibbyes

egne arbeidere med få eller ingen unntak ikke ville (eller ikke turde) opponere mot «principalen». Det passer også godt inn i bildet at arbeiderne unngikk å appellere til grupper utafor det snevre teglverksmiljøet. Ikke minst kan en henvisning til paternalismen hjelpe oss til å forstå den tilsynelatende manglende rasjonalitet i arbeidernes opptreden.

Vi kan ikke legge våre mål for rasjonell opptreden på de streikende teglverksarbeiderne. I stedet må vi legge vekt på de stengsler eller hindringer for kollektiv opptreden som ligger i et paternalistisk forhold. Den nære avhengighet og tilknytning til arbeidsherrene motvirker organisert samhold mellom arbeiderne. Konflikter som ikke lar seg løse innafor systemet, vil da lett løpe ut i individuell oppsetsighet eller nettopp i uorganiserte, «spontane» aksjoner. Under slike forhold skjønner vi at det blant teglverksarbeiderne knapt var grobunn for noen organisert streikeledelse og veldisiplinert solidaritet. Inspeksjonsrunder på verkene og uformelle arbeidermøter framsto som den eneste mulighet til å sikre samhold og en viss disiplin. En annen sak var arbeidernes avhengighet av en hurtig seier. Noen langvarig konflikt kunne de åpenbart ikke makte. Når kravene ble bastant avvist, måtte den fredelige streik lett fortone seg håpløs. Ikke underlig om vold og trusler for enkelte ble stående tilbake som det eneste mulige (og rasjonelle) pressmiddel, selv om det ikke var ledd i noen avtale eller plan. Vi husker ordene om at Schibbye «skulde være bedre tjent med at give Paalæg end at faa sin Eiendom ødelagt». I dette perspektiv blir «Schibbyekrigen» forståelig. Og den blir tross alt heller ikke betydningsløs. Nytten og nødvendigheten av solidaritet og samhold kunne tre fram i slike ekstraordinære situasjoner.

Et forsøk på å se «Schibbye-krigen» i lys av et paternalistisk arbeidsforhold framprovoserer nye spørsmål. Hvorfor egentlig denne maktesløshet? Hvorfor maktet ikke arbeiderne å løsne avhengighetsbåndene oppover og solidarisere seg med hverandre i kamp for felles krav? Her spiller selvsagt arbeidsherrenes holdning overfor de ansatte en viktig rolle. Men vi må også rette et intenst søkelys mot arbeidernes situasjon. Hvilke forhold hemmet eller hindret dannelsen av arbeidersolidaritet og organisering? Og omvendt: hvilke forhold fremmet kollektiv handling? Spørsmålet er stilt. Det lar seg ikke besvare på grunnlag av en beskrivelse av en enkelt kon-

flikt. Situasjonen formelig roper etter empirisk og teoretisk arbeid – både når det gjelder framveksten av den moderne arbeiderbevegelse og konflikter og aksjoner i «det gamle samfunn».

Problemområdene er mange, og innbefatter såvel arbeidernes miljø som deres personlige bakgrunn, erfaringer og livssituasjon. Allerede et raskt blikk på teglverksarbeiderne kontra f.eks. typografene (som gjennom tidlig organisering og streiken i 1889 ble foregangsmenn i arbeiderbevegelsen) antyder noe av bredden. Tenk bare på forholdet til opplysning og kunnskap. Teglverksarbeiderne kunne ikke som typografene komme til disse goder gjennom sitt arbeide. Heller ikke hadde de noen særlig eksklusiv fagkunnskap, som kunne bidra til å sikre dem mot oppsigelse og utskifting. Og hva kan det ha betydd at de manglet håndverkernes lange tradisjoner med laugsorganisering og regulerte arbeidsforhold? For å ta et spørsmål i en litt annen gate: Hvorvidt kunne et hierarki av arbeidsoppgaver og lønnstrinn – slik vi bl.a. finner det i teglverkene[78] – virke til å undergrave fellesskapsfølelsen? Vi må heller ikke glemme de ulike muligheter til sosial selvhevdelse. Teglverksarbeideren kunne ikke som den dyktige håndverker føle seg nesten på linje med sin mester. Og han hadde ikke det samme forhold til sosialt avansement. Som kjent kunne en håndverkssvenn fra gammelt av ha forventninger om å overta rollen som mester. Hva kan det ikke ha betydd at denne tradisjonelle muligheten ble alt mer blokkert?

La meg stoppe her. Dette er ikke stedet til å gi noen systematisk og utfyllende oversikt over hva en videre undersøkelse av arbeiderorganisering bør inneholde. Jeg vil likevel på tampen gi ordet til teglverksarbeideren Theodor Johannessen. Hans vitneutsagn minner oss om nok et sentralt problem – hvorvidt innflytting, sesongarbeid og manglende stabilitet i arbeidsstokken kunne hindre utviklingen av kontakt og fellesskap: «Angjældende, der ogsaa forhen har arbeidet paa Knudsens Værk og paa Bredeværket, kjender forresten ikke mange av Teglværksarbeiderne deroppe nu, da han har været saa lenge borte fra Byen, og der omtrent hvert Aar kommer en hel Del nye Arbeidere.»[79]

Streiken og oppløpene på Ensjø var, for å konkludere med Arne Ordings ord, «en blind og desperat reisning som ikke har faaet noen betydning for arbeidernes organisasjon».[80] Likevel utgjør

«Schibbye-krigen» en utfordring for den som søker å forstå arbeiderbevegelsens framvekst. Den gir oss et klart hint om at arbeidskonflikter kan være uttrykk for helt forskjellig bevissthets- og organisasjonsnivå. Vegen til forståelse går gjennom en konkret analyse av de enkelte konflikter og foreningsdannelser. Først da blir det mulig å etterspore hvilke forhold som begunstiger eller hemmer en fast arbeiderorganisering. La dermed også beretningen om «Schibbye-krigen» stå som en advarsel – en advarsel til den som vil se enhver voldsom aksjon eller protest blant arbeidsfolk som uttrykk for en utviklet klassebevissthet. Det er et blindspor som må unngås.

Noter

1. Morgenbladet 22.5. 1880.
2. Henrik Jæger, *Kristiania og kristianienserne* (Kr.a. 1890) s. 96.
3. Siden hendingene på Ensjø er beskrevet både i aviser og litteratur, nøyer jeg meg her med et kort resymé. For nærmere detaljer om sammenstøtene mellom øvrigheten og folkemassen torsdag og fredag henvises til Jægers bok. Stoff om «Schibbye-krigen» finner en også hos Edvard Bull, «Gatekamper i Kristiania» (se foran i dette heftet).
4. Morgenbladet 22.5. 1880.
5. Kriminallovens kap. 10 § 9 – 11 måtte leses tre ganger før militæret kunne gå på. Jæger beretter forresten på sin underholdende måte hvordan fogden måtte rømme i sikkerhet for steinkasting før han fikk begynt på tredje gangs opplesning: «Paa grund af situationens pinagtighed kom oplæseren til det resultat, at det ifølge loven var nok, naar oprørsloven bare blev læst og at der slet ikke stod noget om, at den ogsaa skulde høres.» (s. 100).
6. Fogdens beretning av 26.5. til amtmannen i Akershus. Beretningen finnes trykt i Morgenbladet 2.6. 1880.
7. Protokoll over «Forhør optaget 24.5. – 6.7. -80 i anl. af forefaldne Arbeiderurolighedér ved Ensjø Teglværk med flere Steder» (i Lokalia Akershus), «Criminal-Liste for Akers Sorenskriveri» 1874 – 1882, og Ekstrarettsprotokoller nr. 51 – 54 for Aker Sorenskriveri. Alt i Statsarkivet i Oslo.
8. Forhørsprot. s. 58.
9. Forhørsprot. s. 100.
10. Forhørsprotokollen gjengir fogdens beretning av 26.5. på s. 27 – 35. Sitatet er fra s. 31. (Jfr. note 6.)
11. I forhørsprotokollen oppgis som regel guttenes tilnavn, sikkert fordi det var den letteste måten å identifisere dem på.
12. Forhørsprot. s. 58.
13. Forhørsprot. s. 88.
14. Forhørsprot. s. 107.
15. Forhørsprot. s. 87.
16. Forhørsprot. s. 88.
17. Forhørsprot. s. 55.

18. Aftenposten 21.5. 1880.
19. Forhørsprot. s. 141.
20. Forhørsprot. s. 14.
21. Forhørsprot. s. 243 – 244.
22. Verdens Gang 22.5. 1880.
23. Forhørsprot. s. 67 og 181.
24. Jæger, s. 101.
25. Ekstrarettsprot. nr. 51 s. 465.
26. Lensmannsgården Malerhaugen lå tett ved Ensjø gård. Ifølge åstedsbefaringen lå det øvre steingjerde ved lensmannens potetåker ca. 100 alen fra hovedbygningen på Ensjø.
27. Forhørsprot. s. 183.
28. Jfr. ekstrarettsprot. nr. 51 s. 438 – 439.
29. Jæger, s. 101.
30. Forhørsprot. s. 258 – 259.
31. Forhørsprot. s. 10 – 12.
32. Jfr. Bull, «Gatekamper . . . » Bull regner her med en reallønnsnedgang i 1880. En fyldig utgreiing om økonomiske konjunkturer, lønninger, priser etc. finnes hos Einar Einarsen, *Gode og daarlige tider. En undersøgelse med særligt hensyn til den økonomiske udvikling i Norge og Danmark i den sidste menneskealder* (Kr.a. 1904).
33. Forhørsprot. s. 69. Framstillingen faller forøvrig sammen med Gunnerius Halvorsens utsagn, gjengitt i forhørsprot. s. 102 – 103.
34. Forhørsprot. s. 69.
35. Forhørsprot. s. 16 – 17.
36. Forhørsprot. s. 63. Gundersen kan samtidig bekrefte at det dagen før ikke ble «øvet noget Pres eller Trusel mod Arbeiderne ved Lenschow-Værket for at faa disse med paa Streiken, idet disse vistnok strax af sig selv var villige til at gaa med derpaa.»
37. Forhørsprot. s. 4.
38. Se forhørsprot. s. 130. (Jfr. f.eks. s. 74 – 75 og 176.)
39. Se forhørsprot. s. 44 og 174.
40. Forhørsprot. s. 75 – 76.
41. Forhørsprot. s. 162.
42. Hans bror forklarer seg på samme måte. Se forhørsprot. s. 160 – 161.
43. Forhørsprot. s. 257.
44. Forhørsprot. s. 177.
45. Forhørsprot. s. 155.
46. Forhørsprot. s. 144. Flere hevder forøvrig at ryktene om «Ceremonier» og utpiping var «Guttesnak», og at det «skulde formodentlig foranstaltes af Gutterne selv» (forhørsprot. s. 135). Ryktene, som det er vanskelig å følge, har nok likevel sin bakgrunn i uttalelser eller samtaler blant teglverksarbeidere. Og ryktene om utpiping av Schibbye var i omløp før streikens begynnelse (jfr. uttalelse av Valborg Nilsen, sitert nedenfor).
47. Forhørsprot. s. 107.
48. Fogdens beretning av 26.5., jfr. note 6 og 10. Allerede kvelden før hadde det forresten oppstått en lignende situasjon. Pastor Sommerfeldt, som talte til og med «Hoben», kom med to menn som sa de var fra Bredeverket, og forespurte i deres navn om Schibbye vil gå med på å heve lønna. Jfr. forhørsprot. s. 42 – 43.
49. Forhørsprot. s. 164.
50. Vi kjenner foruten O. A. Vinger to teglverksarbeidere som var med i «forhandlinge-

ne». Den ene kjente ifølge sin vitneforklaring ingen av de andre. Den andre kjente bare til Vinger. Se forhørsprot. s. 211 og 219.

51. Forhørsprot. s. 69 – 70.
52. Forhørsprot. s. 103.
53. Forhørsprot. s. 71.
54. Forhørsprot. s. 137.
55. Forhørsprot. s. 120.
56. Forhørsprot. s. 102.
57. Forhørsprot. s. 12 – 13.
58. Forhørsprot. s. 177.
59. Forhørsprot. s. 10. Aftenposten 21.5. 1880.
60. Forhørsprot. s. 117.
61. Forhørsprot. s. 149.
62. Forhørsprot. s. 22 – 23.
63. Forhørsprot. s. 240.
64. Forhørsprot. s. 211.
65. Forhørsprot. s. 235 – 236.
66. Forhørsprot. s. 184.
67. Forhørsprot. s. 155.
68. Jfr. en arbeider ved Lenschow-verket, som forklarte at «Streikens Bestemmelse alene skulde være at standse Arbeidet en eller to Uger for saaledes at faa Paalægget fremdrevet eller i manglende Fald at gjenoptage Arbeidet. (Forhørsprot. s. 135.)
69. Bull, «Gatekamper . . . » s. 67.
70. For en mer omfattende framstilling av typografstreiken se bl.a. Gunnar Ousland, *Fra avmakt til stormakt 1870 – 1920*, Fagorganisasjonen i Norge bd. 1 (Oslo 1974) s. 157 – 170, og Trond Hegna, *Oslo typografiske forening 100 år* (Oslo 1972) s. 116 ff.
71. Arne Ording, *Fagforeningsbevegelsen i Kristiania 1870 – 1890* (hovedoppg. i hist. 1924) s. 79.
72. Jæger, s. 96.
73. Jæger, s. 102. Jæger sikter nok her først og fremst til «Onsum-krigen» i 1878. Det var lignende opptøyer som i 1880, dog uten sammenheng med noen streikebevegelse. Se forøvrig Bull, «Gatekamper . . . ». Men ordene vitner også om andre – kanskje mindre dramatiske – hendinger, som ikke har nådd fram til ettertidas historikere.
74. Særlig har denne forskningen fått et puff framover med kravet om å se historien nedenfra. Jeg vil særlig framheve to verk: George Rude, *The Crowd in History. A Study of Popular Disturbances in France and England 1730 – 1848* (New York 1964), og E. P. Thompson, «The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century», *Past & Present* nr. 50 (1971) s. 76 – 136.
75. «Generalized beliefs». Vi finner begrepet først hos Neil J. Smelser, *Theory of Collective Behavior* (London 1962), se s. 79 – 130. Jfr. også Rude, s. 224 – 234 og Thompsons artikkel (begge nevnt i note 74).
76. Bull, «Gatekamper . . . » s. 61.
77. Edvard Bull, *Arbeiderklassen i norsk historie* (Oslo 1947) s. 116.
78. Se bl.a. Samfundet 28.5. og 8.6. 1880, som viser arbeidsdeling og lønnssystem blant teglverksarbeiderne. Et annet forhold som virket inn på fortjenesten, var at teglverksdriften delvis måtte bygge på sesongarbeid.
79. Forhørsprot. s. 23.
80. Ording, s. 67.

Streikebryteren

«. . . det usleste individ som lever på jorden»

Kampen for høyere lønninger, kortere arbeidstid og mer menneskeverdige arbeidsforhold har alltid gått sammen med militant avvisning av og intenst hat mot enhver form for streikebryteri. Særlig i de tidlige fasene av den organiserte arbeiderbevegelsens historie var kampen mot streikebryterne en viktig og nødvendig del av den almene streikekampen. Båndene mellom arbeidskjøperne og deres arbeidsfolk var fortsatt sterke. Arbeidernes klassebevissthet og solidaritet var ennå usikker og svak. Retten til å organisere seg og gå til streik var på ingen måte sjølsagt – det var kamp om enhver ny rettighet.

Streikebryterne kom som oftest fra arbeidernes egne rekker. De kunne være fattige sesongarbeidere i jordbruket, eller de dårligst stilte og minst opplyste i arbeiderklassen i byene. Mange led nød, og var villig til å ta arbeid nær sagt for enhver pris. Terje Bekken skriver om streikebryterne under Folldalskonflikten i 1929 – 31 (i TFAH 1/77) at de ofte kom langveisfra, slik at de hadde lite kjennskap til lokalbefolkninga og konflikten som pågikk. Men streikebryterne kunne også komme fra overklassen. Ikke minst den halvfascistiske organisasjonen Samfundshjelpen rekrutterte mange streikebrytere herfra.

For å hindre streikebryteri satte arbeidere i streik ut streikevakter, og de offentliggjorde streikebryternes navn. En streikebryter var et moralsk lavtstående individ. Arbeidet han gjorde var slett, og måten det ble gjort på latterlig. Streikebryterarbeid var det mest nedrige som fantes.

Motsetningene mellom streikende og streikebrytere tok ofte voldsomme former. Men borgerskapet så på streikebrytervesenet som samfunnsnyttig arbeid, og blant tiltakene for å beskytte streikebryterne finner vi tukthuslovene fra 1927. Disse satte strenge straffer for offentliggjøring av streikebryternes navn og andre midler arbeiderne tok i bruk for å stoppe uvesenet.

Ingen arbeidskonflikter har vært bitrere og satt følelsene sterkere i sving enn der streikebrytere har vært innblandet. Ei nidvise «Arbeidsmanden» brakte rundt århundreskiftet – sannsynligvis lånt fra danske kamerater – viser det med all ønskelig tydelighet.

Skruebrækkeren

Hans fader hed falskhed, hans moder hed svig,
de avled' tilsammen et levende lig.
Et troldtøi, en skifting (bytting), et utyske klam'.
Hans hånd er mod alle og alles mod ham.

De to var så glad for det deilige barn,
det ammede skændsel og døbtes i skarn.
Og kapitalismen stod fadder med bram,
hans hånd er mod alle og alles mod ham.

Han voksede op, sine ophav til trøst,
et krybende utøi er hjertet i bryst.
Hans blod er kloakvand, hans hjerne er slam,
hans hånd er mod alle og alles mod ham.

Selv skjøgen ei selger for sølv ham sin gunst,
hans liv er en nødding, hans minde en dunst.
En pæl på hans grav, hvor det står til hans skam:
Hans hånd er mod alle og alles mod ham.

I året 1889 fant de første store, «moderne» arbeidskonfliktene sted i Norge. Både fyrstikkarbeiderskene og typografene var i streik. For typografene var streikebryterne et hovedproblem. Arbeidskjøperne hentet streikebrytere fra utlandet, men med list og lempe greide typografene å få de fleste først på avveger, siden tilbake dit de kom fra. Men fra tid til annen gikk det også hardere for seg.

Typografenes flyveblad fra 1889 med streikebryterne i revolverramme.

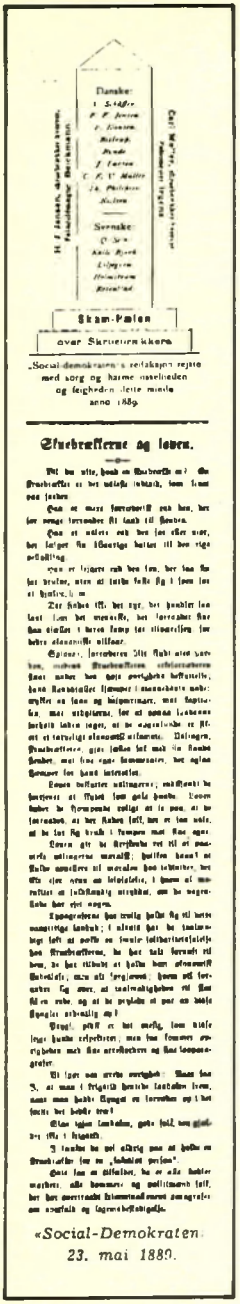

Danske:

Svenske:

Skam-Pælen

over Skruebrækkere

„Social-demokraten" er redaktørens rejste med sorg og harme uselvinden og feighed-en. Dette minde anno 1889.

Skruebrækkerne og loven.

Vil du vite, hvad en Skruebrækker er? En Skruebrækker er det usleste individ som lever paa jorden.

Han er mere forræderisk end den, der for penge forraader sit land til fienden.

Han er uslere end den far eller mor, der følger sin 16aarige datter til den rige vellysting.

Han er feigere end den søn, der saa sin far drukne, uten at turde kaste sig i søen for at hjælpe ham.

Der findes ikke det dyr, der handler saa lavt, som det menneske, der forraader sine standsfæller i deres kamp for tilværelsen, for bedre økonomiske vilkaar.

Spionen, forræderen blir skudt uten pardon, medens skruebrækkeren, erkeforræderen staar under den høje øvrigheds beskyttelse; hans standsfæller kjæmper i maanedsvis under trykket av savn og bekymringer, mot kapitalen, mot utbytterne, for at opnaa saadanne forhold inden faget, at de nogenlunde er sikret et tarveligt økonomisk utkomme. Uslingen, skruebrækkeren, gjør fælles sak med sin stands fiender, mot sine egne kamerater, der ogsaa kjæmper for hans interesser.

Loven beskytter uslingerne; endskjøndt de fortjener at skytes som gale hunde. Loven byder de kjæmpende roligt at se paa, at de forraades, at der findes folk, der er saa usle, at de lar sig bruke i kampen mot sine egne.

Loven gir de streikende ret til at paavirke uslingerne moralsk; hvilken haan? at skulde appellere til moralen hos individer, der ikke ejer gran av selvfølelse, i hvem al moralitet er fuldstændig utryddet, om de nogensinde har ejet nogen.

Typograferne har trolig holdt sig til dette vanvittige lovbud; i ukevis har de taalmodigt søkt at vække en smule solidaritetsfølelse hos skruebrækkerne, de har talt fornuft til dem, de har tilbudt at holde dem økonomisk skadesløse; men alt forgjæves; hvem vil forundre sig over, at taalmodigheden til slut fik en ende, og at de prylede et par av disse slyngler ordentlig op?

Prygl, pidsk er det eneste, som disse feige hunde respekterer; men saa kommer øvrigheden med sine arrestordrer og sine lovparagrafer.

Vi spør vor ærede øvrighed: Naar saa I at man i krigstid hentede lovboken frem, naar man hadde klynget en forræder op i det første det bedste træ?

Slaa igjen lovboken, gode folk, den gjælder ikke i krigstid.

I tænker da vel aldri paa at holde en skruebrækker for en «skadesløs person».

Hvis saa er tilfældet, da er alle bødler mordere, alle dommere og politimænd folk, der har overtraadt krimminallovens paragrafer om overfald og legemsbeskadigelse.

«Social-Demokraten»
23. mai 1889.

Skruebrækkeren og loven

Vil du vite, hvad en skruebrækker er? En skruebrækker er det usleste individ som lever paa jorden.

Han er mere forræderisk end den, der for penge forraader sit land til fienden.

Han er uslere end den far eller mor, der følger sin 16aarige datter til den rige vellysting.

Han er feigere end den søn, der saa sin far drukne, uten at turde kaste sig i søen for at hjælpe ham.

Der findes ikke det dyr, der handler saa lavt, som det menneske, der forraader sine standsfæller i deres kamp for tilværelsen, for bedre økonomiske vilkaar.

Spionen, forræderen blir skudt uten pardon, medens skruebrækkeren, erkeforræderen staar under den høje øvrigheds beskyttelse; hans standsfæller kjæmper i maanedsvis under trykket av savn og bekymringer, mot kapitalen, mot utbytterne, for at opnaa saadanne forhold inden faget, at de nogenlunde er sikret et tarveligt økonomisk utkomme. Uslingen, skruebrækkeren, gjør fælles sak med sin stands fiender, mot sine egne kamerater, der ogsaa kjæmper for hans interesser.

Loven beskytter uslingerne; endskjøndt de fortjener at skytes som gale hunde. Loven byder de kjæmpende roligt at se paa, at de forraades, at der findes folk, der er saa usle, at de lar sig bruke i kampen mot sine egne.

Loven gir de streikende ret til at paavirke uslingerne moralsk; hvilken haan? at skulde appellere til moralen hos individer, der ikke ejer gran av selvfølelse, i hvem al moralitet er fuldstændig utryddet, om de nogensinde har ejet nogen.

Typograferne har trolig holdt sig til dette vanvittige lovbud; i ukevis har de taalmodigt søkt at vække en smule solidaritetsfølelse hos skruebrækkerne, de har talt fornuft til dem, de har tilbudt at holde dem økonomisk skadesløse; men alt forgjæves; hvem vil forundre sig over, at taalmodigheden til slut fik en ende, og at de prylede et par av disse slyngler ordentlig op?

Prygl, pidsk er det eneste, som disse feige hunde respekterer; men saa kommer øvrigheden med sine arrestordrer og sine lovparagrafer.

Vi spør vor ærede øvrighed: Naar saa I at man i krigstid hentede lovboken frem, naar man hadde klynget en forræder op i det første det bedste træ?

Slaa igjen lovboken, gode folk, den gjælder ikke i krigstid.

I tænker da vel aldri paa at holde en skruebrækker for en «skadesløs person».

Hvis saa er tilfældet, da er alle bødler mordere, alle dommere og politimænd folk, der har overtraadt krimminallovens paragrafer om overfald og legemsbeskadigelse.

Følgende Personer, der kalder sig Møbelsnedkere, har ikke forsmaaet under Bygningssnedkernes Lønskonflikt at arbeide som

Streikebrydere

No. 1.	M. Brækkan, Rusløkveien 60	Disse arbeidede paa Alfheim under hele Streiken tiltrods for, at de 5 andre Møbelsnedkere nedlagde Arbeidet.
„ 2.	S. Ellingsen, N. Bruuns Gade 17	
„ 3.	Thorvald Andresen	
„ 4.	Saras Engebretsen, Akersveien 23	
„ 5.	Lars Nilsen, Langgaden 24	
„ 6.	Johan Halvorsen, Hammersborg	
„ 7.	Gunnar Berg	
„ 8.	Jens Madsen, Fredensborgveien 35	
„ 9.	Nils Skinstad, Do.	
„ 10.	Even Andersen, Markveien 11	
„ 11.	Ødegaard, Welhavens Gade 8	
„ 12.	A. Dalstrøm	Engstrøms Værksted.
„ 13.	J. Knudsen, Akersveien 21	

Forannævnte No. 1, 2, 3 og 13, der stod som Medlemmer af Møbelsnedkerforeningen, er i Møde den 8de Aug. 1894 enstemmig udvoteret paa ubestemt Tid.

Ingen af de ovenfornævnte kan optages som Medlem før det er godkjendt af et Kvartalsmøde.

Konferer Foreningens Beslutning af $^{30}/_{5}$, $^{11}/_{7}$ og $^{8}/_{8}$ 1894.

Det henstilles til alle Møbelsnedkere at have ovenstaaende i velvillig Erindring.

Fra møbelsnekkerkonflikten finner vi også en detaljert beskrivelse av en lang rekke «hædersmænd» denne oppfordringa:

Disse var mændene og de er mange, for vi har tømt dem alle ud af sækken til beskuelse. I de første 7 maaneder havde vi kun 7 hædersmænd og nogle stakkarer var de. Hovedmassen af disse halvthundrede pragteksemplarer er tømmermænd, model-, bygnings-, indrednings- og godtkjøbssnedkere, ja saagar en fuldbefaren skomager, dertil kommer at at en hel del er nogle gamle stabeiser, og de fleste folk, som under normale forholde har vanskeligt for at faa beskjæftigelse og som derfor flakker fra sted til sted; tillige var mange af disse hædersmænd saa uduelige, at mestrene selv under streiken ikke kunde bruge dem. En hædersmand var hos 3 mestre i løbet af 3 uger, men da var han ogsaa saa kjendt blandt mestrene, at han ikke fik plads mere.

Dette store antal har altsaa ikke arbeidet den hele tid eller paa en gang; men fra nogle dage til 2—3—4 uger og kun et forsvindende antal flere maaneder.

Af de som var igjen ved arbeidets optagelse forsvinder den ene efter den anden og det bør og skal vel ikke vare saa længe før resten gaar samme vei.

Kammerater! kolleger! gjør dem livet surt!

For *endel* er den opførte alder kun den man efter deres udseende kunde tage for rimelig.

Anm.: *Man vil af listen se, at vi har fundet det paakrævet at give endel hædersmænd særskilte* **„attester"**, *men man maa derfor ikke* **glemme de øvrige.**

Streikekomiteen.

Obs. No. 56. **Trygve Nilsen** (norsk 26 aar). Tidligere „liner" paa Alfheim, begyndte som **„Hædersmand"** hos Arntzen i Vika, hvor han efter forlydende skal være forfremmet til „Opsynsmand" over de øvrige „Hædersmænd".

Pris 10 øre.

Arbeiderbevegelsens Arkiv Oslo

Vise

om

Konflikten ved Bjølsen valsemølle.

De udelukkede arbeidere tilegnet med ære.
de indestængte med skam.

Af J.

Sælges til indtægt for de udelukkede arbeidere ved Bjølsen.

Kristiania
Paa forfatterens ansvar. Trykt i Arbeidernes Aktietrykkeri
1906

Mel.: Jeg tjente paa Kjølstad ifjor.

Hør nu venner jeg synger en sang,
hvordan arbeidsfolk maa leve,
kapitalen, den jernhaarde tvang,
truer ofte vor barkede næve;
men det gjelder at rette sig op,
naar man ganger os for nær,
vil man sælge sin sjæl og krop,
vi saa enige samlet er.

Der hvor «Trikken» til Grefsen gaar op,
ligger «Bjølsen» bred og mægtig,
hvor arbeiderne nu har sagt stop,
for at mølleren er saa vægtig.
Til Italien drog han ud,
for at friske sin syge krop;
før han reiste lød nu hans bud:
«Hele flokken skal siges op!»

Thi paa døren der stod en plakat:
«Arbeidsfolket her er færdig»;
men ved møllen var alle parat,
enigheden var ihærdig.
Vi arbeidet lægger ned,
vil ei bydes mindre kaar;
andre kan de jo faa i vort sted,
saa faar vi se hvor det gaar.

Tvende hjælpere mølleren fik,
som var samfundets gode herrer;
en med krave om halsen jo gik,
prestestanden ondt forværrer.
Han kan give en trøst i nød
for en mindre skarp person:
«Du min ven faar en salig død,
om du svigter din organisation.»

Bort ved kirken der er nummer to,
som jeg ønsker give en klander;
hjælp og gudsfrygt har fæstet bo
hos den fattig-fut-forstander.
Under møllerens kommando
gav han arbeidsløse raad,
tag arbeide slaa eder tilro
Bjølsen valsemølles daad.

«Arbeidsvillige» mølleren fandt
ifra nord og ifra sønder;
hist paa møllen gaar alting galant,
den har hjælp af flinke bønder.
Men paa gaden de vover ei,
det kan blive farligt spil,
kun i møllen der har de sin vei,
chefen holder saa fint hotel.

Maden her er saa billig at faa,
sjelden har jeg dog hørt magen;
slige priser kan neppe forslaa,
tænk, kun 50 øre dagen.
Men hin møller har penge som sand
og han tjener jo mere til;
thi han er jo en stortingsmand
og kan gjøre som han vil.

Men at sætte sin ære paa spil,
derpaa tænker ingen mere,
derfor gjør de nu som de vil
og i fylla danser flere.
Udpaa kvælden holder de rast
og i gaden viser sig frem,
gjør saa spræke hallingkast
til politiet jager dem hjem.

Her en nat fik man høre et skud,
en revolver kan gjøre nytte,
i forvirringen farer man ud
rundtomkring fra gaard og hytte.
Det var slig en møllersvend,
som Bjølsen har mange af,
lig en ridder med sverd om lend
han vilde i kampen dra'.

Men hr. mølleren er saa human,
naar det gjælder i konflikten;
og nu sigter vi til en mand,
som har ofret alt for pligten.
Om hagen er han bleg
fra den tid han renset har,
under krisen til formand han steg
og er nu en pokkers kar.

Jeg vil nævne en restauratør,
som er rund og tyk om bugen,
som er rund og saa blid som smør
ifra fire og nitti brugen.
Jeg vil sige til hver og en,
som hint sted saa tidt har passeret:
«Han er ikke arbeidernes ven,
thi nu er han blokeret.»

Tilslut vil jeg sige enhver,
hav tak for De staar i kampen;
den tid snart inde er,
vi siger tak fra «rampen»)*
Naar konflikten dog er slut
deres fremtid ødelagt:
thi fra mølleren kastes de ud
til tak for trofast vagt.

*) De arbeidsvilliges udtalelser.

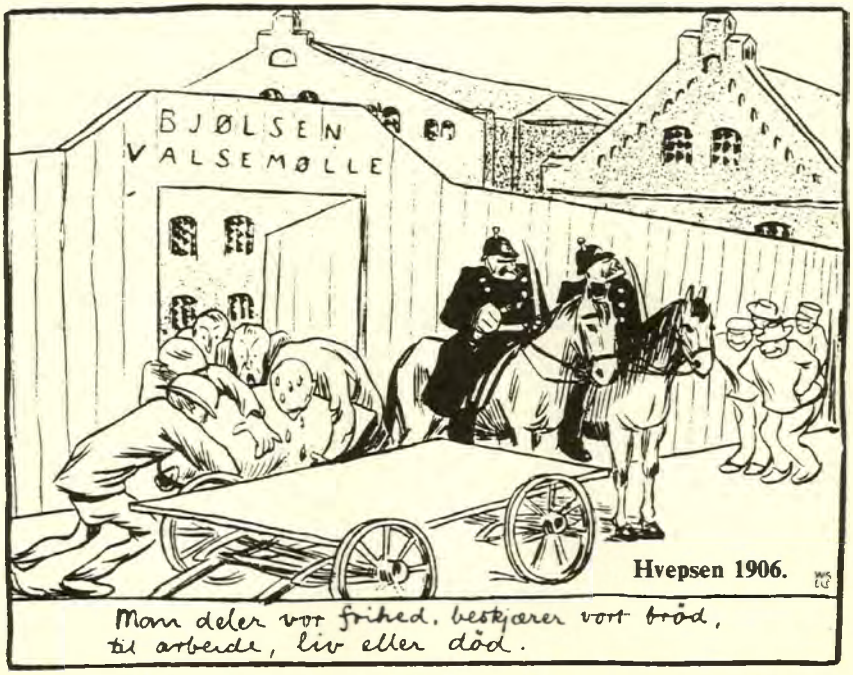

Under en dyrtidsdemonstrasjon på Løkken i 1917 hadde smeden som var streikebryter gjemt seg på et loft. Der ble han hentet med makt og tatt med i demonstrasjonstoget til Folkets Hus. Da streikebryteren ikke ville klappe etter foredraget, fikk han et vink fra sin vokter «Storsvensken» (til venstre for smeden), og måtte pent klappe. «Det er større glede i himmelen over en synder som omvender seg, enn over 99 som ikke trenger til omvendelse», ble det sagt.

Kåre Odlaug: Norsk Arbeidsmandsforbund gjennom 60 år. Oslo 1954. Bd. II s. 349.

Teologisk «hædersmand»

Stud. teol. Josefsen (med sækken over hodet): Fa'en annamme! Eller som skriften siger: Vi skulle ta' vore byrder op. Her ligger jeg ligervis som Pharaos mundskjænk med bagværk over mit hode.

Arbeideren: Aa ja far, det tør nok bli bag—værk, om du skal losse hele skuta paa den maaten!

Samfundshjelpen ble dannet i 1920, etter initiativ fra ei gruppe offiserer. Landets seks største næringslivsorganisasjoner med Industriforbundet i spissen bidro til at den ble lagt under regjeringen som en frivillig styrke til å beskytte samfunnets «vitale interesser» i tilfelle storstreik og lammende konflikter. Samfundshjelpen organiserte bl.a. streikebryteriet under storstreiken i 1921.

Hvepsen 1908.

(Tegning av Jan Lunde i «Rebell».)

Til aktion mot streikebryterne!

Stort set er storstreiken blit effektiv — over hele landet er parolen blit fulgt av omtrent hver eneste organiseret arbeider og tusener av uorganiserte har slaat følge. Tiltrods for de store ofre som streiken kræver av hver enkelt har arbeiderne forstaat at dennegang gjælder kampen selve livsinteresserne. Det gjælder dennegang om hvorvidt arbeiderne skal ha ret til at leve som mennesker eller ei. Derfor maatte kampen komme.

Ved import av utenlandske typografer og ved hjælp av tvilsomme elementer og likbærere lykkes det borgerpressen — verdens mest løgnagtige og arbeiderfientlige borgerpresse — at utkomme. Og den har i disse dage overgaaet sig selv i sin løgntrafik og ophidselsesagitation overfor arbeiderne. Den har faat skræmt endel usle judassjæle til at utføre det som arbeiderne altid har foragtet mest av alt — selv mer end borgerpressen — nemlig streikbrytervirksomhet. Endel chauffører, melkekjørere, sporveisfunktionærer og andre har faldt de streikende arbeidere i ryggen og gjort forsøk paa at spræng det samhold som er en forutsætning for seiren! Disse mennesker har lat sig skræmme til disse usle handlinger og sætter mere pris paa ildelugtende smigger fra borgernes side end arbeiderklassens solidaritet.

Arbeiderne maa sætte en stopper for denne streikbrytervirksomhet! Vi kan det hvis vi vil. Og denne foragt som vi føler før disse individer bør vi ogsaa vise i gjerning!

Sulten har allerede holdt sit indtog i mange arbeiderhjem, men her findes mat, overflod av mat, og ingen behøver at sulte i denne by, ialfald ikke de som har skapt værdierne.

Ta maten hvor den findes!!

Besæt fabrikkerne. Kapitalisterne har aldrig spillet nogen rolle i fabrikken. Produktionen kan gaa uten at de er med. Derfor arbeidere: Organiser fabrikbesættelserne, sæt produktionslivet igang og vis i handling at vi kan greie os uten kuponklipperne og arbeidskjøperne.

Haadelsstanden har søkt at skape „trafik" i gaterne ved at faa judasforrædere til at kjøre gatelangs med tomkasser. Vi kan ogsaa skape trafik i gaterne. Istedetfor at holde sig hjemme maa de tusener av streikende i denne by ut paa gaterne, vise at der dog findes andre mennesker i denne by end streikebrytere, samfundshjælp og overklassesnob! Streikbryterne vil neppe bli saa høie i hatten om arbeiderne samler sig i gaterne og aapent viser dem sin foragt.

Kamerater! Arbeidere! Skal vi vinde denne kamp saa er de korslagte armers taktik ikke nok. Streikbryertrafikken maa stanses, koste hvad det koste vil. Arbeiderbarna maa ikke sulte fordi arbeiderne maa kjæmpe for sin retfærdighet! Ta maten hvor den findes! Besæt fabrikkerne og driv produktionen paa egen haand!

Vis borgerskapet og dets lakeier i pressen at arbeidernes taalmodighet har en grænse. Vi seirer aldrig uten kamp! Frem til denne kamp!

Til aktion mot streikebryterne!
Storm matlagrene og besæt fabrikkerne!

Vi har retten paa vor side og den seirer trods alt!

Storstreiken 1921.

Den sorte tavle.

Paa generalforsamling den 19. januar beslutteder at rapportere til den sorte tavle medlem nr. 12,289, Jakob Magnusen Gudevold og nr. 11,239, Johan Magnusen Hauge for som underkasserere at fia underslaat av foreningens midler.

Fr.stad den 30. jan. 1913.

For Tøglverksarbeidernes fagforening

Alfred Martinsen, formand. Oskar Olsen, sekretær.

Undertegnede Hans Rudilokken beklager herved at ha optraadt som streikbryter ved Foldalen, men lover paa ære og samvittighet ikke at optræde som saadan more, og er villig til at betale den bod, som er mig paalagt.

Sesje den 9, febr. 1913.

Ærbødigst

Hans Rudilokken.

Ovenstaaende Hans Rudilokken har betalt den av foreningen fastsatte bod og er optat i foreningen. Han blir derfor for fremtiden at betragte som god kamerat.

For Rauma arbeiderforening

Olaus H. Hagen, formand. Anton Kristiansen, styremedlem.

Avbigt.

Undertegnede beklager herved at ha optraadt som streikebryter under streiken ved Vigelands bruks aluminiumsfabrik 1910, idet jeg har opfyldt de av organisationen stillede betingelser for optagelse og lover for fremtiden ikke at befatte mig med saadant arbeide mere.

Tommas Kristensen.

At ovenstaaende er optat i vor forening og for fremtiden blir at betragte som god organisert kamerat bevidnes herved.

For avd. 271, Vigelinds arb.forening

Gunnar Mykland, f. t. formand. Olaf Jeppestøl, f. t. sekretær.

Undertegnede beklager herved at ha optraadt som streikebryter under streiken ved Foldals verk i 1908. Jeg har opfyldt de av organisationen stillede betingelser og lover for fremtiden ikke at befatte mig med saadant arbeide mere.

Peder Johansen Randen.

At ovenstaaende er optat i vor forening og for fremtiden blir at betragte som organisert kamerat bevidnes herved.

For avd. 258, Domaas jernbanearb.forening

Ragnar Fossum, formand. Bertin Hagen, kasserer.

«Den sorte tavle» og Avbigt var faste spalter i fagbladene på denne tida. Arbeidsmanden» 1913.

Hvepsen 1911.

Hjertesuk.

Tegnet av Otto Hjort.

De arbeidsvillige: «Aa herregud, om denne elendige konflikten snart var slut, saa vi kunde bli hæderlige mennesker igjen!» –

«Hvepsen» 1924

Da han gikk det korte veistykket oppover mot bruket for å ta i med arbeidet allerede samme ettermiddag, ble han stanset av en av de mer hensynsfulle blant sine streikende kamerater. Han slo Lars lett på skulderen med et: – Go'morn da du, du vil vel aldri begynne å arbeide?

– Jo, det er min mening.

– Jeg synes det er fryktelig dumt, for ikke å si dumdristig. Men du forstår det ikke. Du vet ikke at du grundig svikter kameratenes sak. Både i dette og flere tilfelle ville kameratene seire med sine rettferdige krav, om det ikke fantes en eller flere uslinger som svikter sine kamerater for en kortsiktig fordels skyld.

– Jeg for min del har aldri hatt noe å klage over, svarte Lars i en rolig tone.

Den andre målte ham med et foraktelig blikk.

– Du står vel i foreningen, du?

– Ja!

– Du hører altså til de som vil være med og nyte fruktene av foreningen, av samslutningstanken, men du vil ikke bringe noe offer? Det synes jeg er lavt. Men straffen vil følge. Du er dømt . . . du er utstøtt. Det er tvilsomt om du får arbeid mer i ditt fag. Jeg vil rå deg til å slå inn på noe annet.

– Er du gæln, du! Jeg tror ikke det blir så ille jeg. Det du sier en stor overdrivelse.

– Ja, du får se hvordan det vil gå . . . Kan du ikke forstå at du og de andre som arbeider under streiken, gjør felles sak med den umulige formannen og den ublu arbeidsherren? Om dere vil *gå* alle sammen, så ville arbeidsherren bli nødt til å bøye seg. Kan du ikke få dette inn i din dumme hjernekasse?

– Det er jo ikke for å tjene Omholt jeg blir stående, svarte Lars, – jeg trenger å arbeide, det er ikke slik for meg at jeg har godt for å skofte.

– Jaså . . . ! Kameraten målte ham med et hatsk øyekast. – Du hører altså til de som tenker mer på egen fordel enn på det felles beste. Ja, ja, du får se hvordan det vil gå.

Fra Karen Sunds bok «Arbeiderliv» første gang utk. i Kra. 1900.

Rudolf Nilsen

Svar

Tvers igjennom lov til seier!
Ikke går der andre veier
til vårt drømte, frie land.
Før vi tramper ned og skaffer
vei i lovens paragrafer
er vi treller alle mann.

La dem rase. La dem true.
Ikke vil vi la oss kue,
svarer vi dem koldt og kort.
Om I bjeffer, om I snerrer,
ennu er dog, høye herrer,
våre henders arbeid vårt.

Ennu er en streikebryter
fredløs niding tross han nyter
vern fra selve kongens råd.
En forræder kaller vi ham,
tross medaljen I kan gi ham,
med samt ros for tapper dåd.

Før vi tramper ned og skaffer
vei i lovens paragrafer,
er vi treller alle mann.
Reis all kraft som klassen eier!
Tvers igjennom lov til seier!
Støtt oss, den som kan!

Finn Olstad

Fra matopprør til streik

Litt om sosial protest og kollektive aksjoner før den organiserte arbeiderbevegelse

Artikkelen står som en oppsummerende kommentar til hovedtemaet i dette nr. av TFAH. Med referanse til de øvrige artiklene forsøker Finn Olstad her å skissere opp noen perspektiver på kollektive aksjoner i eldre tider og på overgangen til nyere former, som den moderne streik.

I

I vår nyere historie er sosial protest og kollektive aksjoner særlig knyttet til den organiserte arbeiderbevegelse. Men protest og aksjoner finner vi også før arbeiderbevegelsens tid, selv om formene kan skifte. I protestaksjoner i «det gamle samfunn» (for å bruke en kjent formulering av Sverre Steen) kan vi spore elementer som vi også finner igjen i våre dager. Mer iøynefallende er likevel forskjeller. Iøynefallende er også de store variasjoner i tidligere tiders former for sosial protest.

I vrimmelen av forskjellige protesthandlinger og aksjoner må vi ikke nøye oss med en rekke øyeblikksbilder. Vi må prøve å finne linjer, mønstre, sammenheng. Nyere forskning – både empiriske undersøkelser og mer teoretiske arbeider – har gitt en del inntak til dette. Som en kommentar til artiklene i denne samlingen kan det derfor være på sin plass å søke etter sammenhenger mellom ulike protestaksjoner før arbeiderbevegelsens komme, trekke opp utviklingslinjer over tid, samt forsøke noen spekulasjoner over forutsetninger og årsaker til forskjellige formers dominans og endringene i dette.[1)]

II

Med Charles Tilly kan vi dele de kollektive aksjoner inn i tre hovedtyper etter de krav som ligger bak.[2] En type preges av krav som peker *bakover*, mot å gjenopprette en tapt eller truet tilstand. Det kan f.eks. være tale om å verge seg mot lønnsnedslag, prisøkinger, utførsel av korn fra lokalsamfunnet under hungerskriser. I andre tilfelle kan kravene peke *framover*, mot forbedringer eller samfunnsendringer. Kamp for bedrede arbeidsforhold og lønnsøking (altså til et nytt og tidligere ukjent nivå) kommer inn her.[3] Den tredje hovedtype gjelder krav på omstridte goder eller ressurser rettet mot lignende krav fra konkurrenter og rivaler. Her finnes en rekke varianter. Ett eksempel kan være en ungdomsgruppe som søker å skaffe seg monopol på adgangen til lokalsamfunnets ugifte ungjenter. Dette gir seg da ikke bare utslag i slagsmål med naboungdommen, men også (slik vi kjenner det fra europeisk historie) oppløp mot f.eks. eldre menn som gifter seg for annen gang, parader og andre aktiviteter for å advare og skremme konkurrenter.[4]

Forhold som disse sistnevnte kan for oss synes trivielle og kanskje merkverdige. Det henger sammen med at de i dag bare eksisterer som historiske rester, hvor forbindelsen med det opprinnelige formål knapt er synlig. I det hele tatt går det en klar historisk utviklingslinje mellom de forskjellige hovedtypene. I europeisk historie synes den tredje hovedtypen å ha dominert i eldre tider, med en kulminasjon kanskje på 1500-tallet.[5] Perioden fra ca. 1600 fram til den organiserte arbeiderbevegelsens gjennombrudd var dominert av det vi har kalt krav som peker bakover. Det er denne perioden som er representert i dette nr. av TFAH. Det defensive og tilbakeskuende går klart fram av artiklene. Det er en hovedlinje i de konflikter fra 1600- og 1700-tallets Norge som Knut Sprauten behandler. I Tore Prysers artikkel om Kristiania-opptøyene i mars 1848 blir mengdens krav om fortsatt rett til å handle mat på søndager et hovedelement. Edvard Bulls og Finn Olstads bidrag omhandler streik og opptøyer som følge av lønnsnedslag, med Kristiania i 1878 og 1880 som arena.

Det er da først med den organiserte arbeiderbevegelses gjennombrudd (i Norge fra siste fjerdedel av forrige århundre) at offensive krav – krav om nye og forbedrede vilkår – blir et dominerende

element. Det er viktig å holde fast ved dette hovedpoenget. Det må likevel ikke gjøre oss blinde for at samtlige typer kan opptre innafor et gitt samfunn – naturligvis. Også i våre dager kan det forekomme aksjoner med defensive og tilbakeskuende krav, f.eks. med sikte på å opprettholde et lokalsamfunns eksistens. Som nevnt finner vi i dag også spor etter den tredje hovedtypen, men mest som historiske rester.[6]

III

Klassifikasjonen ovenfor gjelder typen av *krav*, ikke *formen for handling*. Det er ikke noe nødvendig sammenfall her. En streik kan f.eks. både peke framover og bakover i sine krav. Likevel er det, som vi skal se, en klar historisk sammenheng mellom krav og form.

Særlig typisk for hundreåret forut for den organiserte arbeiderbevegelse er s.k. *matopprør*. I europeisk historie finner vi slike opprør[7] som en gjennomløpende tråd fra 1600-tallet til ut på 1800-tallet. I krisetider med matmangel og prisstigning på korn reageres det med oppløp, forsøk på å hindre eksport av korn fra lokalsamfunnet, angrep på folk som tok overpris eller ble mistenkt for å holde korn tilbake. Likedan kunne mellommenn – bakere, møllere o.a. – være gjenstand for angrep. Også i norske bygder og byer forekom matopptøyer i krisesituasjoner. Sprauten tar for seg noen av de mest kjente. Prysers undersøkelse viser at også mars-opptøyene i Kristiania i 1848 hadde sammenheng med matvarespørsmål, om enn av mindre drastisk rekkevidde.

Et særtilfelle av matopprør er hva vi kan kalle «*folkelig prisfastsetting*». I tider med mangel eller overpris kunne korn, matvarer og andre nødvendighetsvarer bli konfiskert av den rasende folkemengden, for deretter å bli solgt eller delt ut til normal eller «rimelig» pris. Denne formen for kollektiv aksjon er særlig kjent fra England og Frankrike. Men vi kjenner også godt til et typisk eksempel fra Kristiania i 1790.[8]

En annen viktig variant av kollektive aksjoner i det gamle samfunn må kort nevnes: protest og opptøyer i forbindelse med nye skattepålegg. Slike *skatteopprør* er kjent langt tilbake i historien, og

deres glansperiode ligger vel alment noe før matopptøyenes. I vårt land står «strilekrigen» i Bergen i 1765 fram som det mest kjente eksempel.[9]

Arbeidskamper var ikke noe ukjent fenomen før arbeiderbevegelsens gjennombrudd. Sprautens artikkel gir bl.a. eksempler på det. Men formene har skiftet. Organisert streik og organisert arbeiderbevegelse synes å henge nøye sammen. Ikke bare har arbeiderne det siste hundreåret tatt streikevåpenet langt flittigere i bruk enn før. Den eldre tids streiker synes også å ha vært av en noe annen karakter. Undersøkelsen av teglverksstreiken på Kristianias østkant kan nettopp tyde på dette. Så seint som i 1880 ser vi her en streik uten den plan, ledelse, organisasjon og solidaritet vi venter å finne i moderne arbeidskamper.

Streiken i 1880 ble akkompagnert av trusler og fysisk angrep mot teglverkseier Schibbye og hans eiendom. (Eller kanskje det heller var streiken som må betraktes som et akkompagnement?) To år tidligere, da verkseier Onsum var blitt anklaget for å ha stått bak lønnsnedslag, var trusler og angrep arbeidernes eneste kampmiddel. I eldre tiders arbeidskonflikter synes dette å ha vært en generell tendens. Etter at arbeiderne har forsøkt med klager, petisjoner o.l. blir trusler og angrep nyttet som et siste våpen. Arbeidsstans spiller vanligvis en underordnet – om i det hele tatt noen – rolle.

Folkelige aksjoner kunne ha *politiske overtoner* og også mer direkte *politiske mål*. Likevel er det rent politiske element sjelden enerådende. Det opptrer oftest mot en bakgrunn av sosiale og økonomiske krav.[10] Ser en nøyere etter, bryter ofte skillet mellom politiske og sosiale eller økonomiske konflikter sammen. Og det er dermed neppe særlig velegnet til å klassifisere den eldre tids protest og aksjoner.

Kollektive aksjoner som matopptøyer, skatteopprør osv. kunne også spille en rolle under politiske omveltninger eller forsøk på dette. Dette ser vi tydelig under den franske revolusjon i 1789. Kravet om brød utgjorde her en viktig bestanddel, og parret seg med tredjestandens krav om konstitusjon.[11] I Kristiania i 1848 var forholdet et annet. Uroen hadde sin bakgrunn i intellektuelle og avisfolks hyllest til februarrevolusjonen, og utviklet seg seinere til regulære matopptøyer. Noen allianse eller følelse av felles sak mellom intellektuelle og «matopprørere» fant ikke sted.

Det er *kollektiv* sosial protest som er emnet her. Det må imidlertid ikke lede oss til å glemme den individuelle protest og aksjon. Det kan synes som om kollektive aksjoner spilte en mindre rolle i det gamle samfunn enn i våre dager. Og at sosial protest desto oftere fikk utløp i individuell oppsetsighet, som fravær og fyll på arbeidsplassen, ordrenekt, utskjelling av overordnede osv.[12)]

IV

Om formene for kollektiv handling kunne variere sterkt i det gamle samfunn, kan en likevel finne trekk som gjerne går igjen. Først og fremst må nevnes aksjonenes nære tilknytning til lokalsamfunnet. Svært ofte dreier det seg regelrett om forsvar av lokalsamfunnet mot angrep utenfra, som f.eks. myndighetenes skattekrav eller forsøk på å bringe korn ut av distriktet til salg annetsteds.

Mobilisering til aksjon fant gjerne sted i lokalsamfunnets midtpunkt og møtesteder, som markedsplassen eller f.eks. et bakeriutsalg. Som nevnt kunne kollektive aksjoner også ha sitt utspring fra arbeidsplassen. Dette var likevel mindre typisk enn i våre dager, og vi kan noe forenklet si at det går en linje fra markedsplass o.l. til arbeidsplass som mobiliseringssentrum. Dette henger bl.a. sammen med at det gamle samfunns aksjoner ofte sprang ut av folks krav som *forbrukere*. Eller det kunne, som i Kristiania i 1848, være tale om en koalisjon av handlende og forbrukere i lokalsamfunnet.

I det gamle samfunns konflikter er det ofte vanskelig å skille ut bestemte sosiale elementer, som yrkesgrupper el. lign., som dominerende. Unntaket er de mer typiske arbeidskamper. Ellers er det gjerne tale om en broket blanding av «småfolk»: dagarbeidere, håndverkssvenner, mindre håndverksmestre og handelsmenn osv. Kvinnene kunne ha en framtredende og aggressiv rolle i konflikter som gjaldt matvareforsyning, priser, varekvalitet o.l. – ikke så underlig ut fra deres spesielle plass i familieøkonomien.

Spørsmålet om lederskap kan være vanskelig å klarlegge i det gamle samfunns konflikter. Dette var et problem for politi og myndigheter; svært ofte berodde deres utpeking av ledere på tilfeldigheter. Og problemet er ikke blitt mindre for våre dagers historikere. Dette kan naturligvis henge sammen med kildesituasjonen og at lederne sørget for å dekke seg. Men det er grunn til å mistenke at

aksjonene ofte manglet egentlige ledere. Det synes f.eks. å ha vært tilfelle i teglverkskonflikten i 1880, hvor dette spørsmålet er blitt inngående undersøkt. I enkelte aksjoner kunne en kjent og framtredende person framstå som samlende symbol. Men dette løser ikke lederskapsproblemet, for denne mengdens «helt» sto sjelden i direkte forbindelse med sine tilhengere.[13] Av og til kan en her finne kommunikasjonskanaler og underledere, i andre tilfelle ingen spor etter direkte lederskap. Og der en finner folkelige aksjonsledere, er det tydelig at deres autoritet var begrenset lokalt og til denne ene anledningen. En interessant vri i spørsmålet om lederskap finnes forøvrig i artikkelen om mars-urolighetene i 1848. Tore Prysers inngående detektivarbeid har trukket fram to personer, h.h.v. forkledd og maskert, som kan ha forsøkt å hisse mengden opp. Men det er her snarere tale om å puste til ilden enn å stå fram som anerkjente ledere.

Voldsbruk dukker stadig opp som et viktig trekk i bildet. Volden – eller trusel om vold – kan være direkte rettet mot personer, noe som bl.a. går fram av Sprautens artikkel. Oftere er den likevel rettet mot døde ting; det kan være produksjonsmidler, produksjonsresultater eller personlig eiendom. Opptøyene i Kristiania i 1878 og 1880 kan stå som et eksempel på det siste. (De eneste drepte her var iallfall herr Schibbyes duer, som Edvard Bull lakonisk bemerker.) Mengden kunne også være nøye med hva den ødela. Fra England har vi bl.a. eksempler på at større spinnemaskiner ble ødelagt, mindre ble spart.[14] Forøvrig må vi være klar over at kildene kan gi et fortegnet bilde av voldens betydning. Det er de voldelige konflikter som lettest kommer fram i lyset.

Konfliktene i det gamle samfunn var gjerne rettet mot klart identifiserte personer. Typisk er det at aksjonene i Kristiania i 1878 og 1880 ikke først og fremst rettet seg mot de mange bedrifter som hadde slått ned lønna, men mot de antatte hovedmenn bak dette – h.h.v. Onsum og Schibbye. Og vi finner det igjen og igjen: aksjoner mot bestemte embetsmenn, arbeidsherrer, verksdirektører, jordeiere, møllere, bakere osv.

Spontanitet er et annet kjennetegn ved kollektive aksjoner i det gamle samfunn. En tilsynelatende bagatell kunne sette uroen i sving. Eller som i Kristiania i 1848: andre hendinger brakte folk ut på gatene, før mengdens egne krav kom i fokus. Opptøyer og uro-

ligheter var likevel ikke tilfeldige i den forstand at de manglet dypere bakgrunn. Uroen kan ha ulmet lenge før utbruddet. Som regel lå det nok også bak en følelse av utøvet urett eller umoral – målt mot mengdens tradisjonelle begreper om rett og urett. E. P. Thompson har demonstrert dette overbevisende for de engelske matopprør.[15] Knut Sprauten er inne på det samme i sin omtale av tilsvarende uroligheter i Norge. Dette synspunktet kan en nok også gjøre gjeldende for de fleste andre konflikttyper. Og det er i dette lys vi må se de voldsomme og hatefulle angrep på enkeltpersoner.

I dette lys forstår vi også bedre hvordan de kollektive aksjoner forut for arbeiderbevegelsens tid var uttrykk for *defensiv* mobilisering, krav som pekte bakover. Vi ser her altså en tendens til sammenfall mellom krav og form – for å ta opp denne tråden igjen. Jeg tror vi kan slå fast en hovedlinje som bare få unntak rokker ved: at offensiv mobilisering for nye krav henger nøye sammen med arbeiderbevegelsen og den moderne streik.[16] Enda sterkere er kanskje sammenfallet mellom arbeiderbevegelsen og evnen til å foreta «*forberedende* mobilisering» (gjennom streikekasser, diskusjoner, en fasttømret organisasjon etc.).

V

En befolknings repertoar av former for kollektiv aksjon er som regel svært begrenset og endrer seg lite. Reaksjonsformene framtrer gjerne for de involverte som «naturlige». Men hva er det som bestemmer innholdet i et slikt repertoar? Og hva får det til å endre seg, slik det nesten drastisk gjorde i forrige århundre? Selvsagt kommer det her inn et element av tradisjon. Men vi må også gå bak dette. La oss forsøke å se aksjonsformene som en rasjonell tilpasning til en gruppes ytre vilkår, indre organisering, etc.

Ser vi nøyere etter, med dette i tankene, finner vi at det gamle samfunns aksjonsformer var godt tilpasset befolkningens situasjon. Vi kan ta de typiske matopptøyene. De var rettet mot den farligste trusel i et samfunn der hungeren ennå lurte om hjørnet: knapphet på mat eller så høye priser at den vanlige forbruker ikke kunne betale. Mobilisering foregikk som nevnt der folk ellers møttes. Det gjorde det lettere; vi kan si at kostnadene ved mobilisering ble relativt lave.[17] Samtidig ga dette mulighet for en bred mobilisering av

Hvepsen 1907.

1. Lockout før.
2. Lockout nu.
3. Underhandling før.
4. Underhandling nu.
5. Afslutning før.
6. Afslutning nu.

de forskjelligste yrkesgrupper o.l. innafor lokalsamfunnet. Siden aksjonene som regel kunne legitimeres ved forsvar av gammel sedvane mot ny (gjerne kapitalistisk) og «umoralsk» praksis, var mulighetene store for støtte i opinionen – kanskje tilmed også hos deler av myndighetene.[18] Den direkte aksjonsform, med angrep på personer og eiendeler kunne gi umiddelbare resultater i form av tvungent salg, «folkelig prisfastsetting» o.a., samtidig som det på lengre sikt kunne ha en avskrekkingseffekt.

Hvor mye som ble oppnådd er likevel kontroversielt. Selv om vi i flere tilfelle kan peke på konkrete resultater, gjelder ikke dette alltid. Enkelte ganger kan de umiddelbare resultater tilmed ha vært negative; bønder kan f.eks. ha blitt skremt fra å levere korn. Som E. P. Thompson peker på, kan den indirekte virkningen uansett ha vært betydelig. Frykten for uro og opprør kan ha virket – og da ikke bare i tider med hunger, og ikke bare i urolige og opprørske distrikter.[19] I hvert fall er det lett å forstå at en ikke fant alternativer til den direkte aksjon. Det er heller ikke i dag lett å se hvilke brukbare alternativer de kunne ha hatt.

Det ser ut til at rene arbeidskamper var vanskeligere å gjennomføre i det gamle samfunn enn matopprør o.l. Manglende indre organisering gjorde kostnadene ved mobilisering, og ikke minst ved en lengre aksjon, høye. Bedriftene var gjerne små, slik det f.eks. var vanlig i håndverksnæringen. Det var her få arbeidere, gjerne ikke mer enn en eller to, hos samme mester. Arbeiderne var på denne måten isolert fra hverandre.[20] Desto sterkere var båndene til mester, som i det gamle håndverk ikke bare var arbeidsherre, men også losjivert og «husfader». I tillegg var læreguttens og svennens stilling langt på veg en aldersrolle; for den dyktige kunne utsiktene være gode til selv å bli mester.[21] Under disse forhold ble protest og konflikter på arbeidsplassen (og de kunne være skarpe nok) sjelden til kollektiv aksjon, men tok form av individuelle oppgjør – en slags «familiekrangel».

Også ved større bedrifter lå forholdene dårlig til rette for kollektiv arbeidskamp. Teglverkskonflikten i 1880 illustrerer dette tydelig: hvordan manglende organisering og solidaritet gjorde det umulig å vinne fram med en lengre streik. Også i verk og fabrikker finner vi spor av det personlige forhold mellom arbeidsherre og arbeider (som gjerne oppsummeres under betegnelsen paternalisme).[22]

Det er således betegnende at i teglverksarbeidernes angrep på verkseier Schibbye ville eller turde ikke hans egne arbeidere ta del. At fabrikk- og verksarbeidere ofte hadde lønnsarbeidet som bigeskjeft eller sesongarbeid bidrar også til å forklare vanskene med å få i stand kollektiv opptreden. Likedan kan stor gjennomtrekk på bedriftene ha virket inn,[23] og vi kunne – om plassen hadde tillatt det – spekulere over flere andre forhold. Det er også klart at arbeidsherrene neppe ville få problemer med å erstatte streikende med «arbeidsvillige», kanskje med delvis unntak av enkelte grupper i tjeneste for gruver og bergverk.

I det gamle samfunn var altså arbeidsnedleggelse i seg selv sjelden noen stor trusel mot bedriftsherrene – da med spesielle unntak.[24] Med dette i tankene blir det lettere å forstå at streiker gjerne ble akkompagnert av vold mot personer og ting, og at slik direkte aksjon lett ble hovedsaken. Som ved matopprør kunne dette ha en betydelig avskrekkingseffekt, både på kortere og lengre sikt. Den direkte aksjon forutsatte ingen særlig utviklet indre organisering og solidaritet, slik den fredelige og utholdende arbeidsnedleggelse gjorde. Og den kunne til en viss grad «erstatte» slik solidaritet. Ødeleggelse av maskiner kunne f.eks. stanse arbeidet og løse problemet med frafall og streikebryteri.

Oppsummerende kan vi si at formene for sosial protest og kollektiv aksjon i det gamle samfunn var preget av de vansker og hindringer som lå i vegen. Ytre vilkår og graden av indre organisering medførte høye kostnader ved mobilisering og framfor alt ved vedvarende kollektiv aksjon. En del forhold er nevnt, en del har vi måttet la ligge (som f.eks. statens lover og fysiske maktmidler). Først under sterkt press – ofte likeframt i desperate situasjoner – ble kollektiv mobilisering for alvor aktuelt. Aksjonene ble dermed i regelen defensive, og rettet mot trusler mot livsgrunnlaget og brudd på sedvane. Vanskene med å holde igang en lengre og velorganisert aksjon la tilbake den direkte og ofte voldelige aksjon som et rasjonelt middel til å legge press på motstanderne – enten det dreide seg om lokale eller sentrale myndigheter, arbeidsherrer, handelsmenn eller andre.

VI

La oss vende oss til spørsmålet om formenes forandring. Hva bidro til å bryte opp de eldre formene for protest og aksjon og innføre nye, særlig den moderne streik?

De typiske matopprørene siktet, som vi husker, mot å hevde lokalsamfunnets ressurser og etablert sedvane. Når disse og lignende opptøyer etter hvert forsvant ut av bildet, kan det ha en enkel hovedforklaring: Kampen ble tapt, og det ble lite tilbake å forsvare. Det lyktes i stadig sterkere grad for den fremadstormende markedsøkonomi og for den regulerende statsmakt å erobre lokalsamfunnene og sette sin vilje igjennom. Saken har imidlertid også en annen side. Hungerskrisene opphørte. Kamp for maten ble ikke lenger så livsnødvendig. (Hvilken sammenheng det er mellom dette og markedsøkonomiens utbredelse er et komplisert spørsmål, og kan ikke drøftes her.) La oss forøvrig huske på at slett ikke alle matopptøyer o.l. innebar ren lokalisme eller livsnødvendige krav. En rekke slike tilfelle antyder at de ovenfor nevnte forklaringer neppe kan være tilstrekkelige.[25)]

Når gamle aksjonsformer, som matopprørene, svant inn har det nok også sammenheng med at nye saker kom på dagsordenen, nye grupper kom i fokus. Bak skimter vi kapitalisme og markedsøkonomi som bestemmende faktorer. Denne utviklingen kan dessverre ikke forfølges i noen bredde her. La meg bare stikkordmessig få minne om ett trekk som er viktig for å forstå de nye former for kollektiv aksjon: den tiltagende «proletarisering» – at det ble skapt et arbeidsmarked av frie lønnsarbeidere. Denne utviklingen bidro til at det med styrke ble reist *nye krav*. Jeg våger meg på å skissere en mulig utviklingstendens, selv om forskningen egentlig er kommet for kort til å gi grunnlag for slike generaliseringer: I en tidlig fase forsøkte håndverkere og halvproletarer å slå tilbake, reversere denne utviklingen. Det ble m.a.o. en tid for tilbakeskuende krav. Særlig måtte håndverkssvennene føle seg truet. Kapitaliseringen medførte mindre muligheter til å etablere seg som mester (naturligvis med noe ulik utvikling for forskjellige fag). På dette stadium er det en klar mulighet for allianse mellom svenner og småmestre, en mulighet som nok stundom ble realisert.[26)] Seinere, med kapitalismens seierrike frammarsj, finner vi en overgang fra å kjempe mot

utviklingen til å kjempe for å forbedre stillingen som lønnsarbeider innafor kapitalismen (samt tilløp til visjoner som et helt nytt samfunn). Dette er tida for nye krav, krav som peker framover. Og det er tida hvor den moderne streik for alvor begynner å bli etablert. En annen sak er at disse to fasene går over i hverandre. En kan på et gitt tidspunkt finne elementer fra begge. Det gjør den gryende arbeiderbevegelsens historie både forvirrende og interessant.

Utviklingen førte ikke bare med seg nye krav. Den ga også *nye muligheter* for mobilisering til arbeidskamper. Det frie arbeidsmarked og lønnsarbeidersystemet bidro i seg selv til det. De avhengige håndverkere kunne f.eks. lettere mobiliseres for rene arbeiderkrav, når brorparten måtte forbli lønnsarbeidere for livet og var uten mulighet til å bli mester. En viktig faktor var også at arbeidsplassene jevnt over ble større. Det ga større mulighet for kommunikasjon og solidaritet.[27] I sammenheng med dette må vi også legge vekt på paternalismens tilbakegang. Det personlige, ofte nesten «familiære», forhold mellom arbeider og arbeidsherre brøt etter hvert sammen. Dermed forsvant en viktig hemsko for kommunikasjon og kollektiv opptreden blant arbeiderne. Ikke bare minsket arbeidsherrenes direkte innflytelse og autoritet. Det ble lettere å se den fundamentale økonomiske motsetning mellom de to partene. Med andre ord: en «avmystifisering» av utbyttingsforholdet.

Disse forhold er også blant de mange faktorer som bidrar til arbeider*klassens* framvekst i denne perioden.[28] Med klasse mener jeg ikke her bare en abstrakt definert gruppe som avgrenses ut fra forholdet til produksjonsmidlene. Jeg tenker på klasse som et konkret historisk fenomen, som vokser fram når mennesker med lik stilling i produksjonen finner fram til solidaritet og samhandling og avgrenser seg mot andre grupper.[29] Det er lett å se at dannelsen av en slik klassemessig arbeidersolidaritet betydde en fullstendig endring i kapasiteten for kollektiv handling. Med vår tidligere ordbruk kan vi tale om en ny indre organisering, som muliggjør offensiv og vedvarende aksjon.[30] Klasse, arbeiderbevegelse og moderne streik henger nøye sammen, og kan knapt ses atskilt fra hverandre. Handlingen utgår fra klassen, og klassen manifesterer seg først ved (kollektiv) handling. En annen sak, som også bør nevnes, er at arbeiderklassens framvekst og stadig skarpere atskillelse fra andre

«småfolk» kan ha virket negativt inn på mulighetene til matopprør o.l. med basis i en samlet og enig lokalbefolkning.

Vi kan ikke avslutte denne skissen uten kort å nevne myndighetenes rolle. Det kan ha vært avgjørende for framveksten av den velorganiserte og i prinsippet fredelige streik at den ble noenlunde tolerert av myndighetene.[31] Det er likevel et spørsmål om det i det hele tatt hadde vært mulig å undertrykke de nye former for kollektiv aksjon.

VII

Disse bemerkningene om sosial protest og kollektive aksjoner må nødvendigvis få et noe foreløpig og uferdig preg. Før vi kan danne oss et rikere og mer helhetlig bilde trengs det mer forskning, både av teoretisk og empirisk art. Ikke minst trengs det sårt til flere empiriske undersøkelser som kan understøtte eller avvise våre forsøk på generaliseringer, bringe fram i lyset variasjoner med tid og sted, og kanskje gi opphav til nye synspunkter og ideer. Dessverre har vi i vårt land kommet svært kort med slike undersøkelser, enda mulighetene er til stede. Slik sett må dette nr. av TFAH representere en begynnelse snarere enn en avslutning.

En grunn til det magre forskningsresultatet kan være at eldre tiders kollektive aksjoner oftest ligger dypt skjult i kildetilfanget. Et stykke på veg kan vi komme med aviser o.a. trykt materiale. Men vi må også dypere ned. Det må her være tillatt å peke på rettsprotokoller av forskjellige slag som en særlig interessant kildetype, som et par av forfatterne i dette hefte har benyttet seg av. En videre graving vil utvilsomt gi nytt stoff. Dette burde ikke minst være en utfordring for våre lokalhistorikere.

Et slikt arbeid bør være umaken verd. Studiet av kollektive aksjoner kan kaste nytt lys over vanlige mennesker i fortida. Vi kan få glimt ikke bare av deres handlinger, men av deres tanker og tro, deres ønsker og håp, deres forhold til hverandre. Samtidig kan vi få økt innsikt i det samfunn som deres handlinger var en del av.

Noter

1. Det vil her dreie seg om sosial protest og kollektive aksjoner «nedenfra» (for å bruke et noe upresist uttrykk), men jeg finner det ikke formålstjenlig å forsøke en nærmere definisjon eller presisering.
2. Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution* (Reading, Mass. 1978) s. 144 – 147. I Tillys språkbruk går skillet mellom «reactive claims», «proactive claims» og «competitive claims». Inndelingen i tre hovedtyper forhindrer naturligvis ikke at det kan være overlapping dem imellom.
3. Det er klart at «reactive claims» og «proactive claims» ofte forutsetter hverandre i den forstand at en part er angriper, en forsvarer seg. Jfr. Tilly, s. 148. Jeg gjentar at vi her konsentrerer oss om kollektive aksjoner «nedenfra».
4. Først nyere historieforskning har fått øynene opp for slike forholds betydning som kollektive aksjoner, med virkning for sosial kontroll og innbyrdes konkurranse. Jfr. John Gillis, *Youth and History. Tradition and Change in European Age Relations 1770 – present* (New York 1974). (Dette verk omtales hos Tilly s. 144 – 145, som også nevner andre former for «collective competition», f.eks. mellom rivaliserende håndverkergrupper, studentgrupper, etniske og religiøse grupper osv.)
5. Jfr. Tilly, s. 148.
6. Selv de tradisjonelle bygdeslagsmål synes nå å være på veg ut. Og snart har en vel bare beinharde lokaloppgjør i fotball o.l. igjen som et fjernt minne. Det kan her innskytes at så seint som rundt siste hundreårsskifte var innbyrdes slagsmål mellom arbeidere fra forskjellige sagbruk et viktig trekk i Fredrikstads arbeidermiljø. Dette ebbet ut med fagforeningsbevegelsens frammarsj. Se Edvard Bull, *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd* (Oslo 1972) s. 266 – 267. Bull kommenterer ikke nærmere bakgrunnen for disse slagsmålene, men kanskje de bunnet i en form for «collective competition»?
7. Uttrykket «opprør» benyttes i denne artikkelen ganske fritt, uten bestemte implikasjoner om aksjonenes størrelse eller betydning.
8. Mengden tvangslosset holstenske skip som hadde korn ombord, og betalte skipperne markedspris, men ingen toll. (Byens grosserere fikk dermed ingen mulighet til å berike seg på kornmangelen.) Se Edvard Bull (d.e.) og Valborg Sønstevold, *Kristianias Historie bd. 3, 1740 – 1814* (Oslo 1936) s. 431 – 435. Lignende situasjoner er forøvrig beskrevet i Knut Sprautens artikkel.
9. Om denne og lignende aksjoner se. bl.a. Ståle Dyrvik, *Den lange fredstiden 1720 – 1784*, Norges Historie bd. 8 (Oslo 1978), s. 410 – 431.
10. George Rude, *The Crowd in History. A Study of Popular Disturbances in France and England 1730 – 1848* (New York 1964), se særlig s. 219 ff. Det bør innskytes at mengden slett ikke alltid var politisk «radikal» eller samfunnsstormende. I flere tilfelle finner vi oppløp til støtte for tradisjonelle verdier og den etablerte samfunnsordning (ofte kalt «church and king»-opptøyer). Jfr. Rude, s. 135 – 148.
11. Se Albert Soboul, *Den franske revolusjon bd. 1 og 2* (Oslo 1969/-70) – norsk utgave av et standardverk om emnet. Noen utførlig behandling av revolusjoner og folkelige revolusjonsforsøk er det forøvrig ikke plass for i denne artikkelen.
12. Et godt bilde av dette gir Andreas Øhren, *Arbeiderne ved Kværner Brug 1869 – 1885. En sosialhistorisk undersøkelse* (hovedoppg. i hist., Univ. i Oslo våren 1977). Se særlig kap. 4 og 6.
13. Se Rude, s. 247 – 249. Disse «lederne» hadde altså ingen direkte kontroll over sine tilhengere, og ofte ser vi at mengdens handlinger går på tvers av «ledernes» ønsker.

14. Se Eric Hobsbawm, «The Machine Breakers», *Labouring Men* (London 1974) s. 5 – 22. Vi ser også lignende forhold ved ødeleggelse av personlig eiendom. Ved de anti-katolske opptøyer i London 1780 var det velstående katolikkers hus i de mer fasjonable områder som ble angrepet, ikke «småfolks» eiendom. Jfr. Rude, s. 62.
15. E. P. Thompson, «The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century», *Past & Present* nr. 50 (1971) s. 76 – 136.
16. Det kan innskytes at en tidlig organiseringsbølge som Thranebevegelsen hadde offensive krav på sitt program. Denne bevegelsen hadde imidlertid trekk av mobilisering «ovenfra», i og med Thranes nøkkelstilling i foreningsdannelsene. Og de kollektive aksjoner som sprang ut av bevegelsen synes å ha hatt en overveiende defensiv og tilbakeskuende karakter.
17. Utgangspunktet er at enhver mobilisering koster. En kan her bl.a. hevde at mobiliseringskostnadene kan senkes ved å bygge på eksisterende gruppestruktur. Jfr. Anthony Oberschall, *Social Conflict and Social Movements* (Englewood Cliffs 1973) s. 119 ff.
18. Dette poenget går klart fram av Thompsons artikkel (se note 15). Interessant er det også at Thompson kan vise hvordan flere trekk ved engelske matopptøyer på 1700-tallet kan spores tilbake til myndighetenes krisetiltak mellom 1580 og 1630, som ble kodifisert i «Book of Orders» (s. 108 ff.). Betydningen av sedvane går ellers fram av at et av de mest vellykte matopprør i engelsk historie ikke gjaldt livsnødvendige forhold, men myndighetenes forsøk på å påby mørkere usiktet mel («Brown Bread Act» 1800).
19. Jfr. Thompson, s. 120.
20. Dette gjelder også forlagssystemet («putting out»), som særlig i England var en viktig del av arbeidslivet og framsto i mange variasjoner. Det kunne f.eks. dreie seg om en kjøpmann som satte ut garn til forskjellige vevere og fikk ferdige produkter igjen. Selv om et slikt bedriftssystem kunne være vidt forgrenet og omfatte mange småprodusenter, var likevel selve produksjonsstedene små.
21. Naturligvis var det forskjeller med tid, sted og fag. Dette kan ikke forfølges videre i denne korte skissen, og er forøvrig et område der mer forskning er nødvendig. Jeg nøyer meg med å henvise til Edvard Bull, «Håndverkssvenner og arbeiderklasse i Kristiania – Sosialhistoriske problemer» *Historisk Tidsskrift* bd. 45 (1966) s. 89 – 114 eller *100 års historisk forskning* (Oslo 1970) s. 421 – 445.
22. Foruten artikkelen om teglverksarbeiderne i 1880 kan det bl.a. henvises til Finn Olstad, «Fra 'konservativt Formynderskab' til 'klassebevidste arbejdere'. Om sosiale bånd og rekruttering til Christiania Arbeidersamfund», *TFAH* nr. 2 1980, s. 111 – 140.
23. Det er bl.a. et hovedpoeng hos Andreas Øhren, se særlig s. 136 – 138 og s. 208 – 210.
24. Som f.eks. en høykonjunktur hvor det gjaldt å få solgt mens prisene holdt seg, og bedriften ikke samtidig hadde tilstrekkelig lager. Et annet eksempel gir streiken blant plankekjørerne på Øvre Romerike 1795/-96 (som er nevnt i Sprautens artikkel). Tømmeret måtte fram før vårløsningen, om det ikke skulle bli liggende over.
25. Et lignende resonnement kan gjøres gjeldende for tilbakegangen av de s.k. skatteopprør som for matopprørene. Her må vi forøvrig huske på at skatteopprørene tenderte til å kulminere før matopprørene.
26. I en del fagforeninger var i den første tida både mestre og svenner med. Som eksempel kan nevnes Kristiania Skomagerforening (stiftet 1883). I Kristiania foretok skomakerne (i 1884) også et kortlivet forsøk på å vende tilbake til laugstidas former for

arbeidsformidling: arbeidssøkende svenner skulle vende seg til en «oldgesell». Da hadde mestrene alt dannet egen forening, men endel småmestre holdt stadig fast på fagorganisasjonen. Først fra 1885 fikk denne foreningen et klart preg av typiske arbeiderspørsmål. Arbeidslønningene kom i fokus, noe som førte fram til foreningens første streik i 1887 og utelukkelse av mestrene i 1888. (Jfr. bl.a. Anton Andresen, *Skotøiarbeidernes Forening Oslo, 7. oktober 1883 – 1958* (Oslo 1958), særlig s. 9 – 14.)

27. Det betyr imidlertid ikke at slike muligheter stadig forbedres jo større arbeidsplassen er. Bo Öhngren mener f.eks. at med en viss størrelse inntreffer en anonymitetssituasjon. Se Bo Öhngren, *Folk i rörelse. Samhällsutveckling, flyttningsmönster och folkrörelser i Eskilstuna 1870 – 1900* (Uppsala 1974) s. 195.
28. Vårt emne tillater ingen nærmere diskusjon av bakgrunnen for arbeiderklassens framvekst. Noen flere spekulasjoner finnes i artikkelen om teglverksarbeiderne.
29. Jeg støtter meg her til E. P. Thompsons versjon av det marxistiske klassebegrep. Klasse blir her oppfattet ikke som en struktur eller kategori, men som en aktiv prosess – «something which in fact happens (and can be shown to have happened) in human relationships». (*The Making of the English Working Class* (Harmondsworth 1972) s. 9.) Bruken av klassebegrepet er vanskelig og omdiskutert. For en nærmere redegjørelse for mitt eget syn må jeg her vise til hva jeg tidligere har skrevet (bl.a. i TFAH nr. 2 1980, jfr. note 22). Jeg vil bare benytte anledningen til å presisere at klassesolidariteten ifølge dette synet tar sitt utgangspunkt innafor rammen av trange fag- og yrkesgrenser, men utvides etter hvert til å omfatte stadig større grupper.
30. Det er klart at ytre vilkår og indre organisering virket inn på hverandre, og heller ikke alltid er så lett å skille i en analyse.
31. De fleste vesterlandske regjeringer legaliserte streiken mellom 1860 og 1900. Jfr. Tilly, s. 147.

Per Ole Johansen

Arbeidervern og revolusjonsfrykt

Borgerlige politikeres reaksjon på vedtakene om å danne permanente arbeidervern i begynnelsen av 1930-årene

23. mars 1931 møtte representanter for regjeringen Mowinckel ledende stortingsrepresentanter fra de andre borgerlige partiene. Stortingsrepresentantene ba om skjerpet militær beredskap på grunn av Arbeiderpartiets og kommunistenes planer om å opprette permanente arbeidervern.

To år tidligere, i 1929, hadde den halvmilitære organisasjonen Samfundsvernet fått offisiell status som reservepoliti. Dette var en kraftig provokasjon mot arbeiderbevegelsen, og var en viktig årsak til at Arbeiderpartiets landsmøte i 1930 vedtok å danne arbeidervern som forsvarsorganer – «så lenge den herskende klasse opprettholder militærvesenet og de hvite garder».

Reaksjonen i den borgerlige leiren var enorm. Adresseavisen manet fram krigens redsler. «Arbeidervernene skal brukes til angrep *på det borgerlige samfund – det er* borgerkrigen *som skal slippes løs.» Aftenposten presenterte Arbeiderpartiets landsmøtevedtak som «krigserklæringen», og kalte til forsvar mot «de asiatiske horder og deres revolusjonære venner». Rykter om en hemmelig hær og utstrakt våpensmugling florerte, og Generalstabens Efterretningskontor startet i samarbeid med Justisdepartementet i djupeste hemmelighet en omfattende etterforskning – som ble gjennomført i beste Övre Richter Frich stil.*

Dette til tross: Både Arbeiderpartiet og Landsorganisasjonen la i sin argumentasjon for arbeidervern vekten på de defensive oppga-

vene. Aldri dukket maskingevær og flammekastere opp i gatekamper i Norge. Arbeidervernene skaffet seg aldri skytevåpen. Per Ole Johansen benytter seg i denne artikkelen av kildemateriale som tidligere ikke har vært tatt i bruk. På bakgrunn av de borgerliges voldsomme reaksjoner på arbeidervernene drøfter han de underliggende og reelle årsakene til at de borgerlige stortingsrepresentantene i mars 1931 ville ha økt militær beredskap, noe som bl.a. bidro til opprettelsen av statspolitiet seinere samme året.

Foranledningen til denne artikkelen er funnet av et hittil uregistrert og ukjent referat i Generalstabens arkiv fra et hemmelig møte 23. mars 1931, mellom representanter for regjeringen Mowinckel og ledende stortingsrepresentanter fra de andre borgerlige partiene. Stortingsrepresentantene ba om skjerpet militær beredskap på grunn av Arbeiderpartiets og kommunistenes planer om å opprette permanente arbeidervern.

Forløpet

Hva lå forut for denne viljen til konfrontasjon, og til å ville ta i bruk militære maktmidler under indre konflikter?

Først vil jeg ta for meg godkjennelsen av Samfundsvernet som reservepoliti, som var en av hovedgrunnene til at det ble gjort alvor av arbeiderbevegelsens planer om arbeidervern. Jeg kommer også til å se nærmere på andre beveggrunner som lå bak arbeidervernstanken. Et eget avsnitt tar spesielt for seg Arbeiderpartiets landsmøte i mars 1930, som blant en rekke kontroversielle vedtak også besluttet å danne arbeidervern av en mer permanent type, til avløsning av de situasjonsbestemte ordensvernene som fungerte under demonstrasjoner og massemøter i 1920-årene.

I det påfølgende avsnittet rekonstrueres en del av de angrepene som Arbeiderpartiet ble utsatt for etter landsmøtebeslutningen i arbeidervernsaken. Valget i 1930 er kjent som «religionsvalget», men når man ser hvor voldsom oppsikt planene om arbeidervern vakte, er trolig betegnelsen «arbeidervernvalg» minst like dekkende.

Parallelt med de offentlige angrepene på Arbeiderpartiet pågikk det sommeren og høsten 1930 en temmelig suspekt militær etterforskning av arbeiderbevegelsen, med regjeringen Mowinckels godkjennelse.

Den siste runden i arbeidervernsaken – før det hemmelige møtet 23. mars 1931 – foregikk vinteren 1931. LO-kongressen i februar ga sin tilslutning til planene om permanente arbeidervern. Den 10. mars fulgte kommunistene opp med å danne et arbeidervern i Trondheim, som iallfall i sin begrunnelse var meget militant. Disse utspillene førte til nye og krasse reaksjoner i den borgerlige pressen. Få dager etter innvielsen av arbeidervernet i Trondheim knakket de borgerlige stortingsrepresentantene på Mowinckels dør, og ba om at det måtte bli truffet militære foranstaltninger overfor de revolusjonære partiene. Også disse begivenhetene skal vi se nærmere på, for deretter å drøfte motivene for stortingsrepresentantenes anmodning.

Motivene

Hvorfor ønsket stortingsrepresentantene skjerpet militær beredskap? Står vi overfor et eksempel på revolusjonsfrykt i bokstavelig forstand?

På bakgrunn av de planene som forelå i begynnelsen av 1930-årene om beskjæringer av forsvarsbudsjettet, er det også relevant å spørre om stortingsrepresentantene hadde *vikarierende* motiver for å oppsøke statsminister Mowinckel. Var det f.eks. mulig å bremse opp for Venstres planer om ytterligere reduksjoner ved å puste liv i det gamle revolusjonsspøkelset?

Det er også mulig at motivene *hverken* var revolusjonsfrykt *eller* vikarierende. Kommer vi de egentlige motivene nærmere ved å se etter en *frykt for revolusjonære*, som man egentlig ikke trodde ville gjøre revolusjon, men som nok kunne bruke både voldelige og ulovlige kampmidler i en gitt situasjon?

Etterspillet

Det var *militære* maktmidler som stortingsrepresentantene ville ha som et mottiltak overfor Arbeiderpartiets og Kommunistpartiets arbeidervern. Store militære styrker ble satt inn under Menstad-konflikten i juni 1931, men senere i 1930-årene var det *statspolitiet* og ikke soldatene som sto i første linje under de konfliktene hvor statens tvangsmidler ble mobilisert. Det perspektivet er temaet for et kort sluttavsnitt.

I. Borgerlige politikere drøfter arbeidervernspørsmålet med statsminister Mowinckel

Et hemmelig møte i skyggen av storlockouten

Det var altså den 23. mars 1931 kl. 13.00 at en mannsterk deputasjon av borgerlige stortingsrepresentanter ble vist inn på kontoret til Venstres statsminister Johan Ludvig Mowinckel. Ved sin side

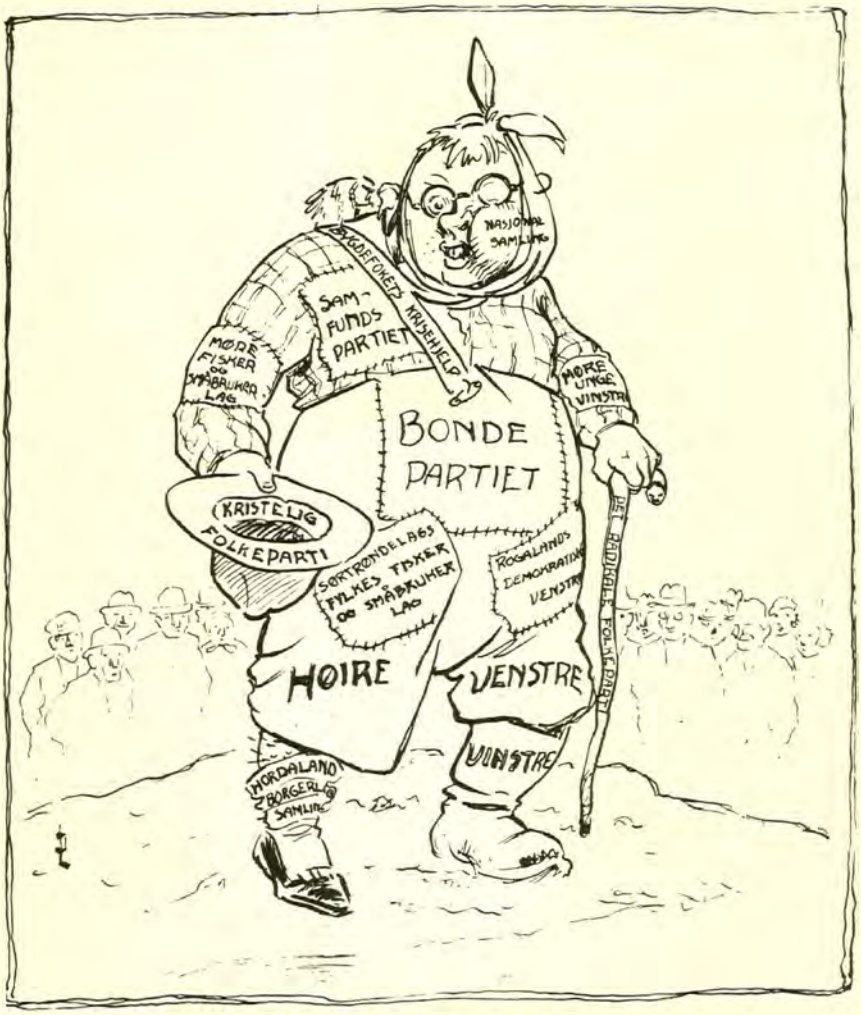

Politisk karikatur fra 1930-åra.

hadde Mowinckel justisminister Arne Sunde, som høsten 1930 hadde overtatt etter justisminister Evjenth. En utskiftning som ble hilst med utilslørt lettelse innen Bondeparti- og Høyrekretser, hvor Evjenth ble beskyldt for å være unnvikende overfor arbeiderbevegelsen.

Deputasjonens Høyreinnslag besto av Høyres formann og parlamentariske fører Carl Joachim Hambro, som representerte Bergen på Stortinget. Han hadde med seg Høyres tidligere statsminister Ivar Lykke, som var representant for kjøpstedene i Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag. Fra Bondepartiet møtte Jens Hundseid og Rasmus Langeland. Hundseid var formann i Bondepartiet og parlamentarisk fører på Stortinget, hvor han representerte Telemark. Langeland var nestformann i Bondepartiet og representant for Møre og Romsdal.

Fra Frisinnede Venstre møtte Rudolf Falck Ræder, som var stortingsrepresentant fra kjøpstedene i Sør- og Nord-Trøndelag. Deputasjonen kom for å diskutere arbeiderbevegelsens oppbygning av arbeidervern. Det norske samfunn gikk da med stormskritt mot en arbeidskonflikt som i varighet og omfang skulle bli en av de aller største i mellomkrigstiden. Partsforhandlingene i årets tariffoppgjør hadde gått i stå. Den 7. mars gikk Norsk Arbeidsgiverforening til oppsigelser, for så i slutten av måneden å gå til sympatilockout. Da deputasjonen oppsøkte statsminister Mowinckel, regnet alle parter med at en større konfrontasjon var uunngåelig. Landsorganisasjonen og Arbeidsgiverforeningen sto langt fra hverandre i lønnsspørsmålet. NAF som *ønsket* konfrontasjonen, hadde også fremskyndet den, da foreningen derved regnet med et hurtig oppgjør. Slik gikk det ikke. Den store arbeidskonflikten ble først rodd i land i begynnelsen av september 1931.

Frykten for arbeidervernene

Stortingsrepresentantene så på Arbeiderpartiets og Kommunistpartiets planer om arbeidervern med stor bekymring. Arbeidervernene var regulære kamporganisasjoner, som myndighetene måtte sette på plass:

> «Deputasjonen fremhevet *sterkt* at der inden borgerlige kredse i Stortinget og inden store dele av landet raadet en sterk engs-

telse for hvordan de indre forhold i landet vilde komme til aa arte sig eftersom de revolusjonære partiers kamporganisasjon og bevebning blir mere og mere fuldkommen. Deputasjonen henstillet på det kraftigste til Statsministeren at dra omsorg for at der skjer en omhyggelig planleggelse av de foranstaltninger som under forskjellige tenkelige omstendigheter må til for at sikre ro og orden og de lovlydige borgeres liv og eiendom.»[1)]

Bedre militær beredskap

En skjerpet militær beredskap under indre konflikter var påkrevet. Hambro og Ræder var spesielt bekymret. Hambro fordi «garden ikke lenger var paalidelig».[2)] Under en rekke konflikter i 1920-årene ble gardistene utkommandert for å assistere det lokale politi, men til tross for den tradisjon og erfaring Garden etter hvert opparbeidet seg var Hambro betenkt. Rykter om at Garden var infiltrert av arbeiderbevegelsen dukket opp innen Samfundsvernet sommeren 1930. Det var angivelig Arbeidernes Idrettsforbund som overtalte sine medlemmer til å søke seg inn i Hans Majestets Garden for å undergrave beredskapen. Disse fantastiske ryktene ble etterforsket av ledelsen for Garden, som riktignok ikke tilla dem den samme sannhetsverdi som Hambro muligens gjorde.

I 1930 og vinteren 1931 pågikk det en diskusjon blant ledende norske militære, som nettopp dreide seg om den norske soldat var å stole på under indre konflikter. Hvilken vei ville han vende geværet, mot sine klassefeller eller offiserene? Den militære ledelsen var bekymret for at soldatene ikke var pålitelige. Repetisjonsøvelser og lengre tjenestetid hadde tidligere gitt offiserene bedre muligheter for å danne seg bilde av soldatenes politiske gestalt, enn hva tilfelle ble i slutten av 1920-årene etter som det norske forsvaret ble bygget ned. Rent *prinsipielt* var Hambros argumentasjon relevant nok, selv om ikke Garden var det beste eksemplet.[3)]

Rudolf Falck Ræder, overingeniør og løytnant med bakgrunn i Fedrelandets Trondheimsavdeling, fryktet de revolusjonære. Etter at garnisonskompaniet i Trondheim ble lagt ned, var byen «helt ubeskyttet».[4)] De revolusjonære kom til å få et lett spill, og det var nok av våpen i byens militære magasiner som de kunne forsyne

seg av. Vaktholdet ved magasinene ble besørget av 18 sivile vakter som var «helt tilfældig uttatte folk hvorav godt halvparten kan være revolusjonære».[5]

Underoffiserer i Trondheim klaget senere over at den sivile vaktstyrken ble rekruttert fra byens ungkonservative miljø. I så fall var Ræders bekymring unødvendig, men generelt sett lå hans argumentasjon påtagelig nær opp til de argumentene som de militære lederne selv benyttet da de protesterte mot innskrenkninger av de militære budsjett.[6]

En ny konferanse?

Justisminister Arne Sunde var etter all sannsynlighet på forhånd orientert om ryktene som verserte om bevæpnete arbeidervern. Embetsmennene i Justisdepartementet festet ingen lit til ryktene, og justisministeren fortalte stortingsrepresentantene at han hadde et optimistisk syn på de indre politiske forholdene i landet. Statsminister Mowinckel ga ikke noe konkret løfte om skjerpet militær beredskap, men han takket for henvendelsen som «hadde aapnet hans øine for visse forhold han kanskje ikke tidligere hadde vært tilstrekkelig opmerksom på».[7]

I følge det referatet som endte i Generalstabens arkiv, ble det på møtet 23. mars planlagt en ny konferanse etter påsken 1931. Konferansen skulle holdes enten det var arbeidskonflikt eller ikke. Også den konferansen skulle drøfte den militære beredskapen:

> «Under denne 2. gangs henvendelse vil vistnok statsministeren få en direkte forespørsel om hvorvidt militæretatens planer om bekjempelse av revolusjonære fremstøt er helt tilfredsstillende – bl.a. om hvorvidt de også tar sikte på pludselige kup fra de revolusjonæres side.»[8]

Det er usikkert om det ble holdt en ny konferanse, det har ikke vært mulig å finne spor hverken i private arkiver eller i sentraladministrasjonens arkiver. I lys av de problemstillingene som skal drøftes i denne artikkelen er det imidlertid ikke av avgjørende betydning om en slik konferanse fant sted eller ikke.

II. Samfundsvernet

Samfundsvernet fra illegal organisasjon til reservepoliti

I 1923 ble Samfundsvernet dannet, med utgangspunkt i de samme kretsene som sto bak Samfundshjelpen. Samfundsvernet var en halvmilitær *kamporganisasjon* rettet mot arbeiderbevegelsen, til forskjell fra Samfundshjelpen som i første rekke hadde som oppgave å skaffe arbeidskraft til erstatning for streikende arbeidere. I Samfundsvernets ledelse satt folk fra forskjellige deler av næringslivet. Den daglige drift var overlatt til profesjonelle militære. Samfundsvernet var delt opp i regimenter, bataljoner og kompanier. «Soldatene» ble utstyrt med stålhjelmer, armbind, bandolær og skytevåpen og batonger.[9] På landsbasis skal organisasjonen ha hatt vel 10.000 medlemmer, hvorav ca. halvparten i Oslo. Det offisielle mål var å beskytte samfunnet mot revolusjonære framstøt.

Fram til slutten av 1928 førte Samfundsvernet en kryptisk tilværelse, med øvelser i nærkampteknikk og skyting. I de tilfelle medlemmene søkte ut på gatene, var det ikke for å slå ned revolusjoner, som det var heller lite av i et tiår da fagbevegelsen hadde mer enn nok med å beskytte reallønnen. Ved regulære streiker i blant annet Bergen og Halden rykket derimot Samfundsvernet ut som et slags reservepoliti, til grenseløs irritasjon for de streikende.

«Våbensmuglingen foregår i stor utstrekning fra de tyske spritsmuglere. Utenfor 3-milsgrensen lastes våbnene inn i kommunistenes motorbåter eller fiskeskøiter og føres til de foreløbige losseplasser i skjærgården utenfor Trøndelagskysten. Både kommunistene og arbeiderpartiets folk benytter denne måte å skaffe sig våben på.

Fra skjærgården sendes så våbnene i små partier inn i Nidaros eller bygdene, hvorfra de så igjen fordeles til de røde verneavdelinger utover landet. I månedene januar, februar, mars har det over Nidaros passert flere hundre geværer med ammunisjon (100 patroner til hver), 500 revolvere (automatiske) samt en del maskingeværer».

Sirkulære fra Samfundsvernet, undertegnet av kaptein Hj. Riiser-Larsen og major R. Hvoslef.

Bondepartiet, Frisinnede Venstre og Høyre så hovedsakelig positivt på Samfundsvernet, i motsetning til Venstre som var ambivalent. Mowinckel ga gjentatte ganger uttrykk for at Samfundsvernet var en ganske utiltalende organisasjon. Så sent som i mars 1930, etter at Samfundsvernet var opphøyet til reservepoliti, luftet han sin skepsis. Det var statens oppgave å opprettholde ro og orden. Samfundsvernet bidro til å så tvil om statens autoritet:

> «Det (Samfundsvernet) er født og opkommet av en følelse av, at de lovlige myndigheter i dette land ikke er sterke nok til i et gitt tilfelle å oprettholde orden mot dem som vil omstyrte forfatning og lov.»[10)]

Til tross for den vemmelse som Mowinckel og andre med han i Venstre følte overfor Samfundsvernet, ble det legalisert i 1928 og gitt status som reservepoliti – med Venstres velsignelse. Venstre ønsket derved å få kontroll med Samfundsvernet. Som nødvergeorganisasjon ville det by på store problem å få oppløst organisasjonen, derfor valgte partiet den motsatte ytterlighet.

Ønsket om å kontrollere Samfundsvernet var fra Venstres side imidlertid ikke det eneste motivet for å legalisere det. Det ble ikke lagt skjul på at organisasjonen hadde en misjon i ekstreme sosiale konflikter.

Justisdepartementet får betenkeligheter

I likhet med Venstres ledere så embetsmennene i Justisdepartementet på Samfundsvernet med blandede følelser, men også på det hold ble de halvmilitære avdelingene oppfattet som et brukbart supplement.

Byråsjef Lassen, som ledet Justisdepartementets politikontor i mange år, håpet i utgangspunktet på at Samfundsvernet skulle overflødiggjøre bruken av militære styrker under indre konflikter, som f.eks. slike situasjoner som oppsto i Julussa og Austmarka. På grunn av den voldsomme kritikk som legaliseringen av Samfundsvernet ble møtt med innen arbeiderbevegelsen, gikk han likevel allerede i mars 1929 tilbake på disse planene. Det fikk greie seg at Samfundsvernet ble tatt i bruk overfor eventuelle revolusjonære oppstander:

«Men slik som denne sak har utviklet sig og navnlig efter politimestrenes holdning er jeg for mitt vedkommende kommet til det resultat, at man om mulig *ikke* bør gjøre bruk av S.V. i slike situasjoner (som Julussa og Austmarka). Under hele det opstyr denne sak har voldt har man jo også fått et levende inntrykk av i hvilken overordentlig grad S.V. er upopulært innen store deler av folket. Som bevoktningsmannskaper f.eks. under en streik, vil det virke som en rød klut, mere egnet – som situasjonen nu engang faktisk er – til å øke uroen og «fremprovocere» uorden enn å opretholde ordenen. Deri tror jeg politimestrene har rett.

Nu har det ganske visst vært så, at man har ansett det for en fordel å kunne slippe å uteske den offentlige opinion med tilkallelse av militær for opretholdelse av den indre orden. Men skal dette holde stikk, må jo forutsetningene være, at det sivile ordensvern man har å sette istedet er bedre, mindre uteskende enn militæret. Det motsatte kan befryktes å ville bli tilfelle her.

Jeg tror derfor det vil være klok politikk å opgi den tanke å gjøre bruk av S.V. til ordenstjeneste av denne art. Nogen *hovedsak* har det jo forøvrig aldri vært ved *denne ordning* å skaffe politiet en nyttig forsterkning for bruk – om man så må si i de ordinære ekstraordinære situasjoner. Hovedsaken har vært å bringe et efter politiloven ulovlig ordensvern inn i lovlige former, inn under lovens tukt – noget man vil kunne opnå selv om dette vern *aldri* skulde bli brukt.

Samfundsvernets virkeområde bør *begrenses* til det å tre til som en yderste reserve, når situasjonen er blitt i den grad ekstraordinær og faretruende, at man står overfor noget som med rette kan anskues som revolusjonsforsøk eller revolusjonsartede optøier. Man bør m.a.o. reducere S.V.s rolle til å være en slags «revolusjons-politireserve».[11)]

Legaliseringen av Samfundsvernet betød ikke at politiet var nødt til å søke assistanse fra det hold. Den enkelte politimester skulle stå helt fritt. «Kommer en slik ordning i stand, vil det bety at S.V. sjelden – forhåpentlig aldri – blir brukt. Dette vil være i praksis å la det dø hen, hvilket jo var både statsministerens og andres håp under debatten i Stortinget.»[12)]

Ekspedisjonssjef Platou stilte seg positivt til Lassens plan om å passivisere Samfundsvernet. Ulempen ved planen var at militærvesenet likevel ikke kom til å stå utenfor indre konflikter, men enda viktigere var det å få kontroll over Samfundsvernet.

I alle fall ønsket ekspedisjonssjefen å se saken an noen måneder inntil Arbeiderpartiets og Landsorganisasjonens planer om arbeidervern var avklart. Han håpet også at diskusjonen om Samfundsvernet etter en stund ville kjølne av.

Dersom det ble alvor av arbeiderbevegelsens planer om nødvergeorganisasjoner, kom myndighetene til å stå overfor en helt ny situasjon. Da ville det på sikt bli aktuelt å forby både Samfundsvernet og et eventuelt Arbeidervern, og i stedet satse på opprustning av politiet:

> «Skulde der bli noget av disse planer, bør det vist komme under alvorlig overveielse å gå over til en ny politikk: Forbud til den ene og til den annen side mot foreninger, som mere eller mindre skjult har til formål med makt å beskytte samfundet mot endel av dets borgere eller den ene klasse av borgere mot den annen. Og samtidig en sterk økning av politiet.»[13)]

Det gikk slik ekspedisjonssjef Platou antydet. I juni 1931 ble det opprettet et statspolitikorps, som sto under direkte kommando av Justisdepartementet. I 1935 ble både Arbeidervernet og Samfundsvernet forbudt.

Det gikk også slik som byråsjef Lassen og mange med han i politiet ønsket; Samfundsvernet ble holdt utenfor de sosiale oppgjør.

III Arbeidervern og antimilitær agitasjon

En hanske

Justisdepartementets plan om å passivisere Samfundsvernet ble ikke gjort kjent for offentligheten. I stortingsdebattene hevdet riktignok Venstrerepresentantene at Samfundsvernet først og fremst – ja, så og si bare – ble legalisert for at myndighetene skulle få kontroll med det. Alternativet var å la Samfundsvernet fortsette som et frittstående borgervern, og det ville iallfall ikke gavne den sosiale fred som Venstre hadde gjort seg til talsmann for. Men forsikringene ble knapt trodd, og det er lite trolig at Samfundsvernet

ville ha provosert mindre dersom det hadde blitt kjent at det «bare» skulle være reservepoliti og reservesoldater i revolusjonære situasjoner.

I praksis fortsatte Samfundsvernet sin skyggetilværelse, men uten politiske konsekvenser var Samfundsvernets skygge ikke. Legaliseringen av Samfundsvernet var en provokasjon, som Arbeiderpartiet ikke kunne la gå upåaktet hen, uttalte Sverre Støstad i mars 1930:

> «Denne regjerings handlemåte når det gjelder anerkjennelse av Samfunnsvernet er . . . en av de største provokasjoner mot arbeiderklassen som vi har sett her i landet, og det er ganske klart at Arbeiderpartiet som det politiske organ for arbeiderklassen er nødt til å se denne provokasjon i øinene. Ta op den hanske som venstreregjeringen på vegne av samfunnsvernet kaster til arbeiderklassen.»[14)]

Arbeidervern

Hansken var allerede plukket opp. Arbeidet med å danne arbeidervern ble intensivert etter legaliseringen av Samfundsvernet. Fra både Arbeiderparti- og kommunisthold ble det gjort klart at arbeiderbevegelsen ville gå til et slikt skritt, som svar på at Samfundsvernet var blitt gjort respektabelt.

Allerede i mai 1928 reiste Oscar Torp, Trygve Lie, Finn Moe og Einar Gerhardsen rundt i Europa for å studere hvordan arbeiderbevegelsen i Belgia, Tyskland og Østerrike hadde bygget opp sine arbeidervern. I Oslo begynte de praktiske forberedelsene i 1929.[15)]

I tillegg til Samfundsvernet var forholdene ellers i Europa avgjørende for Arbeiderpartiets beslutning om å danne arbeidervern. Angrepene på arbeiderbevegelsen i en rekke europeiske land, spesielt Finland og Italia, var en advarsel for norsk arbeiderbevegelse. Oscar Torp framhevet det aspektet under rettssaken mot Arbeiderpartiets arbeidervern i 1933. «Spørsmålet (om å danne arbeidervern) er blitt reist i de siste år på grunn av begivenheter i andre land enn vårt.»[16)] Også i Norge hadde arbeiderbevegelsen erfart nødvendigheten av å beskytte seg. «Det som satte saken på spissen for oss var at Stortinget i 1928 godkjente Samfundsvernet, hvis brodd var tydelig rettet mot arbeiderklassen.»[17)]

Arbeiderpartiets landsmøte i mars 1930 vedtok følgende om arbeidervernspørsmålet og det antimilitære arbeidet:

> «1. Full avvebning og opløsning av de hvite garder. 2. Organiserte agitasjonsgrupper i hær og flåte. 3. Så lenge den herkende klasse oprettholder militærvesenet og de hvite garder, dannes arbeidervern som forsvarsorganer.»[18]

Einar Gerhardsen begrunnet forslaget med at erfaringene ute i Europa, blant annet Østerrike, viste hvor viktig det var at arbeiderbevegelsen hadde et vel utbygget og kraftig arbeidervern. Dersom arbeiderne i Østerrike ikke hadde hatt sterke økonomiske organisasjoner og velutbygde arbeidervern «vilde det idag kan hende ikke ha *eksistert* noen arbeiderbevegelse i det land».[19] Den norske arbeiderbevegelsen sto ubeskyttet overfor truselen fra reaksjonen. Det var derfor nødvendig å danne arbeidervern for å beskytte arbeiderbevegelsens aviser, forsamlingslokaler og kooperasjoner:

> «De står åpne idag, fordi arbeiderne ingen evne har til å forsvare dem overfor de organisasjoner som står parat og som alltid har vilje til å foreta sig hvad som helst til skade for arbeiderbevegelsen.»[20]

Også på sikt var arbeidervernet nødvendig. «Når arbeiderklassen skal overta makten i landet, må vårt parti og de institusjoner som er utgått av partiet, ha de nødvendige maktorganer å støtte sig til.»[21]

I debatten advarte Ole Hjelt mot å danne arbeidervern. «Når jeg er imot vebning så lenge arbeiderklassen er i mindretall og uten den avgjørende innflytelse, da er det fordi dette rører ved vår *svakeste* side og samtidig appelerer til det som er borgerstatens *sterkeste*.»[22] Det store flertallet av delegatene var derimot, i pakt med den radikale ånd som preget landsmøtet, stemt for dannelsen av arbeidervern. Enkelte gikk ikke engang av veien for å rope på de helt store foranstaltninger. Herman Thornes mente at arbeiderne måtte ta konsekvensene av at de ble kastet ut av de borgerlige skyttelagene. «Skaff oss da en *erstatning* for de våben vi mister anledning til å tilegne oss! Nu må vi få mere enn ord!»[23]

Gerhardsen fortalte at det ville bli sendt organisatorer rundt i landet for å rekruttere medlemmer til arbeidervernet, men bevæpningsspørsmålet kom han ikke nærmere inn på:

«Hvad angår det direkte spørsmål om anskaffelse av våben tør det finnes flere utveier, og disse håper vi at komiteen kan vise. Det er, som man vil forstå, såpass ømtålelig ting at det ikke *kan* gjøres til behandling her.»[24)]

Bevæpningsspørsmålet

Arbeidervernet anskaffet seg aldri skytevåpen, og det er høyst usannsynlig at det på *sentralt* hold i partiet ble *seriøst* vurdert å gå til et så ytterliggående skritt. Aller minst etter stortingsvalget høsten 1930, som førte til at Arbeiderpartiet gikk tilbake fra 36,8% til 31,4% av stemmene, selv om partiet i absolutte tall kunne registrere en viss framgang.

Spørsmålsstillingen bevæpnet arbeidervern eller ikke, ble dog luftet – til og med på landsmøtet. Hvor grundig det ble drøftet, og hvor mange som eventuelt var stemt for bevæpning vet vi ingenting om – og det er opp til andre forskningsprosjekter å avklare det spørsmålet. Men som allerede antydet var det etter all sannsynlighet et fåtall som eventuelt endte opp med å svare ja på spørsmålet om bevæpning, og en rekke av de uttalelsene som falt – både på landsmøtet og ellers – kan muligens avskrives som rene stemningsutbrudd. Det hører likevel med til bildet at medlemmer av den ikke-kommunistiske del av arbeiderbevegelsen – om enn kun en høyst beskjeden del av medlemsstokken, i årene 1929 – 31 tok seg tid til å drøfte bevæpningsspørsmålet. Og i den forbindelse så gode grunner til en eller annen form for bevæpning – selv om det ikke ble resultatet i siste omgang.

I Trondheim ble f.eks. spørsmålet om bevæpnede arbeidervern drøftet på et møte i Arbeiderlaget «Karl Marx» den 22. januar 1929. Karl Tømmerås, som representerte Samorganisasjonen i distriktet, kom i sitt innledningsforedrag bl.a. inn på anerkjennelsen av Samfundsvernet som reservepoliti og framhevet at «arbeiderne burde forberede sig til at gjøre mottræk».[25)] Det var dannelsen av arbeidervern han hadde i tankene. I debatten som fulgte var det innlegg både for og mot bevæpning. Tømmerås selv framhevet det faktum at borgerne allerede var bevæpnet:

«Tømmeraas mente at man ikke kunde la det skure hen mot det forhold at f.eks. 3 bevebnede borgere kunde holde kanskje 1000 arb. i sjak.»[26)]

Politiets rolle under konfliktene. Til høyre: Samfundshjelpens rolle.

(«Hvepsen».)

Fra jernstreiken og storlockouten 1923 – 24.

I 1930 og våren 1931 pågikk det forhandlinger mellom LO, AIF og arbeiderskytterne om å opprette et eget selvstendig Arbeidernes Skytterforbund. I en begrunnelse som representantene for arbeiderskytterne la frem den 28. november 1930, nevnes først de vanskelighetene arbeiderne hadde med å være med i de borgerlige skytterforeningene, praktisk som politisk. I lys av de problemstillingene som drøftes i denne artikkelen, er det dessuten interessant å merke seg at begrunnelsen avslutningsvis legger vekt på argumenter som var temmelig identiske med de argumentene som tidligere var lansert for å opprette permanente arbeidervern. Representantene for arbeiderskytterne mente at et Arbeidernes Skytterforbund i framtiden kanskje ville få en oppgave i å forsvare folkets interesser overfor fascistiske fremstøt:

> «Arbeiderklassens mål er å bekjempe militarismen i alle dens former, selvfølgelig også da dens innflytelse på skyttersportens område.

Men det er ikke nok med at det frivillige skyttervesen bevist er underlagt militaristenes innflydelse og ledelse, det eksisterer desuten en hel del organiserte klubber som bevebnet har til formål å bekjempe arbeidernes faglige og politiske interesser.

Av artikler i borgerpressen har vi sett at borgerne ikke akter å respektere folkeflertallet, hvis dette går dem imot. Ialfald er det meget som tyder på det.

I motsetning hertil vil Arbeidernes Skytterforbund beskytte flertallet, det flertall som er utgaat fra folket og som vil gjennemføre en socialistisk samfundsordning bygget paa folkets avgjørelse ved den almindelige stemmeret.

Arbeidernes Skytterforbund vil beskytte det frie folkestyre som skal avskaffe nuværende avlegse institusjoner og erstatte dem med tidsmessige, socialistiske institusjoner.

Unner arbeidet med disse ting trenger arbeiderklassen som jo er folkets flertal, å ha sit eget vern, som arbeiderklassen selv har bygget op og selv har oplært helt utenfor innflytelse fra borgerlige officerkredse.

Det er ikke tanken å danne en bande som skal øve terror. Nei, det skal være et beskyttelsesforbund til vern om de love som folket gir og til hinder for at borgerne ved statskup skal kunne inføre fascisme.»[27)]

Denne argumentasjonen var nok temmelig annerledes enn de motivene som på 1920-tallet var avgjørende for de fleste som engasjerte seg i arbeideridretten, inkludert miniatyrskytingen og salonggeværskytingen. Petter Larsen påpeker i sin bok om AIF f.eks. hvor viktig idretten var for arbeiderungdommen, både på grunn av kroppskulturen og det sosiale samholdet.[28)] Det er derfor grunn til å spørre hvor dypt den siterte begrunnelsen fra arbeiderskytternes representanter egentlig stakk. Et slikt spørsmål kan ikke besvares definitivt, men i vår sammenheng er det nok å merke seg at det av arbeiderskytterne i slutten av 1930 iallfall ble ansett som politisk hensiktsmessig å framheve slike argumenter for å få Landsorganisasjonens støtte til å opprette et eget landsforbund utenfor AIF. Landsorganisasjonen klargjorde i et brev av 23. april 1931 at arbeiderskytterne ikke hadde organisasjonens velsignelse til å danne et eget forbund. I avslaget legges det vekt på formelle begrunnelser.

Den norske arbeiderbevegelse var allerede «noget for spesialisert og næsten overorganisert».[29] Det er imidlertid full grunn til å anta at Landsorganisasjonen dessuten var betenkt m.h.t. eventuelle provoserende følger av et slikt skytterforbund. Arbeiderskytternes begrunnelse var neppe etter LO-formannen Halvard Olsens lynne og innstilling.

Den defensive begrunnelse

I den offentlige debatten både før og etter landsmøtet ble den *defensive* begrunnelsen for arbeidervernet skjøvet i forgrunnen.

I slutten av januar 1930 understreket Martin Tranmæl i Arbeiderbladet at Arbeiderpartiet helst ville full avrustning, men arbeiderne kunne ikke alene frasi seg alle forsvarsmidler. Dersom avrustning var umulig «må arbeiderne sette sig i forsvarsstand, slik at de kan *nøitralisere* mulige fascistiske anslag fra det reaksjonære borgerskaps side».[30] Det defensive aspektet ble framhevet på nytt da den borgerlige presse gikk til frontalangrep mot Arbeiderpartiet under valgkampen. Arbeiderpartiet ville borgerkrig het det, men Martin Tranmæl svarte at arbeidervernene skulle bygges ut «ikke for å fremkalle, men for å hindre borgerkrig».[31] Arbeidervernet var en *motvekt* til borgernes voldsapparat, og del av en *maktbalanse* som skulle avskrekke motparten fra å bruke vold. Derved ville Arbeiderpartiet nettopp oppnå at de sosiale oppgjør foregikk på den *fredelige* måte som partiet så absolutt foretrakk.

Den antimilitære agitasjon

Arbeiderpartiet bygde sin antimilitære agitasjon på en rekke ulike syn. En pasifistisk uvilje mot krig var tradisjon i partiet. Likeledes troen på at det uansett ikke nyttet for et lite land som Norge å forsvare seg ved militære midler. «Enhver forstandig mann må jo vite, at et land som Norge kan aldri mere med nogen effekt delta i nogen krig som en kjempende nasjon,» uttalte Olav Scheflo under trontaledebatten i januar 1930. «Det er aldeles over vår evne.»[32] I en rekke debatter ble også rene økonomiske sparehensyn brukt mot de militære bevilgningene.

I 1920-årene framhevet Arbeiderpartiet at forsvaret kun var et redskap for å beskytte borgerskapet. Synet på militærmakten som

klassevern kom sterkt i forgrunnen i forbindelse med landsmøtet i 1930. Beslutningen om arbeidervern, og agitasjonsgrupper i hær og flåte ble av mange oppfattet som et avvik fra Arbeiderpartiets tradisjonelle linje. Tilhengerne av arbeidervern forsvarte seg med at arbeiderbevegelsen ikke bare var truet av Samfundsvernet, men også av militærmakten. Einar Gerhardsen uttalte:

> «Videre er vi motstandere av det borgerlige militærvesen av *sosiale* grunner, fordi vi vet at *en* hensikt med å opprettholde det er å bruke hæren mot den norske arbeiderklassen. Og det er ikke *minst* grunnen til at vi kjemper for avvebning og for militærvesenets nedleggelse.»[33)]

Partiets ledere frarådet individuell militærnekting. I stedet burde det organiseres agitasjonsgrupper i hær og flåte. Derved ville det bli vanskeligere å utkommandere soldatene under indre konflikter. Fr. Monsen brukte i den forbindelse et argument mot militærnekting som nok vakte en viss oppmerksomhet selv innen partiets rekker: «Vi *vil* jo at arbeiderungdommen skal dyktiggjøre sig i våbenbruk.»[34)]

På den parlamentariske front hadde Arbeiderpartiet i løpet av året 1930 en rekke konfrontasjoner med de borgerlige partiene om forsvarspolitikken. I debatten om hærens budsjett i slutten av mars klaget Fr. Monsen over at militærmakten ikke bare var et vern overfor rent *revolusjonære* fremstøt. Militæret hadde også latt seg bruke «og jeg har inntrykk av, at den med glede og begeistring har latt sig bruke – til å slå ned på arbeiderklassen, også når den med fullt lovlige midler har forsøkt å skaffe sig litt bedre arbeidsvilkår . . . ».[35)]

Da Stortinget drøftet Alf Mjøens forslag om å forby offiserene å være medlemmer av Samfundsvernet og Arbeidervernet, angrep Monsen forslaget fordi problemstillingen var galt stillet « . . . det beste, det sterkeste klassekamporgan i den besittende klasses hender, det er hverken samfundsvernet eller noget av det annet, det er den norske hær, det er statens militærvesen».[36)]

Konfrontasjonene i Stortinget ble fulgt opp av Arbeiderpartipressen med Martin Tranmæl i spissen. «Alle er vel klar over at militærvesenet i dag først og fremst er et vern for overklassen,»[37)] skrev han i Arbeiderbladet.

IV Angrepene på arbeiderpartiet

Arbeiderpartiet vil revolusjon

Like lite som Venstre ble trodd da det bedyret at hensikten med å legalisere Samfundsvernet var å bringe det under lovens tukt, møtte Arbeiderpartiet forståelse for at arbeidervernene var et defensivt tiltak. Under stortingsvalget i 1930 gikk Fedrelandslaget og de borgerlige partier i korstog mot Arbeiderpartiet. Den konservative oppmarsjen var i full gang før spørsmålet om arbeidervern ble et offentlig stridsspørsmål, men vedtaket på Arbeiderpartiets landsmøte ble føyd inn det borgerlige våpenarsenal og høylydt brukt i den opphissede valgkampen som fulgte.

Statsminister Mowinckel ga i flere stortingsdebatter uttrykk for at han følte en viss engstelse etter Arbeiderpartiets landsmøte:

> «Jeg må jo villig innrømme at jeg er blitt foruroliget ved det system som synes å være knesatt fra arbeiderpartiets side i retning av å svekke den lovlige makt, de lovlige maktmidler . . . »[38)]

Høyrerepresentanten Andresen, som mente at personer med «defekte»[39)] nasjonale instinkter burde fritas for militærtjeneste, betvilte at Arbeiderpartiet hadde særlige edle motiver for å angripe Samfundsvernet. «Når det rases sådan mot Samfundsvernet, tyder det på at det er noen som ønsker å bruke vold mot det lovlige samfund . . . »[40)] Arbeiderpartiets revolusjonære hensikter var åpenbare:

> «Man vil lamslå samfundsorganismen ved streik, fremkalle kaos, og midt i forvirringen ta makten ved vold. Og da ønsker man ikke å ha politi, samfundsvern eller militær til å hindre sig.»[41)]

Bondepartiets Johan Mellbye talte under trontaledebatten om Arbeiderpartiets Janusansikt. Partiets stortingsrepresentanter var stort sett fredelige og hyggelige. «Men så er det den annen side av ansiktet, det er mørkt og truende, det bærer revolusjonens preg.»[42)] Under debatten om hærens budsjett den 24. mars, advarte bondepartirepresentanten Harald Saue de krefter som trodde at forsvaret kun hadde som oppgave å beskytte landet mot ytre fiender.

«. . . hvis vi får indre fiender, må militæret også være med i forsvaret mot disse.»[43] For Jens Hundseids vedkommende var det ikke engang spørsmål om «hvis» landet fikk indre fiender, fienden var der allerede, representert ved Arbeiderpartiet:

> «Arbeiderpartiets nye program er et revolusjonært program. Og efter hvert som tiden går blir det mer og mer klart at partiet og dets apostler utover landet forbereder jordbunden for anvendelse av terror og klassemakt for gjennemførelse av sin lære . . . Disse årlige tilbakevendende angrep på arbeidets frihet i våre fløtningsvassdrag har vel også en annen oppgave som revolusjonære øvelser.»[44]

Regjeringsorganet i Stavanger Aftenblad påsto at Arbeiderpartiets brudd med den kommunistiske Internasjonale ikke hadde forandret partiets revolusjonære innstilling. «Fra den dag arbeiderpartiets førere gikk til Moskva, har de trutt holdt fast på revolusjonens fane.»[45]

Adresseavisen manet fram borgerkrigens redsler. «Arbeidervernene skal brukes til *angrep* på det borgerlige samfund – det er *borgerkrigen* som skal slippes løs! Arbeiderpartiets avvebningsprogram er rett og slett borgerkrigsprogram.»[46] Aftenposten presenterte Arbeiderpartiets landsmøtevedtak som «krigserklæringen», og kalte til forsvar mot «de asiatiske horder og deres revolusjonære venner».[47] Et gjennomgangstema i avisens lederartikler var at sosialdemokratenes tid i Arbeiderpartiet var forbi. Tilbake sto et rent revolusjonært parti. Et flertall for det partiet ved stortingsvalget «må føre til en social revolusjon med alt dertil hører».[48] Lederskribenten framhevet også den nære forbindelsen mellom Arbeiderpartiet og det russiske kommunistpartiet. «Ved valget i år er det norske arbeiderparti kurér for det samme samfundssystem som har gjort det russiske folk fattigere og mere luvslitt enn nogensinde tidligere.»[49]

Aftenposten krydret den politiske debatt ytterligere ved å bringe førstesideoppslag med juridiske sakkyndige som uttalte at Arbeiderpartiet var et revolusjonært parti, og derfor ulovlig. Avisen la heller ikke skjul på at Arbeiderpartiet egentlig ikke skulle ha hatt lov til å sitte på Stortinget.[50] Arbeidervernsaken ble holdt varm også etter valget. Arbeiderpartiets påstand om at arbeidervernene

var et forsvarstiltak ble avvist som ren løgn. «Når det er oprettet vebnet arbeidervern, så er det for å forsvare voldshandlinger.»[51]

Nationen åpnet friskt på nyåret 1930 ved å gjøre sine lesere klar over at klassekamp, det måtte bøndene innstille seg på å føre. «Arbeiderpartiet har forlangt kamp. Krig på kniven. Og det skal få den.»[52] Gjennomgangsmelodien i Nationens oppsang før valget var at Arbeiderpartiet ville avvæpne forsvaret, for senere å gjøre revolusjon uten hindringer. Det var ikke vanskelig å forstå at Arbeiderpartiet hadde vedtatt å danne arbeidervern, eller stormtropper som avisen foretrakk å kalle det. «Til en heldig gjennemført revolt trenges også stormtropper, tropper som under revolusjon skulde lede denne ved å gå i spissen, og efter gjennemførelsen stå som et varig vern mot alle kontrarevolusjonære forsøk.»[53] Dersom den revolusjonære frammarsj skulle stoppes, måtte myndighetene sette seg i respekt først som sist. Det kunne best skje ved å utkommandere militæravdelinger straks agitatorene fra de store byene søkte ut på landsbygda for å forstyrre arbeidsfreden.[54]

Gulbrandson-skandalen

Virkelig sus ble det over valgkampen da formannen i Norsk Forsvarsforening og sjefen for 4 Distriktskommando, generalmajor Gulbrandson, i et valgforedrag i Hardanger beskyldte Arbeiderpartiet og Kommunistpartiet for å ha bygget opp en hemmelig hær. Våpen i store mengder var smuglet inn i landet med russiske og tyske skip:

> «Jeg kan betro skeptikerne, at faren er der, at den er stor og nær. Jeg kan fortelle dem, at i våre større byer, har kommunister og socialister – forskjellen er uten reel betydning – oprettet tallrike kampgrupper, som teller mange tusener. Jeg kan fortelle, at disse grupper er væbnet som til krig, at de er utstyrt, ikke bare med geværer og pistoler, men med de mest ødeleggende av verdenskrigens våben, mitraljøser og flammekastere.»[55]
>
> *General Gulbranson i Aftenposten 4.10. 1930.*

Flammekasterne fenget som ild i tørt gress, så lenge det varte. Det viste seg snart at generalmajoren kun hadde løse rykter å henvise til, rykter som han hadde slukt rått uten å kontrollere holdbarheten av. Regjeringen beklaget generalmajorens utspill, til stor forargelse for Guldbrandson og Høyreavisene. Aftenposten hevdet at hovedpoenget i Gulbrandsons foredrag var at Arbeiderpartiet *var* bevæpnet, ikke hva bevæpningen besto i og hvordan våpnene var anskaffet. «Det er en kjensgjerning at avdelinger eller organisasjoner hørende under Det norske Arbeiderparti er forsynt med effektive våpen, på lovlig måte.»[56] Grunnlaget for Aftenpostens velvillige tolkning av Gulbrandsons foredrag om maskingeværer og flammekastere, var at grupper innen Arbeidernes Idrettsforbund drev med salonggeværskyting. Det var en sport som arbeiderne hadde holdt på med i en god del år.

Generalmajor Gulbrandson skrev hyppig i de borgerlige avisene høsten 1930, og med han en del andre norske offiserer. Gulbrandson hadde selv oppfordret sine offisersbrødre til å delta i valgkampen og den offentlige debatt for å motarbeide den omseggripende forsvarsnihilisme.

V Arbeidervernene etterforskes

Toppmøte i Justisdepartementet mandag 26. mai 1930

Det gikk ikke mange ukene etter Arbeiderpartiets landsmøte før partiets planer om arbeidervern ble koblet sammen med de tradisjonelle ryktene om sosialistisk våpensmugling. Den 24. mai mottok Justisdepartementet et alarmerende brev fra formannen i Norges Skytterstyre. I følge forskjellige rykter hadde det kommet flere våpensendinger til arbeiderne i Trondheim. På det tidspunktet hadde hverken Arbeiderpartiet eller Kommunistpartiet stiftet arbeidervern av den permanente typen som var varslet, men det pågikk forberedelser.

Etter forslag fra ekspedisjonssjef Platou ble det mandag 26. mai holdt en konferanse i Justisdepartementet for å drøfte politimesterens opplysninger. Konferansen ble ledet av justisminister Evjenth. Foruten ekspedisjonssjef Platou deltok formannen i Norges Skytterstyre O. T. Olsen, som også representerte Trondheim Politi, poli-

timester Welhaven, Oslo, overbetjent Redvald Larsen fra Oslo opdagelsespoliti og generalfelttøimesteren oberst Engelstad. O. T. Olsen fortalte han hadde hørt om den påståtte våpensmuglingen i Trondheim. Politimesteren hadde foretatt nærmere undersøkelser, men uten resultat. Han stolte ikke helt på sine underordnedes evne og vilje til å følge opp saken, og et forslag fra politimester Welhaven om å overlate den videre etterforskning til folk utenfor politiet ble støttet av samtlige konferansedeltagere. Welhaven mente at en offiser kanskje kunne lede etterforskningen, og oberst Engelstad påtok seg å finne en kvalifisert kollega. Derved begynte et etterforskningseventyr av de sjeldne.

Løytnanten

Oberst Engelstad kontaktet Generalstabens Efterretningskontor, som deretter presenterte sin kandidat for ekspedisjonssjef Plaotu. Efterretningskontoret anbefalte en løytnant, sønn av en avdød oberst. Major Steffens fortalte at løytnanten var helt ut å stole på, selv om han «undertiden gjorde et noget eksaltert inntrykk».[57] Platou hadde sitt første møte med løytnanten i midten av juni 1930. Løytnanten fortalte at han hadde arbeidet en del med Samfundsvernet, og at han drev agitasjon for Fedrelandslaget. Den virksomheten hadde han tenkt å trekke seg tilbake fra mens han holdt på med etterforskningen.

Platou gjorde ikke noe mer for å sikre seg at løytnanten var kvalifisert for oppgaven. I stedet understreket han at det ikke måtte bli kjent at Justisdepartementet hadde med etterforskningen å gjøre. «Jeg fremholdt for ham at hvordan det enn gikk måtte Justisdepartementet holdes utenfor hans undersøkelser og han erklærte sig helt på det rene med dette.»[58]

Etter anmodning fra Generalstabens Efterretningskontor, tok justisminister Evjenth opp den finansielle siden av saken i en regjeringskonferanse. Justisdepartementet fikk de nødvendige midler til etterforskningen. Etter avtale med Statsrevisjonens formann ble pengene anvist Platou på kontoen «Smuglerkontrollen», som ikke var undergitt Statsrevisjonen. Pengene ble utbetalt til løytnanten i månedlige bidrag, første gang 30. juni, siste gang 10. november 1930.

Eventyret begynner

Løytnanten og hans medhjelpere satte i gang, i beste Övre Richter Frich stil. Undersøkelser ble foretatt i Hamburg og Berlin for å finne ut hvor våpeninnkjøpene fant sted. Selv i Leningrad påsto en agent at han hadde vært, etter å ha infiltrert seg i kommunistkretser. Reisen skal ha foregått med ubåt over Østersjøen.

I rapportene som strømmet inn til Justisdepartementet var det ryktene om våpensmugling som dominerte. Men til tross for feite reisebevilgninger lot det seg ikke gjøre å finne bevis hverken i Europas storbyer, eller Stoksund og Vallersund, som også ble besøkt av etterforskerne.

De rapportene som departementet mottok i 1930 var av mest tvilsomme kaliber. I en rapport fra «A 51» opplyses det at Arbeiderpartiet overtok partiets våpensamling[59] etter splittelsen i 1923. «A 11» meldte at Arbeiderpartiet hadde planene klare for kupp i Oslo. «Arbeiderpartiet skal være i besiddelse av kart over Oslo centrale dele, hvorpå der skal være anført opmarsjsteder og bevoktningsområder under et eventuelt kupp. Dessuten er de i besiddelse av spesielt detaljkart over alle elektriske kabelinntak, også efter de nyeste kabelnedleggninger.»[60] Fra samme kilde ble det opplyst at også kommunistene hadde kampavdelinger klare, bevæpnet med automatiske håndvåpen. «I Aker og Oslo finnes tilsammen 14 divisjoner røde vern avdelinger.»[61]

Arbeidernes Skyttelag

Løytnanten kom ikke videre med sine undersøkelser, og etter å ha formidlet en melding om at det var landsatt et større parti flammekastere på en øy i Nord-Norge, la han om etterforskningen. Rapportene konsentrerte seg deretter om øvelsene til Arbeidernes skyttelag, og salonggeværet «Long rifle».

Øvelsene pågikk i legale former, og hadde intet å gjøre med de ryktene som var bakgrunnen for at Regjeringen Mowinckel ga grønt lys for det militære etterforskningsprosjektet. Løytnanten tok bilder av «kjente arbeiderpartifolk»[61] som skjøt med salonggevær.

Militære ledere hadde lenge irritert seg over at arbeiderne fikk drive med slik virksomhet. F.eks. oberst Ebbe Astrup, som i flere henvendelser til justisminister Evjenth i løpet av sommeren og høsten 1930 advarte mot salonggeværskytingen i arbeiderkretser i

Trondheim. Obersten, som var sjef for Trøndelag Dragonregiment nr. 3, advarte spesielt mot Long Rifle-ammunisjonen som det gikk rykter om at arbeiderne brukte til salonggeværene sine. «I nærkamp, gatekamp, er denne ammunition utvilsomt meget virknings-full.»[63] Oberst Astrup var overbevist om at arbeiderne i Trondheim hadde maskingeværer, selv om han ikke kunne bevise det. Omfanget av arbeidervernet hadde han derimot oversikt over. «Det skytefærdige, opøvede og innekcercerede arbeidervern i Nidaros formenes at gaa opp til ca. 400 mann.»[64]

De ryktene tok ekspedisjonssjef Platou alvorlig. Etter konferanse med justisminister Evjenth påla han politikamrene å føre bedre kontroll med arbeiderskyttelagenes innkjøp av salonggeværammunisjon, selv om det ikke kunne påvises at arbeiderne hadde begått ulovligheter.

Etterforskerne samarbeider med kriminelle

I midten av november 1930 tok etterforskningen en vending som nok ga Justisdepartementets embedsmenn kalde føtter og mere til. Løytnanten knyttet forbindelser med et par av hovedstadens kjendisforbrytere, blant annet en smugler som lovet oppsiktsvekkende avsløringer. Smugleren var ettersøkt av politiet. I en rapport som ble sendt Platou ga smugleren en detaljert «skildring» av våpensmugling til den norske arbeiderbevegelse. Han fortalte at han selv hadde smuglet 500 automatiske pistoler til Bergen og Trondheim. Sommeren 1930 ble det landsatt 200 Winchester-rifler i Horten, som ble sendt med bil til Hønefoss. Smugleren nevnte at Notodden kommunistparti og Rjukan Arbeiderparti hadde mottatt våpen.

Løytnanten tvilte ikke, og brakte videre smuglerens anmodning om lempelig behandling:

> «Når . . . (smugleren) nu har røbet disse ting og enn yderligere har erklært sig villig til å skaffe beviser, har han gjort dette i håb om som takk for den hjelp han mener å yde samfundet, at det andragende han akter å sende myndigheterne om benådning eller nesettelse av straffen, vil bli velvillig behandlet og anbefalt.»[65]

I en konferanse med Platou fortalte løytnanten at smugleren ved «å forbli på frifot vilde kunne skaffe underskrift på en kontrakt om

innsmugling til Arbeidervernet av 1000 – automatiske Browning og 10 000 patroner».[66]

Platou, som fryktet at Arbeiderpartipressen skulle snappe opp den potensielle skandalen, sa blankt nei til samarbeid med smugleren. «Jeg svarte på stedet at dette vilde det være helt udelukket for politiet å gå med på, idet dette vilde være den rene provokasjon.»[67]

Konklusjonen

Justisdepartementet kom seg raskt ut av samarbeidet med løytnanten. Ekspedisjonssjef Platou oppsummerte resultatene, og trakk den konklusjon at det overhodet ikke forelå bevis for våpensmugling:

> «Det eneste som sikkert har kunnet konstateres er at der innen arbeidervernene foregår en livlig skyttervirksomhet, at de er i besiddelse av et ikke lite antall Long rifles og har fått betydelige kvanta ammunisjon. Men det har ikke kunnet bevises at noget av dette har vært ulovlig erhvervet.»[68]

AP var mest i søkelyset

Etterforskningen konsentrerte seg først og fremst om Arbeiderpartiet. I følge ekspedisjonssjefen hadde overvåkningen av Kommunistpartiet avtatt de siste årene, blant annet fordi partiet etter politiets mening var uten betydning:

> «For inntil 2½ á 3 år tilbake hadde Oslo Opdagelsespoliti et ganske tjenlig etterretningsvesen. Gjennem en nær slektning av en av Opdagelsespolitiets folk hadde politiet en fot innenfor det kommunistiske parti. Der kunde nær sagt ikke holdes et møte innen en av partiets celler uten at jeg dagen efter fikk mig tilsendt rapport.
>
> Imidlertid døde politiets kommunistforbindelser hen og har dels på grunn av vanskelighetene ved å skaffe sig pålidelige folk, dels også fordi Opdagelseschefen har ment at kommunistpartiet efterhvert var blitt betydningsløst, ikke vært gjenopprettet.»[69]

VI Ny tilspissing i arbeidervernspørsmålet

LO-kongressen februar 1931

Etter Arbeiderpartiets landsmøte arbeidet en komité med representanter fra den faglige og politiske arbeiderbevegelse videre med arbeidervernspørsmålet.

Arbeidervernkomiteen la fram sin innstilling på LO-kongressen i midten av februar 1931. Den oppfordret til den ytterste varsomhet. «Komiteen er av den opfatning at arbeiderorganisasjonene må være ytterst varsomme med sitt arbeide på dette område, således at det ikke med nogen som helst rett skal kunne hevdes at det er arbeiderne som fremprovoserer uroligheter i landet.»[70] På den annen side kunne det bli skjebnesvangert for arbeiderbevegelsen dersom den var så forsiktig at «de hjemlige Lappomenn»[71] tolket det som unnfallenhet, og derfor gikk til angrep som i utlandet. I Italia og Finnland ble arbeidernes aviser og forsamlingslokaler brent ned, og møtevirksomheten forstyrret. I de kommende tider ville arbeiderklassen etter all sannsynlighet være alene om å forsvare organisasjonsfriheten og demokratiet i Norge. arbeiderklassen måtte derfor forberede seg på å slå tilbake ethvert voldelig, ulovlig angrep.

Konflikt hos Alfred Andersen på Lillestrøm i 1930-åra.

Arbeidervernkomiteens handlingsprogram ble vedtatt mot få stemmer:

> «Arbeidervernkomiteen vil . . . foreslå for partiet og Landsorganisasjonen:
> 1. At der på de steder hvor forholdene gjør det mulig og nødvendig organiseres ordensvern som skal ha til opgave å fungere under arbeiderorganisasjonenes møter, stevner, demonstrasjoner og andre lignende foranstaltninger.
> 2. Gjennem komiteer valgte av de lokale faglige og politiske organisasjoner foreta en registrering av de arbeidere som er villige til å delta i et arbeidervern. Arbeidervernet skal være en nødverge-organisasjon som skal tre i funksjon i det øieblikk det er nødvendig for å beskytte arbeiderklassen og dens interesser ved a) å forsvare de norske arbeidere og arbeiderorganisasjoner mot ethvert ulovlig voldelig angrep som truer deres virksomhet og uavhengighet.
> b) å beskytte arbeiderorganisasjonenes eiendommer (Folkets Hus, avistrykkerier, kooperative forretninger o.l.).
> c) å forhindre fascistiske anslag og statskup.»[72)]

Kommunistene og arbeidervernet

Arbeidervernsaken var oppe på Kommunistpartiets landsmøte i 1929, og tanken ble senere holdt varm i partiets aviser. Vinteren 1931 intensiverte kommunistene agitasjonen for arbeidervern. De syntes at Arbeiderpartiets profil i arbeidervernspørsmålet var altfor defensiv.

Kommunistavisen «Arbeidet» i Bergen tok opp arbeidervernsaken i en rekke lederartikler i januar 1931. Avisen henviste til legaliseringen av Samfundsvernet og til statspolitikorpset som var under oppseiling.[73)] En arbeidsløshetskonferanse i Bergen den 22. februar 1931 diskuterte arbeidervernet og valgte en komité som arbeidet videre med spørsmålet.[74)] Forholdet mellom kommunistene og politiet i Bergen var spent. I slutten av februar anklaget «Arbeideren» Arbeiderpartiet for unnfallenhet. Avisen henviste til Arbeiderpartiets forsikringer om at det ikke ønsket borgerkrig. I samme artikkel gjorde hovedorganet det kjent at kameratene i Trondheim forbe-

redte et arbeidervern, et tiltak som skulle følges opp andre steder i landet:

> «Opbygningen av antifascistiske kampgarder, som er påbegynt i Trondheim må nu stilles som en viktig organisatorisk og politisk opgave i landsomfattende målestokk, og i første rekke i Oslo, Hedmark og Bergen, hvor de vebnede fascistorganisasjoner er sterkest, og hvor faren for overfall på den revolusjonære arbeiderbevegelse er størst.»[75]

Arbeidervern og kamptaler i Trondheim

Den 10. mars 1931 ble arbeidervernet innviet i Trondheim. Ny Tid skrev at det var «en vakker og minnerik begivenhet».[76] Møtelokalet i Folkets Hus var pyntet til fest, det ble holdt flammende appeller og forsamlingen sang Internasjonalen.

Forarbeidet hadde pågått de to siste årene. Medlemmene var spesielt rekruttert fra idrettsbevegelsen. Arbeidervernet, som var delt i 10 mannstropper og 50 mannsgarder, hadde de førrevolusjonære russiske arbeidergardene og det tyske Frontkjemperforbundet som forbilde.

En ikke navngitt representant for Kommunistpartiet hold innvielsestalen. Han slo fast at dannelsen av arbeidervernet var et historisk vendepunkt:

> «Vi står ved innledningen til et nytt avsnitt i den norske arbeiderbevegelses historie: *Praktisk* erkjennelse av klassekampens bitre, men uundgåelige konsekvens: Kampen med fysiske maktmidler, kampen med våben i hånd – vi danner et arbeidervern, hvis hensikt det er, foruten å forsvare arbeiderklassen mot streikebryteri, fascisme, socialfascisme og borgerskapets klassehær, også å være kjernen til den røde hær. (. . .) Valget står mellem underkastelse og – kamp *også* med våbenmakt. Nuvel. Vi vil ikke underkastelse, vil vil revolusjon, socialismen, seiren. Så tar vi konsekvensene av det.»[77]

Før arbeidervernet avla sitt kampløfte ble det pålagt å vise disiplin og utholdenhet. Det kunne bli prøvet hurtigere enn noen ante, f.eks. under de arbeidskampene som kommunistene regnet med i forbindelse med årets tariffoppgjør.

Da «Arbeideren» i februar brakte nyheten om at Trondheims-kommunistene holdt på med å bygge opp et arbeidervern, vakte det liten oppmerksomhet, men etter at Trondheimskameratene selv hadde introdusert arbeidervernet havnet nyheten på avisenes førstesider. Arbeiderpartipressen reagerte negativt. Kommunistenes utspill kom til å framprovosere den reaksjon som det var arbeidervernenes oppgave å demme opp for. Den borgerlige pressen reagerte med en blanding av indignasjon og ros til kommunistene fordi de iallfall var ærlige.

Adresseavisen omtalte Trondheimskommunistenes utspill som kamptoner det ikke var til å ta feil av. «Det er en hanske slynget like i ansiktet på det borgerlige samfund!»[78)]

For Aftenposten var arbeidervernet i Trondheim en etterlengtet bekreftelse på at norsk arbeiderbevegelse bevæpnet seg:

> «Arbeiderpartiets presse har som man vet, på det mest energiske protestert mot den påstand at arbeidervernene var utrustet med våben. Når det nu i de mest offisielle former er dannet en rød garde i Trondheim, så er det neppe meningen at der under eventuelle gatekamper skal slåss bare med knyttnevene. Medlemmene av denne garde er formodentlig allerede forsynt med de nødvendige våben, og har de ikke våben, vil det naturligvis snarest mulig bli truffet de fornødne foranstaltninger for å avhjelpe denne mangel.»[79)]

Bergen Aftenblad skrev at en provokasjon som arbeidervernet i Trondheim måtte slåes ned med en gang, før det rakk å gå til aksjon. «Kommunistene sier åpent og ærlig at de skal danne kjernen i den røde hær som skal erobre samfundsmagten. Og derefter kan vi indrette oss.»[80)]

Stavanger Aftenblad minnet om at Arbeiderpartiet nylig fikk en billig triumf da regjeringen beklaget generalmajor Gulbrandsons beskyldninger om våpensmugling. Nå var det Stavanger Aftenblad som triumferte, selv om det altså strengt tatt ikke var Arbeiderpartiet som hadde stiftet arbeidervernet i Trondheim:

> «Vi er Moskvakommunistene takknemlig fordi de river hykleriets kåpe av arbeidervern-bevegelsen og viser hele folket

hvad dens virkelige mål er. Så får det bli folkets og statsmaktens sak å avgjøre hvordan forberedelsene til borgerkrig skal møtes og hindres.»[81)]

Heller ikke våren 1931 dukket det opp maskingeværer og flammekastere i Trondheims gater, og de militære ammunisjonslagrene fikk fortsatt være i fred. Men om ikke Trondheimskommunistene skaffet seg selv ammunisjon var det ingen tvil om at deres *motstandere* fikk atskillig skarpt å skyte med, om enn i mer overført betydning.

> «Det er ingen hemmelighet lenger at de revolusjonære i Oslo, Bergen og Trondhjem har *samlet store lager av de mest moderne våben som på given ordre fra centralstyret i Oslo blir tatt i bruk til brodermord.* Dertil har de såkalte flyvende avdelinger som pr. bil befordres fra den ene bydel til den andre eller hvor det måtte trenges mest. Stillingen er farlig.»
>
> **Kaptein Hj. Riiser-Larsen, referert i «Møre Dagblad» 10.10. 1930.**

VII Frykten for de revolusjonære

Det borgerlige Norges sammensatte opplevelse av mellomkrigstidens arbeiderbevegelse er et ferskt forskningsfelt. En artikkel som berører dette temaet vil derfor i større grad reise spørsmål enn å gi svar.

Det var store forskjeller *mellom de* ulike partier og organisasjoner, som f.eks. Fedrelandslaget eller Høyre for den sakens skyld – og Norsk Arbeidsgiverforening i synet på fagbevegelsen. Det var forskjeller innen de enkelte grupperinger. Borgerlige stortingsrepresentanter som hadde møtt Arbeiderpartiets folk i årevis hadde et helt annet utgangspunkt for å vurdere forskjellen mellom Arbeiderpartiets ideologiske ytringer og praktiske reformpolitikk, enn de menige borgerlige partimedlemmer og velgere. Hverken Norsk Arbeidsgiverforening, Høyre eller Bondepartiet var så homogene som de selv håpet, og deres fiender fryktet.

Innen mellomkrigstidens ikke-sosialistiske leire, fantes alle de tendensene som skisseres innledningsvis; *revolusjonsfrykt* i betydningen frykt for revolusjon, *manipulering med revolusjonsfrykten* for å oppnå andre politiske mål enn å ramme arbeiderbevegelsen, og *frykt for revolusjonære* som ikke innebar frykt for revolusjonære omveltninger.

Revolusjonsfrykt?

Ledende Arbeiderpartifolk *sa* i begynnelsen av 1930-årene at de var revolusjonære. Det måtte mer enn parlamentarisk framgang til for å nå det sosialistiske samfunn.

Under trontaledebatten januar 1930 understreket Hornsrud at det ikke var «nok å få flertall her i denne sal, vi må også ha styrke utenom . . . »[81] Alfred Madsen understreket det samme. «Det er ikke en mann innenfor vårt parti, som ikke er klar over at den rent parlamentariske makt i kommuner og stat, den alene er ikke nok.»[82] «Vårt standpunkt er revolusjonært,» uttalte Olsen Hagen i den samme debatten.[84] Arbeiderpartiets mål var et sosialistisk samfunn og det var i høyeste grad et revolusjonært standpunkt.

Arbeiderpartiets landsmøte foretok radikale endringer i et allerede radikalt program. Fr. Monsen svarte på den påfølgende kritikken fra de borgerlige med at Arbeiderpartiet selvsagt var et revolusjonært parti, og at det alltid hadde vært det:

> «Det norske arbeiderparti er et revolusjonært parti og har alltid vært et revolusjonært parti og vi vil for å realisere det som er partiets mål, bruke de midler som fører frem til dette mål.»[85]

Arbeiderpartiet ble av sine motstandere *beskyldt* for å være revolusjonært.

At et parti framstiller seg selv som revolusjonært, og av sine motstandere beskyldes for å være det, er ingen attest for at det er slik, spesielt ikke i et valgår. Det *var* imidlertid sterke radikale strømninger i Arbeiderpartiet i slutten av 1920-årene og rundt landsmøtet i mars 1930.

I Arbeiderpartiets prinsipprogram sto det f.eks. at partiets hovedoppgave var «å erobre hele det arbeidende folk og dermed folkeflertallet for sitt socialistiske grunnsyn . . . ».[86] Landsmøtet tok

«folkeflertallet» ut av programmet, og det gikk ikke upåaktet hen. Husket ble også Edvard Bulls uttalelse om at «det såkalte demokrati» ikke var «annet enn en gammel, overtroisk frase fra det nittende århundre».[87] Einar Gerhardsen skriver at programendringene var uttrykk for utbredte oppfatninger i partiet. «Programmet svarte til det flertallet i sentralstyret og på landsmøtet mente var saklig riktig i den daværende situasjon.»[88]

Endringene førte likevel ikke til at partiets praktiske politikk ble forandret. Etter valgnederlaget ble tonen dempet atskillig ned, og partiet førte videre og intensiverte sin reformpolitikk i storting og kommunestyrer utover i 1930-årene. Aksel Zachariassen omtaler landsmøtet som en «radikal gestus».[89] At partiets holdninger ble forvrengt og bevisst overdrevet av motparten er sikkert – men at den borgerlige framstillingen av Arbeiderpartiet derfor *utelukkende* var en taktisk forvrengning er usannsynlig. Det må ha vært mange, om enn nødvendigvis ikke så mange av de borgerlige rikspolitikere, som tok programendringene på Arbeiderpartiets landsmøte alvorlig. Medlemmene i de borgerlige partiene og de borgerlige velgerne satte neppe særlig presise intellektuelle betingelser for bruken av betegnelsen «revolusjonær». Både Kommunistpartiet og store deler av Arbeiderpartiet – med unntak bl.a. av de gamle sosialdemokratene – var «revolusjonære». I og med at artikkelen handler om det borgerlige Norges opplevelse av arbeiderbevegelsen, vil heller ikke jeg bruke betegnelsen «revolusjonær» i noe mer presis betydning.

«Revolusjonsfrykten var ikke død – det fikk Arbeiderpartiet merke høsten 1930,»[90] skriver Hans Fredrik Dahl. Berge Furre påpeker at «der ser ut til at otten for ein arbeidarrevolusjon var reell nok, på høgre sida i politikken».[91]

Arbeidervernet fikk hverken skytevåpen eller flammekastere, men Regjeringen Mowinckel satte likevel i gang et større etterforskningsprosjekt, før den slo seg til ro med at det ikke ble smuglet våpen.

Høsten 1930 var det for mange uklart hvilken kurs Arbeiderpartiet kom til å følge. Dessuten er ikke frykt alltid rasjonell. Mange innen Det norske Arbeiderparti hadde et følelsesmessig nært forhold til Sovjetunionen og den russiske revolusjon langt ut i 1930-årene, selv om det både ideologisk og praktisk var lysårs avstand

mellom det russiske kommunistparti og Arbeiderpartiet. Parallelt beholdt mange borgerlige den frykt og avsky som den russiske revolusjon og mordene på tsarfamilien hadde vakt også overfor *norsk* arbeiderbevegelse.

Hva så med Hambro, Lykke, Hundseid, Langeland og Ræder som oppsøkte statsminister Mowinckel den 23. mars 1931, og ba om skjerpet militær beredskap? Trodde de at revolusjonen sto like rundt hjørnet, at Arbeiderpartiet og Kommunistpartiet hadde bevæpnede, hemmelige hæravdelinger klare til angrep på det bestående? Det gir ikke møtereferatet noe svar på, og det har heller ikke latt seg gjøre å oppdrive dagbøker eller andre referater som utdyper spørsmålet nærmere. Isolert sett kan derfor referatet fra 23. marsmøtet legges til grunn for ulike tolkninger. Men sett i lys av den politiske situasjon i begynnelsen av 1930-årene kan ikke stortingsrepresentantene ha trodd at revolusjonen sto for døren, selv om de hadde lite til overs for de sosialistiske partiene.

Ræder, som representerte Frisinnede Venstre og Fedrelandslaget stilte kanskje i en litt annen klasse, men de øvrige representantene hadde fulgt Arbeiderpartiet og norsk arbeiderbevegelse på nært hold i så mange år at det ville være meget forbausende om de på bakgrunn av Arbeiderpartiets planer om arbeidervern skulle være besatt av et så primitivt revolusjonshysteri. Radikale utfall i partiprogrammer og trontaledebatter var de vant med. Rykter om våpensmugling var ikke av ny dato, politikerne og sentraladministrasjonen hadde i løpet av 1920-årene jevnlig mottatt slike ubekreftede meldinger fra Generalstabens etterretningskontor. Arbeiderpartiets landsmøte uttrykte skepsis overfor den parlamentariske vei til det sosialistiske samfunn, men det skjedde ikke noe konkret etter landsmøtet som tydet på avgjørende brudd med partiets parlamentariske tradisjon.

Norges kommunistiske parti var temmelig svekket våren 1931, selv om oppslutningen i enkelte distrikt fortsatt var betydelig. Ved stortingsvalget høsten 1930 tapte de halvparten av stemmene, og mistet representasjonen i Stortinget. Kommunistene hadde nylig mistet flertallet i flere samorganisasjoner, og var på vikende front i fagbevegelsen. Innad tæret fraksjonsstridigheter og faneflukt på entusiasmen. Partiets ledere klaget over at selv ikke det elementære partiarbeidet ble tilfredsstillende utført. I Kominternkretser var det

vanlig oppfatning at revolusjonen ikke var det første som sto på dagsordenen for de norske kameratene. Partiets svake stilling var alment kjent. Karakteristisk nok var det heller ikke Kommunistpartiet som var i skuddlinjen under stortingsvalget. De borgerlige kanonene skjøt på Arbeiderpartiet og i de få tilfelle Kommunistpartiets utspill ble trukket fram – som etter stiftelsen av Arbeidervernet i Trondheim – var det tildels for å skaffe ammunisjon til den borgerlige kanonaden av *Arbeiderpartiets* posisjoner.

Til og med politiets oppdagelsesavdelinger hadde i begynnelsen av 1930-årene mistet noe av den gamle interessen for Norges kommunistiske parti – om enn rent midlertidig.

Kommunistpartiet *snakket* om væpnet revolusjon, men med den svake stilling som partiet da hadde i det norske samfunnet – skulle det en temmelig panikkartet revolusjonsskrekk til for å tro at revolusjonen snart ville bryte ut, f.eks. i forbindelse med årets tarif-forhandlinger. I Generalstabens etterretningsavdeling var det folk som tenkte i slike primitive baner, og som tilla både Arbeiderpartiet og Kommunistpartiet revolusjonære planer. Men *så* redde var ikke de borgerlige stortingsrepresentantene våren 1931, hverken for Arbeiderpartiet eller kommunistene.

I referatet fra 23. mars-møtet ble det antydet en ny konferanse som skulle drøfte foranstaltninger overfor «revolusjonære kupp». Generalene drøftet slike foranstaltninger seg imellom, men det er lite sannsynlig at stortingsrepresentantene for alvor har trodd på «kupp» i overskuelig framtid. Et «revolusjonært kupp» kan være kastet fram av taktiske grunner, hvis det ikke skyldes unøyaktighet eller ønsketenkning fra referenten. På den annen side kan det ikke utelukkes at representantene i denne ventetiden mellom «revolusjonsvalg» og kommende storkonflikt – også næret en viss angst og usikkerhet overfor de *langsiktige* følger av en eventuell ny framgang for Arbeiderpartiet.

Vikarierende motiver?

Den revolusjonære fare har vært vikarierende motiver i mange sammenhenger, også i norsk mellomkrigshistorie. Fedrelandslaget og Quislings tilhengere ønsket f.eks. ikke *bare* å ta knekken på arbeiderbevegelsen da de agiterte mot mindretallsparlamentarismen

og for en sterk nasjonal samlingsregjering, om nødvendig etablert ved statskupp som Quisling og andre med ham drømte om i 1932. Revolusjonsfrykten var reell, og den var høyst sentral for dannelsen av Fedrelandslaget i 1925. Men samtidig krevde ytterste høyre fløy politiske endringer som hadde en misjon utover det å bremse opp mot de revolusjonære. Forakten for mindretallsparlamentarismen gjaldt også systemets evne til å ordne opp i problem som ikke hadde noe med arbeiderbevegelsen å gjøre. I den forstand var revolusjonsfrykten et skalkeskjul for en reaksjonær forakt for demokratiet, en forakt som etter all sannsynlighet ville ha vært der uavhengig av radikaliseringen av arbeiderbevegelsen. Det er imidlertid vanskelig å finne vikarierende motiver av denne typen i forbindelse med 23. mars-møtet hos Mowinckel, muligens med unntak av Ræder. Da er det mer nærliggende å spørre om storingsrepresentantene gikk offiserenes ærend. Fra forsvarshold ble det spilt på revolusjonsfrykten: Reduksjonen av de militære budsjett reduserte militærmaktens muligheter for å slå ned den indre fiende. Avskaffelse av repetisjonsøvelser og distriktsbefal gjorde det vanskelig for offiserene å plukke ut de soldatene som var best egnet til å assistere politiet under indre uro. Nedleggelse av garnisonsstyrker og underoffisersskoler kunne gi en revolusjonær motstander et verdifullt, og kanskje skjebnesvangert forsprang i tid – mens myndighetene var opptatt med å innkalle militære sikkerhetsstyrker som offiserene altså ikke visste om de kunne stole på.

Hambros og Ræders argumentasjon lå nært opp til offiserenes argumenter. Kan det tenkes at iallfall disse to sto i ledtog med militære som ønsket å gjøre noe med Venstres planer om ytterligere rasering av forsvaret? Hambro ha-de talt offiserenes sak, blant annet under trontaledebatten januar 1930 – selv om forsvarspolitikken ikke var det man først og fremst forbandt Høyres formann med. Han hadde kontakter i Generalstaben, og med sin intrikate legning ville et slikt spill ikke være ham fremmed. Ræder, som selv var tidligere militær, hadde med sin bakgrunn i Fedrelandslaget nær kontakt med forsvarsaktivistene. Innen Høyre, Fedrelandslaget, deler av Bondepartiet og Frisinnede Venstre var det en sterk misnøye med de nye planene om reduserte forsvarsbevilgninger, som spesielt Venstre ble gjort politisk ansvarlig for. Det kan ikke utelukkes at slike hensyn har spilt en rolle for enkelte av stortingsrepresentan-

tene da de gikk til det hemmelige møtet med Mowinckel – men ikke som hovedmotiv, og heller ikke som vikarierende motiv.

Venstre var ikke alene om å redusere forsvarsbevilgningene. Bondepartiet stemte for reduksjoner av sparehensyn. Frisinnede Venstre var i begynnelsen av 1930-årene delt i synet på forsvarsbevilgningene. Redaktør Rolf Thommesen hadde nettopp satt fram forslag om et lite men effektivt forsvar til 30 millioner kroner. Høyre hadde tidligere vært med på å vedta reduksjoner. Selv om det rettet harde skyts mot Venstre var forsvarssaken – i følge Nils Ørvik – ingen stor kampsak for partiet. Slik opinionen var, lå det få potensielle stemmereserver i å kreve større bevilgninger til forsvaret. Selv ikke for Høyre, som heller ikke satte fram forslag om økning av bevilgningene. «Hvis et parti i disse årene hadde satt posten «høyere forsvarsbevilgninger» opp på sitt valgprogram, risikerte det et nederlag ved valget,» skriver Ørvik. «Partiet kunne i værste fall ha mistet muligheten til å gjøre seg gjeldende i norsk politikk i det hele tatt.»[92)]

Reduksjonen av forsvarsbudsjettet var så dypt forankret i innenrikspolitiske forhold – og utenrikspolitiske anskuelser – at det skulle noe langt mer enn en kryptisk formiddagsvisitt hos statsminister Mowinckel til for å stanse den utviklingen.

Reduksjonene var, som Berge Furre er inne på,[93)] ikke *nødvendigvis* noen trusel mot hæren og marinens evne til å slå ned indre uroligheter. Omdisponering av mannskapene, bedre politisk siling og et nærmere samarbeid mellom politi, hær og flåte var beredskapsskjerpende midler som kunne tas i bruk selv om de militære bevilgningene gikk ned. I 1930 og vinteren 1931 diskuterte ledende offiserer hvordan beredskapen overfor indre fiender kunne bedres, selv om militærbudsjettet ble redusert og forsvarsordningen lagt om. *En utbedring av beredskapen var allerede i gang.*

På samme tid var planene om et nytt statspolitikorps under utarbeidelse. Forslaget skulle opp i stortinget i løpet av vårsesjonen, og det var alment kjent at det nye korpset sannsynligvis ville gjøre det unødvendig for forsvaret å hjelpe lokalpolitiet under indre konflikter. Det kom til å ta litt tid før korpset sto klart, men i mellomtiden kunne soldatene benyttes. Også av den grunn hadde det lite for seg å manipulere ved revolusjonsfrykten for å få stanset reduksjonen av forsvarsbudsjettet. Det er derimot ikke usannsynlig at Hambro

og Ræder håpet å redde visse *enkeltposter* på det militære budsjett, som f.eks. en garnisonsstyrke eller en underoffisersskole i en av de større byene.

Frykten for de revolusjonære

I sentraladministrasjonens arkiver finnes det et omfattende materiale om mellomkrigstidens arbeiderbevegelse. Grovt regnet kan vi skille ut to tendenser i administrasjonen og militærmaktens reaksjon på radikaliseringen. Den ene tendensen er *revolusjonsfrykten:* rykter om våpensmugling og våpenøvelser innen arbeiderbevegelsen, kommunistiske kupplaner, norsk arbeiderbevegelses samarbeid med Moskva og den internasjonale kommunisme. Med revolusjonsfrykten fulgte konkrete foranstaltninger, overvåkning, beredskapsplaner o.l. Denne dokumenttypen ble supplert med erfaringer fra andre europeiske land. Fra Tyskland kom det lange rapporter om militærstyrkenes erfaringer fra gatekampene med den revolusjonære arbeiderbevegelse.

Den andre tendensen forteller om en *frykt for revolusjonære* som ikke nødvendigvis innebar frykt for revolusjon. Det dreide seg om konkret og begrunnet frykt. Som f.eks. ulovlige streiker, sosialistisk agitasjon og disiplinproblemer i det militære, frykt for at viktige forsyninger ikke skulle komme fram, og for at togene skulle komme for sent p.g.a. arbeidskonflikter. Og frykt for konfrontasjoner mellom arbeidere og streikebrytere. Politikere, byråkrater og militære fryktet sosial uro og uorden innen rammen av det bestående samfunn som kunne være generende nok selv om verdensrevolusjonen var passé.

Bondepartiet, Frisinnede Venstre og Høyre rettet hyppige angrep på Venstre i slutten av 1920-årene og i tiden fram til møtet 23. mars 1931. Justisminister Evjenth fikk gjennomgå fordi han ikke slo hardt nok ned på arbeiderne under Folldalkonflikten. Særlig fra Bondepartihold var det sterk misnøye med Venstres innsats under konfliktene i fløterdistriktene, hvor myndighetene etter bøndenes mening var altfor unnvikende. Det ble ropt opp om bedre beskyttelse av de arbeidsvillige, og strengere tiltak overfor sosialistisk agitasjon i hæren. Venstreregjeringen ble gjentatte ganger, spesielt fra Høyres side, minnet om at den ikke maktet å sette arbeiderne på plass da de i 1928 streiket ulovlig mot voldgiftsdommene.

Hambro, Lykke, Hundseid, Langeland og Ræder ba om skjerpet militær beredskap, og *det er ingen tvil om at de ønsket det.* Viljen til å ta en konfrontasjon med arbeiderbevegelsen var til stede, om nødvendig med våpenmakt. Ikke overfor arbeiderbevegelsen som helhet, men overfor streiker og utenomparlamentariske aksjoner, spesielt dersom arbeiderne mobiliserte arbeidervernet. I det perspektivet var både kommunistpartiet, og store deler av Arbeiderpartiets og LOs medlemsmasser en potensiell trusel. Kommunistpartiet var som påpekt svakt og redusert våren 1931, men noen steder i landet og innen enkelte forbund og fag hadde de fortsatt en viss innflytelse. Det hadde tidligere flere ganger vist at det var i stand til å oppnå tildels betydelig støtte for sin faglige politikk i konkrete konflikter, men vel og merke uten at suksessen i den enkelte konflikt førte med seg økt *politisk* oppslutning. Store deler av Arbeiderpartiet hadde også gjentatte ganger deltatt i streiker som gikk på tvers av lovverk og tariffavtaler. Innen LOs medlemsmasser var det en radikal stemning vinteren 1931, uviljen mot nye lønnsreduksjoner var høylydt. De borgerlige politikerne visste at en ikke ubetydelig del av arbeiderbevegelsen var villig til å bryte loven under en arbeidskonflikt. Det gjaldt spesielt hvis arbeidsgiverne tok i bruk streikebrytere. På grunn av «Tukthusloven» skulle det lite til for at arbeidernes aksjoner mot streikebryteri kom i strid med lovverket.

Møtet hos Mowinckel fant sted i skyggen av storlockouten 1931. Både arbeidsgiverne og arbeiderne regnet med konflikt. Arbeidet med å bygge opp arbeidervernene var intensivert. Stortingsrepresentantene påpekte at det var nødvendig å bedre den militære beredskap uansett utviklingen av arbeidskonflikten, men uten betydning for deres henvendelse var det ikke at landet nok en gang sto overfor en landsomfattende og kanskje ødende arbeidskonflikt.

Besøket var etter all sannsynlighet *først og fremst* diktert av frykt for de revolusjonære, i en periode truet av store arbeidskonflikter, med sammenstøt mellom streikbrytere, streikvakter og politi. Beslutningen på Arbeiderpartiets landsmøte og LOs kongress om å danne arbeidervern, nørte opp under frykten for uro i arbeidslivet. Da de gikk til Mowinckel hadde stortingsrepresentantene bak seg et valg preget av revolusjonshysteri og beskyldninger om våpensmugling, og på toppen av det hele kom brakåpningen av kommu-

nistenes arbeidervern i Trondheim. Stortingsrepresentantene fryktet konflikter, spesielt innen industrien. Det hadde de grunn til å gjøre, selv om de faglige konfliktene hverken var ment som, eller egentlig ble oppfattet som opptakt til revolusjon.

I borgerlige kretser fryktet man Arbeiderpartiets utspill også i sammenhenger hvor partiet fulgte de parlamentariske spillereglene. I kommunestyrene hadde Arbeiderpartiet redusert bevilgninger til politiet, som da var kommunalt. I Oslo halverte partiets representanter bevilgningene til det ridende politi, og avtalen med Justisdepartementet om å stille Oslos politifolk til rådighet i konflikter utenfor byen ble kalt tilbake av kommunen.

Skillet mellom revolusjonsfrykt og frykt for revolusjonære gir også en mer generell sosiologisk innfallsvinkel til å forstå myndighetskontroll av opposisjonelle grupper som er politiske og organisatorisk svake, men likevel utsettes for sterke sanksjoner.

Manipulering med revolusjonsfrykt (og kontrarevolusjonsfrykt) er på den annen side en velprøvet herskerteknikk i ulike politiske system. F.eks. for å sikre politibevilgninger og militære standsinteresser. Eller for å snu en politisk utvikling i en totalitær retning selv om opposisjonen følger de politiske spillereglene. Ytre og indre fiender, det være seg oppdiktede eller reelle, er gode å ty til når folket skal avkreves ofre – og samles om en politisk kurs som det ellers ville være vanskelig å oppnå noen samling om. Manipulering med revolusjonsfrykt har også vært brukt mot konkrete reformer av f.eks. økonomisk og helsemessig art som intet har hatt med politiske opposisjonsbevegelser å gjøre.

VIII Statspolitiet overtar

Menstadslaget

Den store arbeidskonflikten som utviklet seg våren 1931 etter at NAF gikk til lockout, var en bitter og langvarig konflikt. Konfliktens omfang og varighet tatt i betraktning kom det likevel til få sammenstøt mellom arbeidere og politi. Menstadkonflikten i Skiensfjorden var et av unntakene. Arbeiderne ved Menstad lager og losseplass streiket fra midten av april. En gjeng kontraktarbeidere sørget for at en del av utskipningen fortsatte. De andre arbeiderne

Ekstra-utgave

Aftenposten

Ekstra-utgave

Velbevebnede kommunistiske røde garder overmanner politiet ved Menstad.

Kommunistene angrep med stauger og stener og såret og misshandlet

Politiet sperrer veien til Menstad.

Politiskammeret i Porsgrunn

Regjeringen drøfter situasjonen.

Forside av ekstranummer «Aftenposten» sendte ut kvelden 8. juni 1931.

så på dette som streikebryteri, og konflikten utviklet seg til en av de mest tilspissede og ekstreme arbeidskonflikter i mellomkrigstiden. Samfundsvernet ble *ikke* benyttet. Allerede våren 1929 hadde Justisdepartementet bestemt seg for å holde dette borgervernet utenfor. Det var også kjent at politimester Roll Hansen i Porsgrunn tilhørte den fløy innen politiet som stilte seg skeptisk til å bruke Samfundsvernet som reservepoliti. Soldater og marinegaster ble utkommandert etter at lokalpoliti og utenbys politireserve var satt på plass av arbeiderne. De militære styrkene ble mobilisert i et slikt omfang at det var overflødig å tilkalle «Samfundsvernerne», og *dersom* myndighetene hadde trengt et enda større oppbud er det temmelig usannsynlig at de ville ha tilkalt avdelinger fra Samfundsvernet i stedet for flere soldater.

Arbeiderne organiserte arbeidervern. Strand Johansen ble sendt av Kommunistpartiet for å bistå partiavdelingene i Porsgrunn og Skien. Den største trefning sto mandag 8. juni mellom arbeidervernet og utenbys politistyrker på jordene utenfor Menstad lager og losselag. Det var den episoden som senere ble husket som Menstadslaget.

På det tidspunktet hadde Bondepartiet overtatt regjeringsmakten, og det var særlig justisminister Lindboe som var tilhenger av den harde linje. Hundseid og Langeland satt også i regjeringen. Selv om ikke kildene sier noe om det, er det sannsynlig at kampviljen fra møtet med Mowinckel ga Bondepartiet trygghet for bred støtte i den borgerlige leir dersom det fulgte den harde linje overfor Menstadarbeiderne.

Hambro og Menstadslaget

Quislings rolle under Menstadkonflikten var uvesentlig, og nærmest sermoniell. Det forhindret imidlertid ikke Quisling fra å forlange sin del av æren for at et revolusjonært framstøt var slått tilbake. Også C. J. Hambro påberopte seg æren for å ha vært Menstadkonfliktens sterke mann. Det var han, sammen med noen andre borgerlige storingsrepresentanter, som gikk til statsminister Kolstad og mannet hans vankelmodige regjering opp til å slå i bordet. Justisminister Lindboe, som selv skulle ha vært tilstede på «mannfolkmøtet» til Hambro, har benektet på det mest bestemte at Hambro hadde noe som helst med regjeringens mobiliseringsordre

å gjøre. Lindboe argumenterer konkret og overbevisende, selv om vi tar i betraktning den noe poserende tendensen i hans dagbok.[94] Da jeg selv skrev om Menstadkonflikten, konkluderte jeg med at *dersom* Hambro tok initiativ overfor et eller flere av Bondepartiregjeringens medlemmer, så var det i så fall ikke avgjørende for regjeringens handlemåte. Det var advokat Eriksen ved Norsk Hydro og justisminister Lindboe som representerte Menstadkonfliktens harde front på den borgerlige side av frontlinjen. Funnet av referatet 23. mars 1931 bestyrker inntrykket av at Hambro ikke hadde noe med mobiliseringen å gjøre. Det er ikke usannsynlig at Hambro har forvekslet tidspunktet og de mer konkrete omstendighetene rundt 23. mars-møtet med Menstadkonflikten som fant sted noen uker senere. Det ville ikke være så ulikt Hambro. Ryktene om at han var den sterke mann dukket første gang opp i 1933. Det er ikke umulig at en slik markering ble ansett som politisk opportunt i en tid med sterke konservative tendenser, ikke minst innen Høyre selv.

Statspolitiets avlastningsfunksjon

Proposisjonen om statspolitiet kom opp i Stortinget mandag 8. juni 1931, samme dag som Menstadslaget. Det opprinnelige forslaget gikk ut på et budsjett på kr. 50.000 til et korps på 72 mann. Etter forslag fra Hambro ble budsjettet økt til kr. 100.000. Det var situasjonen på Menstad som var årsaken til den ekstraordinært store forøkningen.

Ved opprettelsen av statspolitikorpset ble en rekke ulike behov imøtekommet. I 1920-årene, som under Menstadkonflikten, viste det seg gang på gang at *lokalpolitiet* ikke klarte seg alene under de sosiale konfliktene. Statspolitiet var en forsterkning rent mannskapsmessig for lokalpolitiet, i tillegg til at korpset ble spesielt øvet opp i å fungere som urolighetspoliti.

I motsetning til det kommunale politi var statspolitiet uavhengig av lokale bånd. Det kunne lettere følge en hard linje. Statspolitiet representerte knyttneven, og tiltrakk seg aggresjon, samtidig kunne det kommunale politi konsentrere seg om sitt tradisjonelle arbeid. Derved ble de lokale politistyrkene også prestisjemessig avlastet. Enten en slik lynavleder-funksjon var tilsiktet eller ikke, fungerte det iallfall slik i mange tilfelle. En gruppe amerikanske forskere ved Center for Research on Criminal Justice i Berkley, California, bely-

ser en noe lignende problemstilling med utgangspunkt i nyere amerikansk politihistorie.[95]

Denne «arbeidsdelingen» var imidlertid bare en del av bildet. Det var klare motsetninger innen den norske politietaten i mellomkrigstiden i diskusjonene om myke eller harde politimetoder. Arbeiderbevegelsens folk var ikke alene om å mislike statspolitiet. En rekke politimestere og tjenestemenn, og til og med ledelsen av Justisdepartementets politikontor ønsket etter en stund statspolitiets leder dit pepperen grodde.

I forhold til Samfundsvernet og de militære styrker håpet tilhengerne av statspolitiet at provokasjonseffekten ville bli mindre. Publikum var vant med politi på gater og streder. Politifolkene kunne dessuten unnskylde seg med at de bare «gjorde jobben sin», alle visste hvor vanskelig det var å få tak i nytt arbeid.

Behovet for et eget statlig politikorps, direkte underlagt Justisdepartementet, økte etter som Arbeiderpartiet fikk større representasjon i kommunestyrene, og derved innflytelse på politiets utvikling. Statsminister Mowinckel sa rett ut i Stortinget våren 1930 at Arbeiderpartiets uvilje overfor det lokale politi betød at oppbygningen av statspolitiet måtte forseres.[96] Det var bred politisk enighet på den borgerlige fløy om et statspolitikorps, og det ble ikke lagt skjul på at korpset skulle brukes under indre konflikter.

Et annet offentlig uttalt motiv for å kreve et statspolitikorps var å avlaste *militærmakten* for den upopulære oppgaven det var å bli utkommandert under indre konflikter. Innen Venstre, og blant offiserer som sympatiserte med Venstre, var det motivet tungtveiende. Mistilliten mellom arbeiderklassen og forsvarsmakten tilsa at soldatene burde holdes unna de sosiale konfliktene. Det var også offiserer og politiembetsmenn som mente at de unge soldatene var uten den trening og sinnsro som krevdes under opptøyer og arbeidskonflikter.

Et tredje hensyn som statspolitiet imøtekom var passiviseringen av *Samfundsvernet*. Innen Justisdepartementet og det lokale politi var det sterke ønsker om å holde all slags private borgervern unna politiets arbeid. Foruten frykten for å provosere arbeiderne, var disse ønskene uttrykk for det profesjonelle syn at opprettholdelse av ro og orden var noe som bare politiet kunne, og derfor bude ha monopol på. Også i Venstrekretser var ønsket om å passivisere

Samfundsvernet et viktig argument for statspolitiet. Dagbladet og Stavanger Aftenblad la avgjørende vekt på det da de i 1930 krevde fortgang i statspolitisaken.[97]

Politiet «gjorde bare jobben sin» og soldatene var utkommandert, i motsetning til de frivillige i Samfundsvernet som ikke hadde noe slikt å unnskylde seg med. Bruken av Samfundsvernet ville utvilsomt provosert mer enn både statspolitiet og militæret tilsammen. Erfaringer fra andre land viste at borgervern og private politistyrker oppførte seg langt mer brutalt enn politifolk og soldater. Borgervernene var underlagt få disiplinkrav, og mange av de frivillige var sterkt fanatiske. Kriminologen E. Sutherland beskriver den siden av de private borgervern med utgangspunkt i amerikansk historie.[98]

Dersom et politisk regime først velger den harde linjen overfor den politiske opposisjon, blir det av makthaverne ofte ansett som en fordel å bruke spesialiserte politistyrker framfor lokalpoliti, soldater og borgervern. Det norske statspolitikorpset var et *krisepoliti*. Kravet om et slikt korps vokste ut av 1920-tallets arbeidskonflikter. De gamle kontrollteknikkene holdt ikke lenger mål. I en oppsummering av europeisk politihistorie skisserer engelskmannen Tom Bowden en tilsvarende utvikling i de større europeiske land.[99] Det norske statspolitiet lærte av de europeiske erfaringene, særlig de tyske.

Det borgerlige samfunns revolusjonsfrykt, og kanskje særlig den type frykt som lå bak 23. mars-møtet 1931, gjenspeiles i en særlig markert utvikling – nemlig opprettelsen av statspolitikorpset i juni 1931. På møtet hos Mowinckel ba stortingsrepresentantene om skjerpet militær beredskap, og militære maktmidler ble brukt i stort omfang under Menstadkonflikten.

Generalstabens beredskapsplaner forble intakte, som Lars Borgersrud påviser i sitt omfattende arbeid.[100] Samfundsvernets medlemmer kunne også i første halvdel av 1930-årene glede seg over sine aftensammenkomster og skyteøvelser, og nye halvmilitære grupper kom til. I de konkrete konfliktene hvor myndighetene mente det var nødvendig å ta i bruk ekstraordinære tvangsmidler, var det imidlertid statspolitiet som ble mobilisert, og derved døyvet frykten for de revolusjonære.

Noter

1. PM 27.3. 1931. «Sikkerhetspakken. Forskjellige PM'er vedrørende sikkerhetsforanstaltninger 1921 – 1931» pakke 686 B, 2 B 011. Generalstabens II avdeling.
2. Ibid.
3. Per Ole Johansen «Menstadkonflikten 1931» 1977. Kapitel 2.
4. PM 27.3. 1931 «Sikkerhetspakken. Forskjellige PM'er vedrørende sikkerhetsforanstaltninger 1921 – 1931» pakke 686 B, 2 B 011. Generalstabens II avdeling.
5. Ibid.
6. Gjenpart av brev fra 5. divisjon til Kommanderende General 14. august 1930. Pakke 931. Generalstaben.
7. PM 27.3. 1931 «Sikkerhetspakken. Sikkerhetsforanstaltninger 1921 – 1931». Pakke 686 B. 2 B O11. Generalstabens II avdeling.
8. Ibid.
9. Opplysningene om Samfunnsvernet er hentet fra Sverre Berg Johansens artikkel om Norges Samfunnshjelp i «Facsismen i Norge 1920 – 40» Kontrast nr. 3, 1966.
10. J. L. Mowinckel. Storingstidende 29. mars 1930, side 880.
11. P. M. Samfundsvernet. Ved E. Lassen 5.3. 1929. «Arbeidervern 1929 – 1936» 3A 126 21. Justisdepartementets Politikontor.
12. Ibid.
13. Kommentarer fra Platou. 6.3. 1929. «Arbeidervern 1929 – 1936» 3A 126 21. Justisdepartementets Politikontor.
14. Sverre Støstad. Stortingstidende 31. mars 1930, side 883.
15. Einar Gerhardsen «Unge År», 1974. Side 291.
16. Arbeiderbladet 4. januar 1933.
17. Ibid.
18. Det norske Arbeiderparti. Protokoll fra landsmøtet 1930, side 82, 83.
19. DNA. Protokoll for landsmøtet 1930, side 86.
20. Ibid.
21. Ibid.
22. DNA. Protokoll for landsmøtet 1930, side 90.
23. DNA. Protokoll for landsmøtet 1930, side 89.
24. DNA. Protokoll for landsmøtet 1930, side 92.
25. «Forhandlingsprotokoll for Arbeiderlaget 'Karl Marx'.» Fra 22.3. 1927 til 5.4. 1933. Trondheim.
26. Ibid.
27. Brev til Arbeidernes Faglige Landsorganisasjons Kongress fra Skytternes 3 mannutvalg. M. Junge. Ludvig Hansen og Waldemar Andersen. Oslo 28. november 1930. AFL, sak nr. 198. 1931, «Arbeiderskytterne».
28. Petter Larsen: «Med AIF-stjerna på brystet. Glimt fra norsk arbeideridrett.» 1979.
29. Brev til Fælleskomitéen, herr Trygve Lie, fra LO-sekretariatet 23. april 1931. AFL, sak nr. 198. 1931. «Arbeiderskytterne».
30. Arbeiderbladet 31.1. 1930.
31. Arbeiderbladet 2.9. 1930.
32. Olav Scheflo. Storingstidende 24.1. 1930. Side 95.
33. DNA. Protokoll for landsmøtet 1930, side 83.
34. DNA. Protokoll for landsmøtet 1930, side 89.
35. Fr. Monsen 24. mars 1930. Stortingstidende, side 683.
36. Fr. Monsen 29. mars 1930. Stortingstidende, side 876.

37. Arbeiderbladet 31. mai 1930.
38. J. L. Mowinckel. 31. mars 1930, Stortingstidende, side 880.
39. J. H. Andresen. 28. mars 1930. Stortingstidende, side 835.
40. J. H. Andresen. 29. mars 1930. Stortingstidende, side 868.
41. J. H. Andresen. 31. mars 1930. Stortingstidende, side 893.
42. Johan Mellbye. 24. januar 1930. Stortingstidende, side 102.
43. Harald Saue. 24. mars 1930. Stortingstidende, side 696.
44. Jens Hundseid. 15. mai 1930. Stortingstidende, side 1598.
45. Stavanger Aftenblad 22.1. 1930.
46. Adresseavisen. 9.10. 1930.
47. Aftenposten nr. 175. 5. april 1930.
48. Aftenposten nr. 449. 3. september 1930.
49. Aftenposten nr. 521. 11. november 1930.
51. Aftenposten nr. 32. 19. januar 1931.
52. Nationen 27. januar 1930.
53. Nationen 5. juni 1930.
54. Nationen 2. juni og 10. juni 1930.
55. Aftenposten nr. 508, 4. oktober 1930.
56. Aftenposten nr. 21. 13. januar 1931.
57. PM Oslo 24. november 1930 ved C. Platou. «Samfunnshjelp 1919 – 1938» 3 A 12621. Justisdepartementets Politikontor.
58. Ibid.
59. Notat, «A 51» 27.9. 1930. «Samfunnshjelp 1919 – 1938» 3A 12621. Justisdepartementets politikontor.
60. Notat, «A 11», udatert. «Samfunnshjelp 1919 – 1938» 3A 12621. Justisdepartementets politikontor.
61. Notat, «A 11» 15.9. 1930. «Samfunnshjelp 1919 – 1938» 3A 12621. Justisdepartementets politikontor.
62. PM Oslo 24. november 1930 ved C. Platou «Samfunnshjelp 1919 – 1938» 3A 12621. Justisdepartementets politikontor.
63. Brev fra Trøndelag Dragonregiment nr. 3 til statsråd Evjenth. 8.8. 1930. «Samfunnshjelp 1919 – 1938» 3A 12621. Justisdepartementets politikontor.
64. Ibid.
65. Notat 18.11. 1930. Samfunnshjelp 1919 – 1938» 3A 12621. Justisdepartementets politikontor.
66. PM Oslo 24. november 1930 ved C. Platou. «Samfunnshjelp 1919 – 1938» 3A 12621. Justisdepartementets politikontor.
67. Ibid.
68. Ibid.
69. Ibid.
70. Arbeidernes faglige landsorganisasjon. Kongressen 1931. Dagsorden og protokoll, side 388.
71. Ibid.
72. Ibid.
73. Arbeidet. 6. januar, 15. januar, og 24. januar 1931.
74. Arbeidet. 23. februar 1931.
75. Arbeideren 27. februar.
76. Ny tid 11. mars 1931.
77. Ibid.

78. Adresseavisen 12. mars 1931.
79. Aftenposten nr. 147. 12. mars 1931.
80. Bergen Aftenblad 18. mars 1931.
81. Stavanger Aftenblad 14. mars 1931.
82. Hornsrud. 24. januar 1930 Stortingstidende, side 61.
83. Alfred Madsen. 23. januar 1930. Stortingstidende, side 42
84. Olsen Hagen. 24. januar 1930. Stortingstidende, side 78.
85. Fr. Monsen. 29. mars 1930. Stortingstidende, side 876.
86. Samlingskongressens protokoll 1927, side 42.
87. DNA. Protokoll fra landsmøte 1930, side 45.
88. Einar Gerhardsen «Unge År», 1974, side 246.
89. Aksel Zachariassen «Martin Tranmæl» 1979, side 219.
90. Hans Fredrik Dahl, «Norge mellom krigene» 1971, side 66.
91. Berge Furre, «Norsk historie 1905 – 1940» 1971, side 185.
92. Nils Ørvik «Sikkerhetspolitikken 1920 – 1939. Fra forhistorien til 9. april 1940. Bind I.» 1960, side 701.
93. Berge Furre, «Norsk historie 1905 – 1940» 1971, side 184.
94. Asbjørn Lindboe «Fra de urolige tre-veårene», 1965, side 41, 42.
95. Center for Research on Criminal Justice «The iron fist and the velvet glove. An analysis of the U.S. police». 1975.
96. J. L. Mowinckel. 22. mai 1930. Stortingstidende, side 1655.
97. Dagbladet 23. mai 1930. Stavanger Aftenblad 1. desember 1930.
98. E. Sutherland «White Collar Crime» 1961, kap. VIII.
99. Tom Bowden «Beyond the limits of the law». 1978.
100. Lars Borgersrud, alias Ottar Strømme: «Den hemmelige hæren». 1978.

Jon Bjørkelo

Amsterdam-instituttet

Historisk redningsselskap og forskningssenter

Blant de institusjoner som samler trykt og uttrykt materiale fra arbeiderbevegelsens historie, står Amsterdam-instituttet, IISG, i en særstilling i Vest-Europa. Forkortelsen IISG står for «Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis», altså «Internasjonalt institutt for sosialhistorie».

Når instituttet hovedsaklig har samlet kilder fra arbeiderbevegelsens historie – både politisk, sosial og kulturell, skyldes det dramatiske omstendigheter i de første årene instituttet eksisterte. I 1930-åra drev nazistene jakt på litteratur som kunne motarbeide deres politikk. Spesielt var de på leting etter bøker, arkiver og annet materiale som hadde tilknytning til arbeiderbevegelsen. Det var først og fremst for å redde denne litteraturen unna nazistenes bokbål at IISG ble opprettet i 1935.

Under et opphold ved instituttet har jeg snakket med J. R. van der Leeuw, som i dag er direktør for IISG, og andre fra instituttets ledelse. Her gis noen glimt fra instituttets historie før og under de vanskelige krigsåra, og fra reorganiseringa etter krigen. Vi får en oversikt over IISGs materiale som har tilknytning til norsk arbeiderbevegelse, og et innblikk i noen av de «godbitene» instituttet har i sine lagre.

IISG ligger på Amsterdams Herengracht mellom nøkternt utseende herskapshus fra 1600-tallet. Innenfor den gamle husfasaden finnes et kildemateriale som er så stort at IISG i sine årbøker ofte opererer

med antall hyllemeter når de skal oppgi størrelsen på de forskjellige samlingene. Til sammen er antallet hyllemeter 3000.

Samlingen er ikke bare stor, men ytterst rikholdig. Her finnes f.eks. arkiver fra internasjonale organisasjoner innen arbeiderbevegelsen, fra forskjellige partier, fagorganisasjoner, samvirkebevegelser, personlige arkiver fra framstående politikere og teoretikere i arbeiderbevegelsen, – her finnes boksamlinger, tidsskrifter fra hele verden, aviser osv. osv.

IISG er åpent for interesserte, og til instituttets lesesal kommer besøkende fra mange forskjellige land. Få nordmenn har imidlertid benyttet seg av IISGs tilbud. I den senere tid er det bare registrert en til to besøkende pr. år fra landet vårt. Kanskje kommer det av at instituttet er svært lite kjent for oss her hjemme?

Nazistenes bokbål og russiske oppkjøpere

Grunnen til at et institutt som IISG befinner seg i Amsterdam ligger i første rekke på det personlige plan. Mannen som satte det hele i gang var den nederlandske professoren N. W. Posthumus. Fra 1913 hadde han vært leder for Det nederlandske økonomisk-historiske arkiv. Ved inngangen til 1930-åra hadde han derfor i en årrekke samlet arkivmateriale både fra sitt eget land og utenfor.

Alarmert av de politiske tilstandene i Tyskland så han at mye verdifullt materiale kunne komme til å gå tapt dersom det falt i nazistenes hender. Dette gjaldt ikke bare papirene til SPD og andre av landets organisasjoner. I Tyskland og de landene tyskerne etter hvert fikk kontroll over, befant det seg imigrantpartier som hadde flyktet fra Sovjet-unionen, Polen og andre land. Disse hadde mye verdifullt materiale. I det tysk-dominerte området befant det seg også enkeltpersoner med store samlinger av bøker og korrespondanse de ikke kunne ta med seg når de måtte flykte fra nazistene.

Nazistenes bokbål skremte Posthumus. I tillegg hadde han under sine oppkjøp i 1920-åra kommet i kontakt med D. B. Rjazonov. Dette var en russer som med store midler fra den sovjetiske staten kjøpte opp arkiver for et institutt i Moskva. Dersom russerne skulle fortsette å kjøpe opp materiale på samme måten, ville dette kunne resultere i at store mengder kilder fra Sentral-Europa ville bli vanskelig tilgjengelig for vestlige forskere.

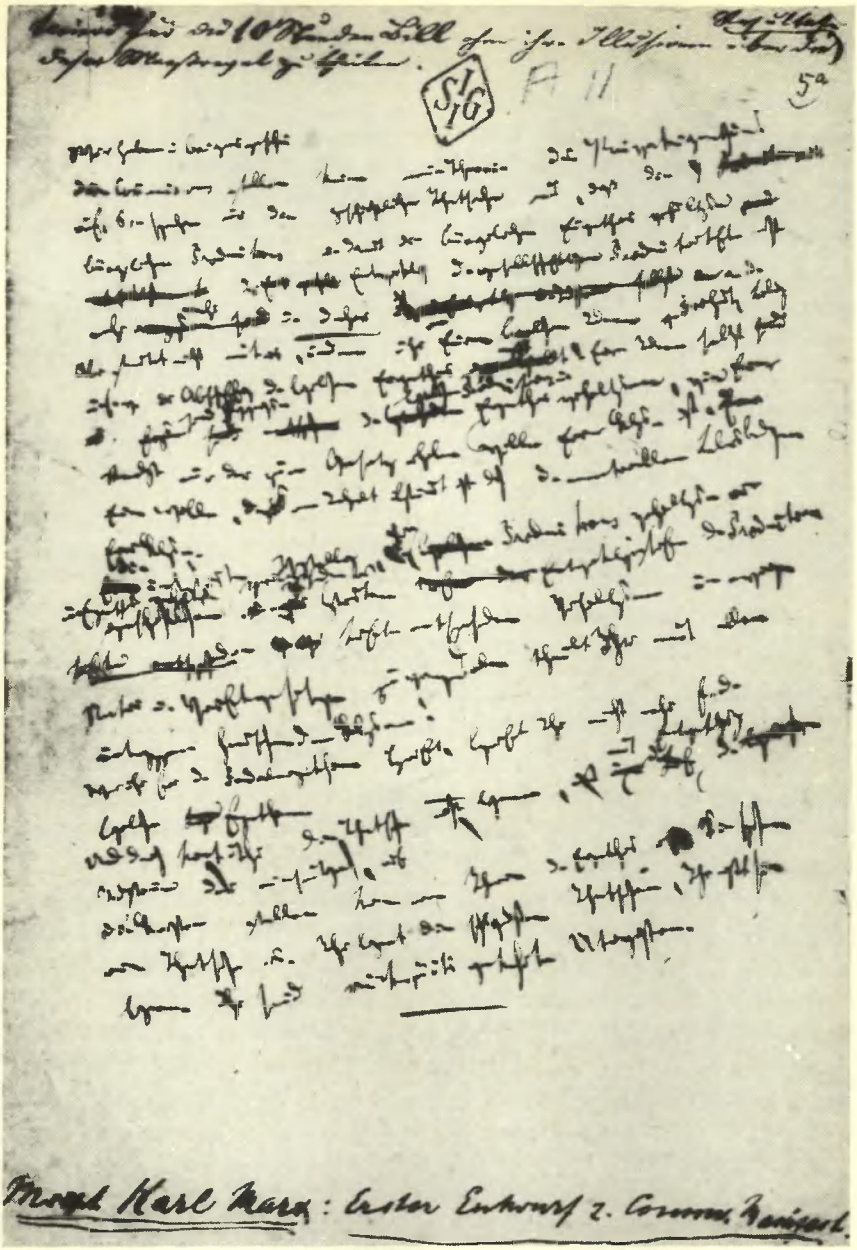

Til instituttets samlinger hører Max-Engels arkivet. Her er Karl Marx' første utkast til Det kommunistiske manifest.

Derfor ønsket Posthumus å prøve og redde så mye som mulig av alle disse arkivene som sto i ferd med å gå tapt. Men til dette trengtes det penger. I første halvdel av 1930-åra var det vanskelig å skaffe penger til slike formål. Da Posthumus endelig klarte å få økonomisk hjelp, kom denne fra et forsikringsselskap.

Forsikringsselskapet «Centrale Arbeiders Verzekerings- en Depositobank» var opprettet i den hensikt å trygge arbeiderne økonomisk mot sykdom og alderdom. Dets statutter inneholdt en paragraf om at en viss del av overskuddet skulle brukes til høyning av arbeiderklassens sosiale og kulturelle nivå. Posthumus fikk i en årrekke framover økonomiske midler fra «De Centrale» til sin redningsvirksomhet.

Direktøren for forsikringsselskapet, Nehemia de Lieme, stilte imidlertid én betingelse: at det måtte opprettes et institutt som skulle ta seg av alt det innkomne materialet. Dette instituttet måtte ikke bare bli et papirlager, men et forskningsinstitutt.

I 1935 ble IISG opprettet. Nå hadde man det økonomiske grunnlaget for å redde verdifullt historisk materiale unna nazistenes opprenskninger, og inn i det tryggere Nederland.

De som i første rekke dro ut for å oppspore arkiver var Posthumus selv og IISGs første bibliotekar, Annie Adama van Scheltema-Kleefstra. Sistnevnte, som også tok aktivt del i opprettelsen av IISG, har i sine memoarer (se litteraturlisten) meget levende fortalt om hvor vanskelig og farlig det var å være «arkiv-redder» på nazistenes område. For det første måtte det ikke bli kjent at man var på jakt etter arkiver, og da spesielt arkiver fra sosialistiske organisasjoner. I tillegg måtte man i all hemmelighet overtale eierne til å selge, låne eller gi fra seg materiale de følte seg sterkt knyttet til. Når det var gjort skulle materialet fraktes til Nederland så ubemerket som mulig. Det var slett ikke så lett. Arkivene kunne ofte være meget store. F.eks. gikk det en last på hele 400 kister fra Praha til Amsterdam i begynnelsen av 1939.

I Paris opprettet IISG en filial under ledelse av russeren Boris Nikolaevskij, som også hadde vært arkiv-samler i lengre tid. Grunnen til at Paris fikk en egen avdeling var at mange franskmenn ikke ville at deres samlinger skulle bringes ut av landet. Parisfilialen ble nedlagt under krigen og kom senere ikke i gang igjen.

Krig og kaos

Tyskernes overfall på Nederland i 1940 kom ikke uventet på dem som hadde sitt arbeide i IISG. Der følte man tidlig at den ekspansive tyske utenrikspolitikken kunne føre til en ny krig. Etter München-avtalen i 1938 begynte man å transportere de viktigste samlingene til Oxford i England. Dette fortsatte man med inntil minefaren ble så stor at båttransport ikke lenger var forsvarlig.

Det var likevel nok å studere da den tyske «Einsatzstab Rosenberg» inntok IISGs bygninger i juli 1940. Under krigen brukte nazistene instituttet som et senter for innsamling av dokumentasjon om såkalte «folkefremmede elementer» i de besatte områdene. De kjøpte endatil inn håndbøker for å supplere samlingen.

Rett før canadierne erobret Amsterdam i 1944, tømte tyskerne instituttets magasiner. De tok med seg absolutt alt som kunne fjernes. Derfor gikk det lang tid før arbeidet kom skikkelig i gang igjen etter krigen. Foruten å frakte tilbake de samlingene som lå i England, måtte man også oppspore og bringe tilbake det materialet tyskerne hadde ført til Polen og Hannover-området. I dette arbeidet gjorde Annie Adama van Scheltema-Kleefstra en stor innsats.

Arbeiderbevegelsens bøker og arkivmateriale samlet tyskerne i Berlin. Etter kapitulasjonen tok amerikanerne dette materialet til USA. På vegen måtte det hele imidlertid mellomlande i Frankfurt am Main. Her møtte Posthumus opp, ikledd militæruniform, i spissen for staben sin. På denne måten sikret instituttet seg ikke bare sitt eget materiale, men også stoff fra andre institusjoner. Resten av lasten ble ført over Atlanteren, og befinner seg i dag spredd i USA.

Også i årene etter krigen var russiske oppkjøpere på ferde i Vest-Europa. Denne gangen var det ikke bare Amsterdam-instituttet som så faren i det. Amerikanerne støttet instituttet økonomisk i konkurransen med de russiske oppkjøperne, men dog uten å stille betingelser til IISGs bruk av stoffet.

Katalogen forsvant under krigen. Derfor måtte man klassifisere og katalogisere alt materialet på nytt. Etter hvert kunne så IISG utvikle seg til å bli et skikkelig forskningssentrum. Arbeidet kom inn i et mer normalt gjenge. Men noen problemer henger ennå igjen.

Mangel på penger og plass

Instituttet har alltid hatt en anstrengt økonomi. – Vi skriver stadig artikler i avisene og brev til mulige finansieringskilder, forteller den nåværende direktøren, J. R. van der Leeuw. Men det er vanskelig å få pengene til å rulle inn.

Inntektene kommer hovedsakelig fra det nederlandske undervisningsdepartement. – Men som vi vet, fortsetter van der Leeuw, er vårt lands økonomi anstrengt. Vi er mange institusjoner som skal ha hver vår del av ministeriets budsjett. Vi får vår del, men heller ikke mer. Ellers gjør Undervisningsdepartementet det de kan for oss. Vårt budsjett er på fem millioner gulden (12½ mill. kroner), men vi kunne uten vanskeligheter bruke opp det dobbelte. Vi har en del andre finansieringskilder, men de summene vi får inn derfra er heller små. Forsikringsselskapet «De Centrale» som hjalp IISG i gang, gir fortsatt et mindre beløp.

På grunn av den dårlige økonomien må instituttet ha et minimalt antall ansatte. Nå har bortimot hundre mennesker sitt arbeid i IISG. Klassifisering, katalogisering, vedlikehold osv. lider av mangel på ressurser.

Penger er det også nødvendig å ha til den forestående flyttingen som foregår i januar/februar 1981. De bygningene som i dag er i bruk er gamle bolighus, ikke særlig egnet som arkiv. Det har gjort det nødvendig å lete etter et nytt husvære. Derfor flytter IISG fra den sentrale Herengracht til et industriområde i det vestlige Amsterdam. Her blir nye bygninger tatt i bruk. De vil bare ha 10% mer plass, men det er muligheter for utvidelser. Men da er vi straks tilbake i økonomi-problematikken.

Norske forhold

Hva har så instituttet av papirer som dreier seg om norske forhold? – Vi har lite materiale som direkte omhandler norske forhold, forteller M. W. H. Schreuder, leder for en avdeling som omfatter Storbritannia, Irland, Nord-Amerika og Nord-Europa. Det var helt uventet at tyskerne skulle angripe Norge. Derfor kom man i de første årene ikke på tanken å samle materiale derfra. Dessuten var det

mer enn nok å gjøre i de mer sentrale deler av Europa. – I dag har Norge et godt arkiv i Oslo. Det er ingen grunn til å konkurrere med det.

Men vi kjøper stadig inn håndbøker om Norge. I tillegg mottar vi regelmessig fire forskjellige norske tidsskrift, sier Schreuder.

Skal vi finne brev og andre papirer med tilknytning til Norge og nordmenn er det derfor mer fruktbart å lete i andre av instituttets arkiv. I arkivene til internasjonalene og i en del personlige arkiv finnes det korrespondanse som burde interessere.

Svært mange av arbeiderbevegelsens internasjonale organisasjoner har overlatt de eldre deler av sine arkiver til IISG. På grunn av penge- og bemanningsmangel ved instituttet er ikke alle arkiver ordnet fullt ut. Derfor er det heller ikke alltid like enkelt å si hva som finnes av materiale som belyser norske forhold.

Men sikkert er det at det finnes norsk materiale i den Sosialistiske Internasjonales arkiv (SI). Det norske Arbeiderparti er medlem her. IISG har fått utlevert materialet for tidsrommet 1947 – 73. Arkivet er av nyere dato, derfor må man ha tillatelse fra SIs sekretariat i London for å slippe til.

Man må også ha spesiell tillatelse for å få adgang til det norske LOs internasjonale organisasjon ICFTUs arkiv (International Confederation of Free Trade Unions) ICFTUs sekretariat ligger i Brüssel, mens dets arkiv for tidsrommet mellom 1949 og begynnelsen av 1970-åra altså befinner seg i Amsterdam.

Blant andre papirer fra nyere tid finner vi også arkivet til Den sosialistiske Ungdomsinternasjonalen (International Union of Socialist Youth) der AUF er medlem. Tidsrom: 1946 til begynnelsen av 1970 åra. – Og dessuten har IISG arkivet til ILO (International Labour Organisation) for tidsrommet fram til 1970. Er man interessert i ILOs papirer etter 1970, så finnes de av en eller annen grunn i Tropemuseet i Amsterdam.

Ønsker vi å se på arkiver av litt eldre dato, så har IISG bl.a. papirene til Den sosialistiske arbeiderinternasjonalen (SAI). Hele SAIs arkiv er overlatt IISG og her finnes en god del korrespondanse til og fra nordmenn. Tidsrom: 1923 – 46. I arkivet til SAIs forløper: LSI (Labour and Socialist International), finnes det også noe korrespondanse til og fra medlemmer i Det norske sosialdemokratiske partiet. Tidsrommet for LSIs arkiv: 1921 – 23.

80.000
ARBEIDSLØSE KREVER
FLERTALLET TIL
ARBEIDERPARTIET

Amsterdam-internasjonalens arkiv er også ved IISG. Det norske LO var periodevis medlem av International Federation of Trade Unions (IFTU) som den het offisielt. Derfra finnes noe stoff fra perioden 1914 – 45.

I mellomkrigstidens Sosialistiske ungdomsinternasjonale skulle det også være en del papirer å studere. Tidsrom: 1923 – 38.

Carl von Ossietzkys papirer kan kanskje interessere en del nordmenn. Hans korrespondanse i forbindelse med utdelingen av Nobels fredspris i 1936 ligger i IISG.

Endelig finnes det noen mindre arkiver for ulike faglige internasjonaler, – f.eks. faglige unioner for telegraf- og telefonarbeidere, petroleumsarbeidere, trykkeriarbeidere og andre.

Dersom man har planer om å studere noen av instituttets papirer, bør man skrive til instituttet først. Dette understreker forsker ved den internasjonale avdelingen, F. E. Schrader, sterkt. Som kjent er deler av arkiver ført over på nødlager, og dessuten er ikke alle arkivene gjennomorganiserte. Derfor kan det ta tid å lete fram materiale. Det er dyrt å bo i Amsterdam. Sendes det et brev på forhånd, kan man dessuten få vite om det er nødvendig med en spesiell søknad for å få adgang til det arkivet en er interessert i. De fleste arkiver er det imidlertid ikke klausul på. Adressen er: *Kabelweg 49 – 51, Amsterdam.*

Godbiter

Blant de andre arkivene finnes det en del sjeldenheter.

En spesiell plass i IISG inntar Marx' og Engels etterlatte papirer. Disse var egentlig en del av SPDs arkiv som på en dramatisk måte ble smuglet ut av Tyskland i 1933, rett før nazistene skulle legge beslag i sosialdemokratenes eiendommer.

Interesserte i anarkismens historie vil finne nok å lese på i Max Nettlaus samling. Han samlet dokumenter fra anarkistiske grupperinger over hele Europa fram til slutten av 1930. Arkivet, som nå er allment tilgjengelig, består av rundt 40.000 nummer.

Biblioteket og de etterlatte papirene til Karl Kautsky kan også

I billedavdelingens samling finnes et godt utvalg politiske plakater, deriblant flere fra Norge.

studeres på instituttet. Kautsky regnes som en av de mest betydningsfulle teoretikerne i sosialdemokratisk tankegang.

Kashnor-samlingen består av verker av engelske sosialister fra det 17. og 18. århundre. Da dette biblioteket på 12000 nummer ble kjøpt hos en engelsk antikvar i 1938, vakte det slik oppsikt at det utløste debatt i den britiske nasjonalforsamlingen.

Fransk revolusjonshistorie kan også studeres. IISG har ervervet Henri Rollins bibliotek på 4500 nummer over den store franske revolusjonen. I denne samlingen finnes en utgave av «Moniteur» for tidsrommet 1789 til 1848. Dessuten har IISG en samling papirer fra Pariserkommunen i 1871.

Selvsagt har IISG også arkivet til den første internasjonalen som ble opprettet i London, 1864.

Det polsk-jødiske Bunds arkiv er også i samlingene til IISG. Dette var et av de første som ble innkjøpt. Blant andre arkiver som tidlig ble kjøpt inn, var de som tilhørte politiske grupperinger på flukt fra Sovjetunionen etter revolusjonen i 1917.

IISG gjør stadig innkjøp av nye samlinger. I den senere tid har instituttet begynt å interessere seg for kvinnebevegelse og arbeiderbevegelsens historie i fjernere strøk av verden: Afrika, Asia, Australia og Latin-Amerika.

Og selvsagt har IISG samlinger fra det landet der instituttet ligger, Nederland. I 1977 gikk man til anskaffelse av 220 meter materiale fra den nederlandske samvirkebevegelsen. Denne samlingen inneholder bøker, tidsskrifter og brosjyrer om både Nederlands og andre lands samvirkebevegelser i tidsrommet fra 1890 og framover. Og i 1978 fikk IISG biblioteket til den kjente nederlandske politikeren P. J. Troelsra.

Instituttets billedavdeling fortjener noen ord. Det er først i den senere tid at man har fått større interesse for bilder som kildemateriale. Men på IISG begynte en allerede i 1935 å samle foto, plakater osv. Og fra 1971 har IISG hatt en spesiell avdeling for denslags materiale.

Leder for avdelingen, W. H. van der Linden, opplyser at han har 50.000 fotos, 10.000 karikaturer og 25.000 plakater. I plakatsamlingen finnes f.eks. eksemplarer fra den spanske borgerkrigen, sendt til Amsterdam av forskjellige grupperinger som deltok i kampen. Disse plakatene finnes ikke lenger andre steder.

Billedavdelingen samler også faner og flagg, spisebestikk, jakkemerker, grammofonplater, film, sosial kunst, lydbånd og videobånd som man mener har verdi som kildemateriale. Aviser, fjernsynsselskaper, forlag og museer fra europeiske land og fra Nord-Amerika har kastet seg over dette stoffet.

IISGs enorme kildemateriale er stadig i bruk. Hvert år har instituttet 10.000 besøkende på sin lesesal som finner stoff til artikler, studieoppgaver, doktoravhandlinger og lignende.

Instituttets ansatte gir veiledning til de besøkende som måtte ønske det. Her er staben meget velvillig til tross for at den er under et hardt arbeidspress. De ansatte driver selv en utstrakt forskningsvirksomhet. Det kommer stadig produkter fra deres hånd.

Mer kjent er imidlertid den redigering og utgivelse av kildesamlinger som staben arbeider med. Et større prosjekt er utgivelsen av Bakunins samlede verker. Denne har foregått i noen år nå. Tidligere har IISG bl.a. offentliggjort «The Trotsky Papers» og dokumenter fra Zimmerwald-bevegelsen. Ved institusjonens hjelp er også de tidligere upubliserte delene av Max Nettlaus historie om anarkistbevegelsen blitt utgitt.

IISGs stab holder foredrag og forelesninger, ved siden av at den driver konsulentvirksomhet overfor forskjellige organisasjoner.

Endelig gir IISG ut tidsskriftet «International Review of Social History». Instituttet har også en finger med i utgivelsen av det nederlandske «Tijdschrift voor sociale geschiedenis».

Betydningen av å ha en fortid

Mange forbinder arkiver med noe tørt, støvete og dødt. Det er fortid som bare interesserer et fåtall; forskere, lærere og andre særlinger.

Men at det å sitte på et partis «fortid», er noe som mange politikere betrakter som viktig, det skulle vel IISGs dramatiske historie vise. Både nazistenes jakt på motstandernes arkiver og deres tilintetgjørelse av dem, – samt det at eierne av arkivene nødig ville gi slipp på dem og først gjorde det når de trengte penger til videre partiarbeid, forteller noe om viktigheten av å ha et arkiv. På mange måter kan arkivet sikre linjene; fortsettelsen i partiets arbeide.

IISGs historie som arkivoppkjøper er ikke uten dramatiske innslag i dag heller.

Før jul i 1979 gikk en gruppe på 3 – 4 spanjoler til en sit-down-aksjon i IISGs vestibyle. Bakgrunnen for aksjonen var den at et anarkistisk parti nylig var dannet i Spania. Medlemmene mente deres parti var fortsettelsen av et spansk anarkistisk parti CNT som ble oppløst på grunn av borgerkrigen.

I 1939 overtok IISG partiets arkiv. Dette skjedde på den måten som var vanlig for en del av IISGs overtakelser av arkiv i de urolige årene før krigen. Instituttet «lånte» arkivet mot en viss sum. Kompliserte kontrakter ble undertegnet, de kunne f.eks. inneholde klausuler om tilbakelevering av arkivet etter krigen dersom medlemmene skulle ønske det. Nå kom da virkelig en organisasjon og krevde tilbake sitt arkiv. Men kunne de regnes som rettmessige arvtakere? Det var flere uklare punkter som gjorde at IISG ikke uten videre ville gi fra seg arkivet. Dette var en ytterst delikat sak. Spanjolene okkuperte vestibylen til IISG en hel uke. Arkivet til anarkistorganisasjonen er fortsatt i instituttet. Men historien forteller noe om viktigheten av å ha en fortid.

Litteraturliste

International Institute of Social History Amsterdam, History and activities, (Assen 1968)
– do, annual report 1977.
– do, annual report 1978.
J. M. Welcker: «Veertig jaar Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (1935 – 1975)», fra «Tijdschrift voor sociale geschiedenis», desember 1975.
M. Hunink: «De bibliotheek van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis», fra «Bibliotheekleven» 53, mai 1968.
Annie Adama van Scheltema-Kleefstra: «Herinneringen van de bibliothecaresse van het Instituut voor Sociale Geschiedenis», fra «Tijdschrift voor sociale geshiedenis», juni 1978.
«Das Internationale Institut für Sozialgeschichte, Amsterdam», fra «Deutsche Geschichte seit dem ersten Weltkrieg», band III, (Eichstätt, 1973).
Rudolf Quast: «Zwischen Amsterdam und Bochum», fra «Jahrbuch 1974 der Ruhr-Universität Bochum».
Intervjuer med J. R. Van der Leeuw, M. W. H. Schreuder, F. E. Schrader og W. H. van der Linden ved IISG.
Mikrofilm fra IISG i Arbeiderbevegelsens Arkiv i Oslo.
I. a) Archiv der zweiten Internationale 1921 – 1923. Briefe beh. Norwegen.
b) Archiv der zweiten Internationale 1923 – 1940. (Mappe Norwegen + Dokumente zu Sitzungen der Executive).
II. Archiv des internationalen Verbindung Sozialistischer Jugendorganisationen 1907 – 1915.
Archiv des sozialistischen Jugend-Internationale (1923 – 1939). Mappe beh. Norwegen.
III. Archiv des Internationalen Bundes der Lithographen, Steindrucker und verwandten Berufe (1896 – 1949).

Rapport

Einar Terjesen

Linz-konferansen 1980:

Internasjonal fagbevegelse og arbeiderklassens framvekst

Historikermøtene i Linz i Østerrike er den største årlige konferanse for historikere som beskjeftiger seg med arbeiderbevegelsen. Konferansene blir arrangert av en egen stiftelse, Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (ITH), hvor en lang rekke forskningsinstitutter og arkiver er medlemmer. Tyngdepunktet av medlemsinstitusjonene ligger i Sentraleuropa, både øst og vest, og tysk er også konferansenes hovedspråk. For i større grad å trekke inn ikke-tyske språkområder, benyttet man seg i år av simultanoversettelse mellom tysk, fransk og engelsk, med godt resultat.

På årets konferanse var det 127 deltagere fra 29 land og 84 medlemsinstitusjoner. Fra Norge deltok tilsammen 3 personer fra Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek og Historisk Institutt Universitetet i Oslo.

Årets tema var: 1. Den internasjonale fagbevegelsen i tiden mellom verdenskrigene, og 2. Sosiale prosesser i utviklingen av arbeiderklassen i det 19. århundre (bibliografi, historiografi og metodologi). Det første temaet var konferansens hovedtema og ble behandlet over 2 dager mens det andre temaet fikk en halv dag.

Til hovedtemaet forelå en rekke rapporter, i hovedsak fra Vest- og Østeuropa. Konferansen ble dominert av en «diskusjon» om hvilken av de to faglige internasjonalene som i 20- og 30-årene hadde ført en riktig politikk. Selv om Linz-konferansenes kanskje viktigste funksjon har vært å være et kontaktforum for forskere fra øst og vest, synes prisen å være en stadig tilbakevendende krangling om hvem som hadde ansvaret for den europeiske arbeiderbe-

vegelses politiske fiasko i mellomkrigstiden. Her er dogmatikken sterk på begge sider. Likevel er det viktig å peke på at Østeuropa ikke må oppfattes som en så enhetlig blokk som vi kanskje er vant med å gjøre. Spesielt polske og ungarske forskere hadde tildels betydelige avvikende synspunkter. F.eks. stillte enkelte polakker spørsmålstegn ved om det var riktig å opprette den røde faglige Internasjonalen i 1921. På konferansen i fjor ble det av polakker også stillt spørsmålstegn ved om det virkelig hadde vært en revolusjonær situasjon i Europa etter første verdenskrig. En slik tvil bidrar sterkt til å rive fundamentet vekk under legitimasjonsgrunnlaget for de østeuropeiske kommunistpartiene.

Det viktigste Vesteuropeiske bidraget kom fra Frank Deppe, Georg Fülbert og Ludwig Wolfrum fra Marburg, Vest-Tyskland. I sitt referat forsøkte de bl.a. teoretisk å risse opp betingelsene og hindringene for å etablere en proletarisk internasjonalisme. Et annet forsøk på å trekke diskusjonen bort fra den rent organisasjonshistoriske kranglingen kom fra Einhart Lorenz fra Norge. Han framhevet i sitt innlegg betydningen av å studere hvilken stilling internasjonalismen hadde i selve arbeiderklassen.

Konferansens 2. tema tok som nevnt for seg forskningen rundt arbeiderklassens framvekst. Referatene og debatten viste en stor likhet i konkret tilnærmelse til arbeiderklassens sosialhistorie blant forskere i Øst- og Vesteuropa. Ulike teoretiske og ideologiske posisjoner syntes her ikke å få konsekvenser i form av fundamentalt forskjellige forskningsmetoder og teknikker, selv om konklusjonene ofte var forskjellige.

Bibliografi

Einhart Lorenz

Norske forhold i Komintern-publikasjoner 1919 – 1930

En bibliografi

Den etterfølgende bibliografi inneholder en oversikt over artikler om norske forhold og artikler av nordmenn i den kommunistiske internasjonales offisielle publikasjonsorganer «Die Kommunistische Internationale», «Internationale Presse-Korrespondenz» (her forkortet med Inprekorr) og «Die Kommunistische Fraueninternationale». Sistnevnte er imidlertid ikke fullstendig gjennomgått fordi årgangene i Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis i Amsterdam som jeg brukte, ikke er komplette. Bibliografien inneholder videre innleggene som norske delegater holdt på Kominterns kongresser og på den utvidete eksekutivkomiteens møter og som ble publisert enten i protokoller eller Inprekorr.

Jeg har ikke gjennomgått blader som «Der Bolschewik», «Bulletin des EKKI», «Moskau», «Russische Rundschau» og «Russische Korrespondenz», og heller ikke publikasjoner som ble utgitt av Kominterns side-organisasjoner som Den røde faglige Internasjonale eller Ungdomsinternasjonalen. Ved utarbeidelsen av bibliografien ble tidsskriftenes tyske utgaver brukt. Inprekorr kom i en periode med to utgaver som innholdsmessig var identiske, men hvor utgivelsesdatoen og sidetallene varierer. Derfor kan det hende at en andre steder vil møte avvikende opplysninger om nummer, dato og sidetall. Korte meldinger og notiser, f.eks. om demonstrasjoner

eller ankomsten til en delegasjon, er ikke tatt med. Refereres derimot en delegasjons stillingtaken eller holdning til bestemte spørsmål, er meldingen tatt med.

Oversikten er utarbeidet på grunnlag av materiale som finnes i Arbeiderbevegelsens arkiv Oslo, Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin, Institut für Weltwirtschaft i Kiel og Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis i Amsterdam.

Mine tilføyninger og bemerkninger er satt i [ ].

1. Bericht des Genossen Stange [!] (Norwegen)
   Erstattet auf dem 1. Kongress der Internationale in Moskau [Emil Stangs rapport på Kominterns stiftelseskongres, 2.3. 1919]
   i: Die Kommunistische Internationale, nr. 2, 1919, s. 125 f.; også i: Der I. Kongress der Kommunistischen Internationale. Protokoll der Verhandlungen in Moskau vom 2. bis zum 19. [sic!] März 1919. Hamburg 1921, s. 33 ff.

2. An die skandinavischen Arbeiter, an die Arbeiterklasse Norwegens, an die Norwegische Arbeiterpartei. Von der Kommunistische Internationale [undertegnet av Sinovjev, datert 20.2. 1920]
   i: Die Kommunistische Internationale, nr. 9, 1920, s. 179 f.
3. J[acob] Friis: Die revolutionäre Bewegung in Norwegen
   i: Die Kommunistische Internationale, nr. 10, 1920, s. 61 – 66.
4. An den Kongress der Norwegischen Sozialistischen Partei [EKKI-erklæring, datert 22.5. 1920]
   i: Die Kommunistische Internationale, nr. 11, 1920, s. 221 – 223
5. [Jacob Friis' innlegg på 2. Komintern-kongress, 28.7. 1920]
   i: Der zweite Kongress der Kommunist. Internationale. Protokoll der Verhandlungen vom 19. Juli in Petrograd und vom 23. Juli bis 7. August 1920 in Moskau. Hamburg 1921, s. 382.
6. Olaf [!] Scheflo: Die Lage in Norwegen [datert: Moskva, 10.12. 1920]

   i: Die Kommunistische Internationale, nr. 16, 1921, s. 493 – 500.
7. J[acob] Friis: Die Bedeutung des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale [datert: Moskva, mai 1921]
   i: Die Kommunistische Internationale, nr. 17, 1921, s. 18 – 25.
8. Alfred Aakermann: Parlamentswahlen in Norwegen
   i: Inprekorr, nr. 10, 15.10. 1921, s. 82 f.
9. Rede Fridjof [!] Nansens vor dem Völkerbunde
   i: Inprekorr, nr. 16, 29.10. 1921, s. 143.
10. Hans Heggum: Die norwegische Arbeiterpartei und die gegenwärtige Lage
    i: Inprekorr, nr. 17, 1.11. 1921, s. 154 f.
11. Hans Heggum: Die Wahlen in Norwegen
    i: Inprekorr, nr. 18, 3.11. 1921, s. 161.
12. [Hans] Heggum: Die gewerkschaftliche und wirtschaftliche Lage in Norwegen
    i: Inprekorr, nr. 23, 15.11. 1921, s. 208.

13. Jede verlorene Minute bedeutet Hunderte von Todesfällen. Ein neuer Hilferuf Frithjof [!] Nansens
i: Inperkorr, nr. 36, 15.12. 1921, s. 326.
14. A. J. S[molan]: Kyrre Grepp †
i: Inprekorr, nr. 18, 14.2. 1922, s. 145.
15. [Forfatter ikke oppgitt] Kyrre Grepp [nekrolog]
i: Die Kommunistische Internationale, nr. 21, 1922, s. 53 f.
16. Alfred Aakermann: Die politische Lage in Norwegen und die Arbeiterklasse
i: Inprekorr, nr. 21, 21.2. 1922, s. 164 f.
17. [A. J.] Smohlan: Aus der norwegischen Arbeiterbewegung
i: Inprekorr, nr. 22, 23.2. 1922, s. 173 f.
18. Reorganisation der norwegischen Gewerkschaften
i: Inprekorr, nr. 26, 4.3. 1922, s. 205 f.
19. [A. J.] Smohlan: Genua und die nordischen Staaten
i: Inprekorr, nr. 40, 4.4. 1922, s. 326.
20. Alice Wallenius: Die Frauenbewegung in Skandinavien und Finnland
i: Inprekorr, nr. 48, 15.4. 1922, s. 389 f.
21. Rachel Grepp: Der internationale kommunistische Frauentag in Norwegen
i: Die Kommunistische Fraueninternationale, nr. 5/6, mai/juni 1922, s. 39.
22. Referat des Genossen Friis [på det utvidete EKKI-møte, 9.6. 1922]
i: Inprekorr, nr. 94, 14.6. 1922, s. 694; også i: Bericht über die Tätigkeit des Präsidiums und der Exekutive der Kommunistischen Internationale für die Zeit vom 6. März bis 11. Juni 1922. Hamburg 1922, s. 101 ff.
23. Resolution der Erweiterten Exekutive zur norwegischen Frage
i: Inprekorr, nr. 113, 24.6. 1922, s. 776; jfr. rettelsen i: Inprekorr, nr. 117, 27.6. 1922, s. 786. Resolusjonens tekst også i: Bericht über die Tätigkeit des Präsidiums und der Exekutive der Kommunistischen Internationale für die Zeit vom 6. März bis 11. Juni 1922. Hamburg 1922, s. 131 ff.
24. Rachel Grepp: Der Frauenbund der norwegischen Arbeiterpartei (Sektion der K. I.)
i: Die Kommunistische Fraueninternationale, nr. 7/8, juni/august 1922, s. 54 f.
25. Jacob Friis: Zur Frage der Einheitsfront
i: Die Kommunistische Internationale, nr. 20, 1922, s. 53 ff.
26. Die Exekutive der Komintern an den Zentralvorstand der Norwegischen Arbeiterpartei
i: Inprekorr, nr. 209, 31.10. 1922, s. 1444 ff.
27. Olav Scheflo: Die Fragen der Kommunistischen Partei Norwegens
i: Die Kommunistische Internationale, nr. 23, 1.11. 1922, s. 107.
28. E[dvard] W. Bull und Trond Hegna: Die Entwicklung der Arbeiterbewegung in Norwegen 1921 – 1922
i: Inprekorr, nr. 216, 9.11. 1922, s. 1514 ff.
29. [Haakon Meyers debattinnlegg på Kominterns 4. verdenskongress,9.11. 1922]
i: Inprekorr, nr. 223, 23.11.1922, s. 1606 f.
30. [Haakon Meyers debattinnlegg på Kominterns 4. verdenskongress,5. 12. 1922]
i: Inprekorr, nr. 240, 19.12.1922, s. 1803.
31. [Oscar Torps debattinnlegg på Kominterns 4. verdenskongress, 5.12. 1922]
i: Inprekorr, nr. 240, 19.12. 1922, s. 1812; nr. 29, 30 og 31 også i: Protokoll des vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale, Petrograd – Moskau vom 5. November bis 5. Dezember 1922, Hamburg 1923, s. 133 ff., 957, 968.

32. Alfred Aakermann: Die kommunistischen Erfolge bei den norwegischen Kommunalwahlen
i: Inprekorr, nr. 245, 30.12. 1922, s. 1846.

33. [Kort referat av Elias Volans (i Inprekorr: Nolan) innlegg på RFI's 2. verdenskongress]
i: Inprekorr, nr. 7, 10.1. 1923, s. 47.
34. Die KP. Norwegens und die Beschlüsse des IV. Weltkongresses
i: Inprekorr, nr. 3, 20.1. 1923, s. 68.
35. W[assili] Kolarow: Der Parteitag der Norwegischen Arbeiterpartei
i: Inprekorr, nr. 11, 16.3. 1923, s. 258 f.
36. Die Organisationsverhältnisse der Norwegischen Arbeiterpartei
i: Inprekorr, nr. 58, 4.4. 1923, s. 472.
37. Der norwegische Parteienstreit und der Landesparteitag
i: Inprekorr, nr. 15, 14.4. 1923, s. 349 f.
38. Martin Tranmael [!]: Die Fragen der Kommunistischen Partei Norwegens
i: Die Kommunistische Internationale, nr. 26, 8.6. 1923, s. 74 ff.
39. Erling Falk: Die norwegische Bankkrise
i: Inprekorr, nr. 23, 9.6. 1923, s. 555.
40. [Falks, Scheflos, Tranmæls og Furubotns debattinnlegg på den utvidete Eksekutivkomiteens møter i tida 12. – 23.7. 1923]
i: Inprekorr, nr. 103, 21.6. 1923, s. 866 (Falk), 874 (Scheflo) og 875 (Tranmæl); nr. 106, 25.6. 1923, s. 906 (Falk), 908 (Scheflo) og 910 (Falk); nr. 113, 5.7. 1923, s. 984 (Falk), 985 (Falk) og 985 (Furubotn). Også i: Die kommunistischen Parteien Skandinaviens und die Kommunistische Internationale. Die Aussprache mit den skandinavischen Genossen über die Grenzen des Zentralismus in der Konferenz der Erweiterten Exekutive der Kommunistischen Internationale, Moskau, 12. – 23. Juli 1923. Hamburg 1923, s. 19 ff. (Falk), 56 ff. (Scheflo), 66 ff. (Tranmæl), 89 (Falk), 117 ff. (Falk), 134 (Scheflo), 156 f. (Falk), 175 ff. (Falk), 181 (Falk) og 191 (Furubotn).
41. [Henry W. Kristiansens (i Inprekorr: Christiansen) innlegg på den kommunistiske ungdomsinternasjonalens 4. byråmøte i juli 1923]
i: Inprekorr, nr. 130, 8.8. 1923, s. 1137.
42. Brief der Kommunistischen Internationale an alle Mitglieder der Norwegischen Arbeiterpartei
i: Inprekorr, nr. 167, 29.10. 1923, s. 1425 f.
43. R[ichard] Schüller: Die Norwegische Arbeiterpartei von Tranmael [!] gespalten
i: Inprekorr, nr. 174, 12.11. 1923, s. 1475 f.
44. O[tto] W. Kuusinen: Die Geburt der Kommunistischen Partei Norwegens
i: Inprekorr, nr. 177, 19.11. 1923, s. 1498 ff.
45. G[rigori] Sinowjew: Die Wahrheit über die Norwegische Partei
i: Inprekorr, nr. 179, 23.11. 1923, s. 1517 ff.

46. Arvid Nord [= Hansen]: Der Klassenkampf in Norwegen
i: Die Kommunistische Internationale, nr. 34 – 35, 1924, s. 152 ff.
47. Die Norwegische Arbeiterpartei und die Komintern
i: Inprekorr, nr. 64, 6.6. 1924, s. 776 f.
48. Nord [= Arvid Hansen]: Zu den Arbeitskämpfen in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 27, 5.7. 1924, s. 606 f.

49. [Arvid Hansens innlegg på Kominterns 5. verdenskongress, 24.6. 1924]
i: Inprekorr, nr. 85, 11.7.1924, s. 1073; også i: Protokoll. Fünfter Weltkongress der Kommunistischen Internationale, Bd. 1, Hamburg 1924, s. 358 ff. Kort sammenfatning av innlegget også i: Inprekorr, nr. 80, 3.7. 1924, s. 986.
50. [Ottar Lies innlegg på Kominterns 5. verdenskongress, 13.7. 1924]
i: Protokoll. Fünfter Weltkongress der Kommunistischen Internationale, Bd. 2, Hamburg 1924, s. 1042.
51. Arvid Hansen: Genosse Höglund und die Komintern
i: Inprekorr, nr. 33, 16.8. 1924, s. 735 f.
52. Resolution über die nächsten Aufgaben der skandinavischen Parteienföderation
i: Inprekorr, nr. 116, 5.9. 1924, s. 1515 f.
53. [Arvid] Hansen: Die norwegische Jugend und die Bolschewisierung der Organisation
i: Inprekorr, nr. 43, 25.10. 1924, s. 1020.
54. Tormiel: Die Storthingswahlen in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 46, 14.11. 1924, s. 1112.

55. Christian Hilt: Brief aus Norwegen
i: Inprekorr, nr. 3, 17.1. 1925, s. 70.
56. Christian Hilt: Merkwürdige «Schüler Lenins» in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 9, 28.2. 1925, s. 286 f.
57. Christian Hilt: Der Kampf der Arbeiterschaft in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 12, 21.3. 1925, s. 366 f.
58. [Arvid Hansens innlegg på den utvidete eksekutivkomiteens konferanse om agitasjon og propaganda i mars/april 1925]
i: Inprekorr, nr. 99, 25.6. 1925, s. 1345 f.
59. [Arvid Hansens innlegg på organisasjonskonferansen om arbeidet blant kvinnene, 6.4. 1925]
i: Inprekorr, nr. 101, 29.6. 1925, s. 1380.
60. Olaf [!] Scheflo: Die Norwegische Arbeiterpartei und die Evolution Martin Tranmaels [!]
i: Die Kommunistische Internationale, nr. 9, sept. 1925, s. 1021 ff.
61. Schreiben der RGI. an den Kongress der Gewerkschaftlichen Landesorganisation Norwegens
i: Inprekorr, nr. 36, 5.9. 1925, s. 1046 ff.
62. A. J. Smolan: Der Kongress des Norwegischen Gewerkschaftsbundes für die Gewerkschaftseinheit
i: Inprekorr, nr. 37, 12.9. 1925, s. 1085 f.
63. Ankunft der norwegischen Arbeiterdelegation in Leningrad und in Moskau
i: Inprekorr, nr. 43, 24.10. 1925, s. 1274 f.
64. Erklärung der norwegischen Arbeiterdelegation
i: Inprekorr, nr. 44, 31.10. 1925, s. 1306.
65. Erklärung der norwegischen Arbeiterdelegation
i: Inprekorr, nr. 48, 28.11. 1925, s. 1438 f.
66. W[illy] Mielenz: Die Frage einer Labour Party in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 52, 31.12. 1925, s. 1533 ff.

67. [Arvid Hansens og Haavard Langseths innlegg på den utvidete eksekutivkomiteens møte den 14.3. 1926]

i: Inprekorr, nr. 54, 9.4. 1926, s. 758 (Hansen), 760 (Langseth) og 761 (Hansen); også i: Protokoll. Erweiterte Exekutive der Kommunistischen Internationale, Moskau, 17. Februar bis 15. März 1926. Hamburg-Berlin 1926, s. 591 ff. (Hansen), 601 f. (Langseth) og 603 (Hansen). Kort sammenfatning av innleggene også i: Inprekorr, nr. 45, 19.3. 1926, s. 630 f.

68. M.: Die Kampfmethoden der norwegischen Bourgeoisie gegen die kommunistische Bewegung
i: Inprekorr, nr. 55, 9.4. 1926, s. 787 f.

69. Arvid Hansen: Die «linke» Plattform von Korsch und Co.
i: Inprekorr, nr. 55, 9.4. 1926, s. 795.

70. Arvid Hansen: Die Losung der Labour Party in Norwegen
i: Die Kommunistische Internationale, h. 4, april 1926, s. 412 ff.

71. [Haavard Langseths innlegg på Kominterns 2. organisasjonskonferanse i februar 1926]
i: Inprekorr, nr. 60, 19.4. 1926, s. 857 f.

72. [Leif Foss' (i Inprekorr: Voss) innlegg på Kominterns 2. organisasjonskonferanse i februar 1926]
i: Inprekorr, nr. 65, 29.4. 1926, s. 948.

73. Christian Hilt: Die grosse Aussperrung in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 67, 4.5. 1926, s. 1017.

74. Mira [Hansen]: Aus der Arbeit der Kommunistischen Partei Norwegens unter den Frauen
i: Inprekorr, nr. 67, 4.5. 1926, s. 1020 f.

75. Resolution zur Norwegischen Frage [vedtatt på den utvidete eksekutivkomiteens møter i februar og mars 1926]
i: Inprekorr, nr. 68, 5.5. 1926, s. 1062.

76. K. D.: Vom Wirtschaftskampf in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 71, 10.5. 1926, s. 1132 f.

77. [Mira Hansens innlegg på den utvidete eksekutivkomiteens rådslagninger om arbeidet blant kvinnene, 8.3. 1926]
i: Inprekorr, nr. 74, 15.5. 1926, s. 1173.

78. [Mira Hansens innlegg på den utvidets eksekutivkomiteens rådslagninger om arbeidet blant kvinnene, 9.3. 1926]
i: Inprekorr, nr. 74, 15.5. 1926, s. 1179.

79. K. D.: Vom Klassenkampf in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 81, 4.6. 1926, s. 1296 f.

80. A[rvid] Fjord [= Hansen]: Tranmael [!] entlarvt sich
i: Die Kommunistische Internationale, h. 2 (11), 24.9. 1926, s. 92 ff.

81. [Just Lippes innlegg på den 6. konferansen av ungdomsinternasjonalens utvidete eksekutivkomitee, 15.11. 1926]
i: Inprekorr, nr. 141, 19.11. 1926, s. 2454.

82. [Christian Hilts innlegg på den utvidete eksekutivkomiteens møte den 27.11.1926]
i: Inprekorr, nr. 152, 14.12. 1926, s. 2735; også i: Protokoll. Erweiterte Exekutive der Kommunistischen Internationale, Moskau 22. November – 16. Dezember 1926. Hamburg-Berlin 1927, s. 275 ff. Kort sammendrag også i: Inprekorr, nr. 146, 1.12. 1926, s. 2570.

83. John Pepper [= Josef Pogány]: Eine Umschichtung der norwegischen Arbeiterbewegung

i: Inprekorr, nr. 21, 22.2. 1927, s. 418 f.

84. [Jeanette Olsens innlegg på eksekutivkomiteens 4. rådslagningsmøte om arbeidet blant kvinnene, 1.6. 1926 (!)]
i: Inprekorr, nr. 22, 25.2. 1927, s. 456 f.

85. [Jeanette Olsens innlegg på eksekutivkomiteens 4. rådslagningsmøte om arbeidet blant kvinnene, 3.6. 1926 (!)]
i: Inprekorr, nr. 28, 11.3. 1927, s. 569.

86. [Jeanette Olsens innlegg på eksekutivkomiteens 4. rådslagningsmøte om arbeidet blant kvinnene, 6.6. 1926 (!)]
i: Inprekorr, nr. 28, 11.3. 1927, s. 591.

87. John Pepper [= Josef Pogány]: Das Labour-Party-Problem in Norwegen
i: Die Kommunistische Internationale, h. 13, 29.3. 1927, s. 612 ff.

88. Die norwegische Gewerkschaftsdelegation in Moskau
i: Inprekorr, nr. 43, 22.4. 1927, s. 897.

89. Arvid Hansen: Gewerkschaftsknebelungsgesetz in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 57, 3.6. 1927, s. 1228 f.

90. Gemeinsame Kampagne der kommunistischen Parteien Skandinaviens gegen die Kriegsgefahr
i: Inprekorr, nr. 75, 26.7. 1927, s. 1606 f.

91. Der Vorsitzende der norwegischen Arbeiterdelegation für ein norwegisch-finnisch-sowjetisches Einheitskomitee
i: Inprekorr, nr. 91, 13.9. 1927, s. 1978.

92. A. J. Smolan: Die russische Revolution und die skandinavischen Arbeiter
i: Inprekorr, nr. 99, 11.10. 1927, s. 2139 f.

93. Arvid Hansen: Nach den Wahlen in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 107, 1.11.1927, s. 2309 f.

94. Konferenz der Land- und Forstarbeiterverbände Norwegens, Finnlands und der Sowjetunion
i: Inprekorr, nr. 115, 22.11. 1927, s. 2577.

95. Einheitskomitee der Seeleuteverbände Skandinaviens, Finnlands und der Sowjetunion
i: Inprekorr, nr. 117, 29.11.1927, s. 2638.

96. Arvid Hansen: Der norwegische Gewerkschaftskongress
i: Inprekorr, nr. 126, 28.12. 1927, s. 2943 f.

97. Die Regierung der Norwegischen Arbeiterpartei [Fra Norges Kommunistblad, 25.1. 1928]
i: Inprekorr, nr. 10, 31.1. 1928, s. 194.

98. Haavard Langseth: Die Bildung der sozialdemokratischen Regierung in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 11, 3.2. 1928, s. 212 f.

99. Jur.: Der Sturz der sozialdemokratischen Regierung in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 14, 14.2. 1928, s. 270 f.

100. [Arvid Hansens innlegg på den utvidete eksekutivkomitees møte den 10.2.1928]
i: Inprekorr, nr. 18, 23.2. 1928, s. 382 f.

101. H[ermann] Remmele: Der Weg der letzten zentristischen Arbeiterpartei
i: Die Kommunistische Internationale, h. 9, 29.2. 1928, s. 459 ff.

102. Ch. L . . .son: Der Bauarbeiterstreik in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 55, 8.6. 1928, s. 1000.

103. Verstärkter Antistreikterror in Norwegen

i: Inprekorr, nr. 57, 15.6.1928, s. 1037.

104. Carsten O. Aaseboe [!]: Verschärfung des Klassenkampfes in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 60, 26.6. 1928, s. 1038 f.

105. [Arvid Hansens innlegg på Kominterns 6. verdenskongress, 26.7. 1928]
i: Inprekorr, nr. 79, 4.8. 1928, s. 1444 ff.; også i: Protokoll des 6. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale, Juni – September 1928, Hamburg-Berlin 1928. Bd. 1, s. 274 ff.

106. Arvid Hansen: Die Lehren des norwegischen Streiks
i: Inprekorr, nr. 86, 17.8. 1928, s. 1606.

107. R. Sonter [= Richard Sorge] und J[ust] Lippe: Der Kampf gegen das Zwangsschlichtungswesen in Norwegen
i: Die Kommunistische Internationale, h. 33/34, 22.8. 1928, s. 2099 – 2108.

108. [Ole Hermansens innlegg på Kominterns 6. verdenskongress, 4.8. 1928]
i: Inprekorr, nr. 95, 3.9. 1928, s. 1784 f.; også i Protokoll des 6. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale, Juli – September 1928, Hamburg-Berlin 1928, bd. 1, s. 751.

109. R. Sonter [= Richard Sorge]: Die skandinavisch-russische Gewerkschaftseinheit
i: Die Kommunistische Internationale, h. 39, 26.9. 1928, s. 2404 – 2413.

110. Arvid Hansen: Die Tätigkeit der KP Norwegens
i: Die Kommunistististische Internationale, h. 41, 10.10. 1928, s. 2524 ff.

111. [A. J.] Sm[olan]: Der Kampf der norwegischen Arbeiter und das Doppelspiel der Reformisten
i: Inprekorr, nr. 129, 20.11. 1928, s. 2569 f.

112. M. P. Tomski: Ueber das norwegisch-russische Gewerkschaftsabkommen
i: Inprekorr, nr. 1, 4.1. 1929, s. 7 f.

113. Die Ablehnung des russisch-finnisch-norwegischen Gewerkschaftsbündnisses durch die Spitzenorganisation der norwegischen Gewerkschaften
i: Inprekorr, nr. 6, 18.1. 1929, s. 111.

114. Resolution der KP. Norwegens zum Kampf gegen die rechte Gefahr in der KPD
i. Inprekorr, nr. 10, 1.2. 1929, s. 186.

115. A. J. S[molan]: Reformistischer Gewaltakt im Norwegischen Gewerkschaftsbund
i: Inprekorr, nr. 13, 8.2. 1929, s. 250.

116. Arvid Hansen: Die Aufgaben des III. Parteitages der KP. Norwegens
i: Inprekorr, nr. 13, 8.2.1929, s. 255 f.

117. Der III. Parteitag der KP. Norwegens
i: Inprekorr, nr. 14, 12.2. 1929, s. 283.

118. R. Sonter [= Richard Sorge]: Olaf Scheflo: «Lenin als Politiker und Mensch» [bokmelding]
i: Die Kommunistische Internationale, h. 8, 20.2. 1929, s. 263 f.

119. Arnstein: Der norwegische Arbeitersportverband und die Aufgaben des KJV. Norwegens
i: Inprekorr, nr. 24, 12.3. 1929, s. 533 f.

120. A[rvid] H[ansen]: Die antifaschistische Konferenz in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 25, 15.3. 1929, s. 548.

121. Arvid Hansen: Der III. Parteitag der KP. Norwegens
i: Inprekorr, nr. 25, 15.3. 1929, s. 554 f.

122. Arvid Hansen: Die Kronprinz-Sozialisten in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 28, 27.3. 1929, s. 632 f.

123. A[rvid] H[ansen]: Die Ausschlusspolitik der norwegischen Gewerkschaftsbürokratie
i: Inprekorr, nr. 29, 3.4. 1929, s. 656.
124. A[rvid] H[ansen]: Die Programmerklärung der dänischen Koalitionsregierung
i. Inprekorr, nr. 44, 22.5. 1929, s. 1057.
125. Arvid Hansen: Die Vorbereitung des 1. August in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 45, 24.5. 1929, s. 1082.
126. Carsten A. Aaseboe: Die Antikriegskampagne in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 60, 12.7. 1929, s. 1436 f.
127. [Arvid Hansens innlegg på det 10. EKKI-plenum, 4.7. 1929]
i: Inprekorr, nr. 63, 23.7. 1929, s. 1499 f.
128. Gruss der KP. Norwegens an die revolutionären Arbeiter Österreichs
i: Inprekorr, nr. 96, 11.10. 1929, s. 2307.

129. Arvid Hansen: Die Lage in Norwegen. Der «Industriefrienden» und die beginnende Wirtschaftskrise
i: Inprekorr, nr. 33, 11.4. 1930, s. 751.
130. Arvid Hansen: Die Verschärfung der Klassengegensätze in Norwegen. Die Rolle des «linken» Sozialfaschismus
i: Inprekorr, nr. 41, 13.5. 1930, s. 908.
131. Arvid Hansen: Die KP. Norwegens und der Kampf an zwei Fronten
i: Inprekorr, nr. 47, 3.6. 1930, s. 1061 f.
132. Arvid Hansen: Die Reichskonferenz der Revolutionären Gewerkschaftsopposition in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 55, 1.7. 1930, s. 1239 f.
133. Arvid Hansen: Vor dem 1. August in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 61, 22.7. 1930, s. 1445.
134. Offener Brief des ZK der KP. Norwegens
i. Inprekorr, nr. 61, 22.7. 1930, s. 1467.
135. A[rvid] H[ansen]: Vorboten einer neuen Unternehmeroffensive in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 61, 22.7. 1930, s. 1447 f.
136. -ii- [=Jacob Friis]: Der Wahlkampf in Norwegen
i: Inprekorr, nr. 81, 26.9. 1930, s. 1993.
137. Chistian Hilt: Bericht des Skandinavischen Ländersekretariats. Die KP Norwegens und die Parlamentswahlen 1930
i: Die Kommunistische Internationale, h. 42, 12.11. 1930, s. 2233 ff.
138. A. de Vries: Die norwegischen Wahlen. Eine ernste Lehre
i: Inprekorr, nr. 109, 19.12.1930, s. 2691 f. og nr. 110, 23.12. 1930, s. 2719.

Forfatterregister:

Bull, Edvard 28
Falk, Erling 39,40
Foss, Leif 72
Friis, Jacob 3, 5, 7, 22, 25, 136
Furubotn, Peder 40
Grepp, Rachel 21, 24
Hansen, Arvid 46, 48, 49, 51, 53, 58, 59, 67, 69, 70, 80, 89, 93, 96, 100, 105, 106, 110, 116, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 135,
Hansen, Mira 74, 77, 78
Heggum, Hans 10, 11, 12
Hegna, Trond 28
Hermansen, Ole 108
Hilt, Christian 55, 56, 57, 73, 82, 137
Kolarow, Wassili 35
Kristiansen, Henry W. 41
Kuusinen, Otto W. 44
Langseth, Haavard 67, 71, 98
Lie, Ottar 50
Lippe, Just 81, 107
Meyer, Haakon 29, 30
Mielenz, Willy 66
Nansen, Fridtjof 9
Olsen, Jeanette 84, 85, 86
Pepper, John 83, 87
Pogány, Josef 83, 87
Remmele, Hermann 101
Scheflo, Olav 6, 27, 40, 60
Schüller, Richard 43
Sinowjew, Grigorij 45
Smolan, A. J. 14, 17, 19, 62, 92, 111, 115
Sonter, R. 107, 109, 118
Sorge, Richard 107, 109, 118
Stang, Emil 1
Tomski, Michail P. 112
Torp, Oscar 31
Tormiel 54
Tranmæl, Martin 38, 40
Volan, Elias 33
Vries, A. de 138
Wallenius, Alice 20
Aakermann, Alfred 8, 16, 32
Aasebøe, Carsten O. 104, 126

Brief summaries in English and German

Knut Sprauten: From the fight for their rights to fight for better wages

E. P. Thompson writes that people in England quickly rose to action when grain prices increased. In Norway the people did not even rebel in the difficult years of 1739 – 43 when grain prices were doubled and people died of starvation. In this article Knut Sprauten emphasizes several other reasons for social unrest in Norway in the 1600 and 1700's. The background and extent of different rebellions and turmoil in the Norwegian society in this period could be very different. People took action against government officials whom they said collected higher taxes and fees than they had a right to do, or they protested that people did not receive promised wages. There was also action which resembled what we now refer to as «fight for higher wages» (lønnskamp).

Among farmers we find numerous examples of unrest and riots which had their orgins in conflicts with the inhabitants of the towns which maintained trade and commercial privileges (kjøpstad). In Nedenes farmers lost their rights to export lumber and take home grain on their own ships. When Arendal became a «kjøpstad» in 1923 dissatisfied farmers stormed the docks, threatening to tear down the merchant upperclass and houses and forced their way into the city magisterate. Among the actions which resembled later struggles for higher wages, we are best acquainted with the farmers in Romerike, who, in 1763 – 64 united to fix minimum prices on the transportation of logs and lumber. They reacted strongly against what they interpreted as «strikebreaking» and they gained ground.

Among the servants in the country we find something we can call «passive fight for higher wages.» Working people were unwilling to accept permanent work but preferred to work for wages *paid by the day*, something which improved their situation.

The authorities therefore intervened against this so-called «vagrancy». However in both the city and the country there was a personal bond between landlord and the houseowner and servant which was too strong and important to be destroyed by the demand for higher wages.

In another position came those who were connected with industrial work. When many people worked together in the same place it was easier to fight for their rights. In the large mines there were also no strong personal bonds between the individual workers and owners. Working people in the mines can be divided into two groups. Miners were generally speaking dependent upon the mine, while the peasants had the possibility to improve their situation with the help of farming and cattle raising and other things. Efforts to increase wages before the 1800's are unknown, however there are examples of, among other things, ore-drivers following a hard policy. From 1737 – 52 the foremen negotiated at the Selbu coppermine with ore-drivers about the rates on the church hill. They were not to be divided and they slowly made progress. We find similar conflicts in many other mines. Often the wages were held back. In order to emphasize that they were the king's loyal subjects, the working people also sent deputies to the authorities in Copenhagen when they meant they could prove their rights had been infringed upon from the official's side. Sometimes these complaints were acted upon, but they were also effectively opposed.

Tore Pryser: Die Märzunruhen von 1848 in Kristiania. Pöbelaufläufe oder politische Unruhen?

Wie Kopenhagen und Stockholm so erlebte auch Kristiania (Oslo) im März 1848 seine Unruhen. Die Historiker haben in ihnen bis jetzt unbedeutende Pöbelaufläufe ohne ideologischen Inhalt von Bedeutung und ohne politische Führung gesehen. Dieser Artikel vertritt die Auffassung, dass das ein Bild ist, das durch die Brillen der «höheren Politik» gesehen ist. Untersuchungen auf Individualniveau, die Fragen, was die Akteure der Unruhen als soziale

Gruppe kennzeichnet, ermöglichen es, den Inhalt der Märzunruhen gleichsam von unten, von der Warte des Volkes, zu sehen. Die Protokolle der Polizeiverhöre sind dazu eine besonders gute Quelle.

Die Unruhen begannen am 10. März. Zwei Tage später, am Sonntag, dem 12. März, hatten Polizei und Truppen wieder Ruhe und Ordnung hergestellt. Es begann damit, dass die oppositionelle Zeitung «Morgenbladet» einen positiven Artikel über die Februar-Revolution in Frankreich veröffentlicht hatte. Aus Protest dagegen versammelte sich die «bessere Jugend» Kristianias zu einem Pfeifkonzert vor dem Haus des Redakteurs. Am darauffolgenden Tag versammelte sich eine grosse Volksmenge zu einer Gegendemonstration zur Unterstützung des Redakteurs und der Februar-Revolution. Damit begannen die Unruhen, in denen die Unterschichten die Hauptrolle spielten. Vieles deutet darauf, dass radikale Akademiker und Journalisten in der ersten Phase die treibende Kraft waren. Aber die Unruhen entwickelten sich und erhielten als Hauptinhalt die Forderung nach Lebensmitteln und nach Beibehaltung eines alten Gewohnheitsrechts – dem Recht, Lebensmittel an Sonntagen kaufen zu können. Kleine Kaufleute und Handwerker waren die treibende Kraft in der Schlussphase, die gewalttätige Formen annahm. Das Gericht reduzierte die Unruhen unterdessen zum reinen Kriminalfall mit Gewalttätigkeit gegenüber der Polizei als Hauptanklage. Von den 20 Verhafteten waren die meisten Handwerksburschen; 11 von ihnen wurden verurteilt. Ein Kürschnergeselle wurde als Hauptverantwortlicher verurteilt. Er wurde angeklagt, den Polizeichef geschlagen zu haben und er wurde zu 3½ Jahren Strafarbeit verurteilt.

Vieles deutet darauf, dass einzelne Norweger durch wandernde Handwerkergesellen die politichen Ideen, die der Revolution in Paris zugrunde lagen, nicht ganz unbekannt waren. Das Buch des deutschen Schneidergesellen und religiösen Kommunisten Wilhelm Weitling, «Garantien der Harmonie und Freiheit» lag seit Januar 1847 in norwegischer Übersetzung vor. Es ist auch sicher, dass zwei Emissäre des «Bundes der Kommunisten» in London unabhängig voneinander 1848 in Norwegen waren, nämlich der deutsche Typografengeselle Heinrich Anders und der schwedische Schneidergeselle Carl Daniel Forssell, der sich im März 1848 gerade in Kristiania aufhielt.

Im Gegensatz zu Frankreich, wo 1789 Intellektuelle und Sansculotten lange zusammengehalten hatten, trennten sich die entsprechenden Gruppen in Kristiania im Zuge der sich entwickelnden Unruhen. Die Intellektuellen gründeten im Februar 1849 den «Demokratischen Verein», dessen Hauptziel ein erweitertes Stimmrecht war. Er befand sich in Gegnerschaft zur Thranitterbewegung, in der Handwerkergesellen in Kristiania zum ersten Mal klaren politischen Forderungen nach politischen Rechten begegneten, die in die Zukunft wiesen. Die Thranitterbewegung wurde im Sommer 1851 von den Behörden zerschlagen. Danach organisierte sich «das gewöhnliche Volk» in Kristiania erst in politischen Organisationen in den 1870 er und 1880 er Jahren – in der Gewerkschaftsbewegung.

Edvard Bull: Strassenkämpfe in Kristiania

Zentrale norwegische Dichter wie Nils Collett Vogt und Gunnar Heiberg haben in den 1880 er Jahren die Arbeiterklasse als rachedurstige Proletarier mit einer blinden Zerstörungswut dargestellt. Entsprechende Vorstellungen fanden sich auch in vielen Zeitungen, unter ihnen auch im «Morgenbladet». Dieser Artikel, der zum ersten Mal 1947 veröffentlicht wurde, erörtert einige dieser «Pöbelaufläufe», die den Hintergrund von den genannten Auffassungen von den Arbeitern bildeten.

Im April 1878 kam es in Kristiania (Oslo) zu Aufläufen, die eine Woche lang dauerten. Sie begannen mit einem Auflauf vor dem Eigentum des Stadthauptmanns Onsum und sie setzten sich in den darauffolgenden Tagen mit Steinwürfen und teils kräftigen Zusammenstössen zwischen der Volksmenge und der Polizei und Truppen fort. Die Unruhen waren ein Protest gegen Lohnsenkungen bei einer Reihe mechanischer Werkstätten. Onsum, dem Leiter des Betriebs Kverner Brug, wurde die Schuld für die Lohnreduktion gegeben. Gleichzeitig kam es in den Ziegeleien, die Saisonbetriebe waren, zu Arbeitseinstellungen. Die Unruhen griffen auf Enerhaugen und Kampen, zwei Stadtteile im Osten Kristianias, über. In

Kampen kam es zu einer regelrechten Schlacht. 24 Personen wurden verhaftet und mehrere Soldaten verletzt. In der Debatte, die den Unruhen folgte, erstreckte sich das Spektrum bürgerlicher Forderungen vom Verlangen nach mehr Pfarrern für die Arbeidervorstädte bis zu erhöhtem militärischen Aufgebot, verstärkter Bewaffnung der Bürger – und, wie der Polizeichef forderte, mehr Geld für die berittene Polizei.

In dieser Zeit waren Aufläufe und Unruhen ein jährliches Ereignis in Kristiania. 1880 brach unter den Ziegeleiarbeitern ein Streik aus. Sie forderten Lohnerhöhungen. Diese Forderung wurde besonders von dem Siegeleibesitzer Schibbye in Ensjø zurückgewiesen. Auch sein Haus wurde das Zentrum für Unruhen. Wieder mussten Polizei und Truppen eingreifen – in diesem Fall, um die Familie Schibbye zu retten, die sich im ersten Geschoss verschanzt hatte. 8 – 900 Arbeiter streikten in 14 Ziegeleien. Doch fehlte es den Streikenden an Plan und Führung, auch hatten sie keine Streikkassen und nach einer knappen Woche brach der Streik zusammen. In den Zeitungen kam es zu heftigen Reaktionen. «Morgenbladet» liess sich zu offener Blutdürstigkeit hinreissen und «Verdens Gang» zeigte die grenzenloseste Verachtung für den «Pöbel».

Die Unruhen der Jahre 1878 und 1880 waren nicht Teil einer systematischen Klassenerhebung. Ohne Plan und Führung hatten sie auch keine Aussicht auf einen Sieg. Im Gegensatz zu den Konflikten der frühen 1870 er Jahre hatte «Morgenbladet» jetzt Recht, wenn die Zeitung jetzt vom «kindischen Charakter» der Unruhen sprach. Zu Beginn der 1870er Jahre befand man sich in einer Hochkonjunktur. Das Ende des nächsten Jahrzehnts war dagegen von starker Depression mit Preisstürzen und Arbeitslosigkeit gekennzeichnet. Die Arbeiterklasse befand sich in der Defensive und ihre Erhebung konnte nichts anderes als eine spontane kaotische Protestbewegung werden. Die Unruhen 1878 waren eine typische Krisenbewegung. 1880 befand man sich in einem schwachen Konjunkturaufschwung. Das muss zu Preissteigerungen geführt haben und damit auch zur Forderung der Arbeiter nach angemessener Lohnerhöhung.

Finn Olstad:
«A blind and desperate rising»
Strike and riots in the Kristiania (Oslo) area in 1880

This article presents a detailed study of a strike and accompanying riots in 1880. Workers at several neighbouring brickyards struck for higher wages. In the course of this strike there was a dramatic incident as the most prominent brickyard owner (Mr. Schibbye) was violently attacked at his own kiln. Later Mr. Schibbye's residence was attacked for three days, and had to be protected by soldiers. The subsequent trial and hearings have given the chief material to the article.

The author does not see these incidents as a modern class struggle. Instead he tries to look at what happened in the context of an older tradition of popular struggles. Several features emphasize this. Both strike and riots were marked by spontaniety and lack of organization. No leadership is to be found, even if some activists can be traced. The need for contact and information was partly taken care of by outdoor mass meetings. That is all we can find of some formal organization.

Adult brickyard workers played no dominant part in the incidents. Children took the lead. Some brickyard workers seem to have tried to prevent stone throwing etc., others undoubtedly joined in. It is interesting to note that Mr. Schibbye's own workers seem to have had nothing to do with the attacks on their master.

Possibly a small part of the workers could put on the strike without the sympathy of the majority. This we do not know. There was no voting. Instead bands of workers visited the various brickyards and made (not without threats) their fellows stop working. (However, no real notion of blacklegs is to be found.) We do know that solidarity was imperfect. Several workers tried to keep on working, others applied for a job elsewhere. Only a part of the workers gave up their tools, although this was agreed upon at a mass meeting. In the light of these features and the resistance of the masters, the eventual collapse of the strike seems inevitable.

The purpose of this article has not been to condemn the brickyard workers of 1880 for their low ability to strike successfully. On the contrary, the author concludes that we must not measure them

against today's forms of rational behaviour. Instead we must look for the obstacles to collective action in an essentially pre-capitalistic situation, with its elements of «paternalism» – personal ties between master and workers, and weak class solidarity. The article ends with some reflections on this, advocating more research into the conditions for organization and class solidarity.

Finn Olstad: From fodd riots to strike. Social protest and collective actions before the organized labour movement

This article serves as an introduction to the main theme of the present issue: social protest and collective actions in «the old society». It briefly presents some important forms of collective protest before the coming of the organized labour movement, mainly with reference to the following articles. It also tries to establish some connecting lines between the various forms, and asks why these particular forms were dominant before organized labour and the modern strike.

One main point is to see the forms of collective action as well suited and rational in the context of «the old society». The internal organization of the relevant groups as well as the external conditions made mobilization and protractet actions difficult. Normally a high degree of strain was needed to bring about collective mobilization. The actions then as a rule were defensive, and launched against threats to established custom and vital resources. The difficulties of carrying through a well-organized and lasting action made direct (often violent) action a rational defense, whether it was directed against local or central authorities, employers, shopkeepers or others.

Finally there is a brief discussion of what made these forms of action yield to others, especially the modern well-organized strike. Capitalism and marked economy are seen as decisive influences. The struggle for localism and the old way of life was eventually lost. At the same time some traditional defensive actions lost their

vital importance (e.g. food riots as famine receded). New claims came to the forefront as capitalism and proletarianization expanded. This development also affected the *possibilities* of mobilization and action. For instance the growing internal organization and solidarity among workers made the well-organized and (in principle) peaceful strike a rational and powerful weapon. On the other hand this process may have undermined the possibilities of joint action taken by a united local community.

Per Ole Johansen: Workers militia and the fear of revolution

Non-socialist politician's reaction to the decision to form a permanent workers militia in the beginning of the 1930's.

On March 23, 1931 a meeting took place between representatives from the liberal government of Mowinckel and leading parliament representatives from the other non-socialist parties. The parliment representatives requested increased military preparedness because of the Social Democratic party (Arbeiderpartiet) and the Communist party's plans to establish a permanent workers militia.

Two years earlier, in 1929, the para-military organization Defence of Society (Samfundsvernet) had received official status as reserve police. This was a fighting organization directed against the labour movement.

By legalizing the Defence of Society, the liberal government hoped to be able to control the organization better.

This was a strong provocation against the labour movement. Already in 1928 leaders in the Social Democratic party, among them Einar Gerhardsen, had traveled around Europe in order to study how labour movements in Belgium, Germany and Austria had built up their militia.

The social Democratic party's convention in 1930 passed a resolution to form a workers militia as a body of defense, «as long as the ruling class maintains a military presence and the 'white' forces.» It was ephasized that the militia had a defensive purpose and they never acquired firearms. In the meantime, a seperate Rifle As-

sociation (Arbeidernes Skytterforbund) received neither support of the Social Democratic party or the National Labor Organization (Landsorganisasjonen). Creation of the workers militia was met with an outburst of attack against the Social Democratic party from the non-socialist quarters. During the parliament election in 1930 the Nationalistic Fatherland Society (Fedrelandetslaget) and the non-socialist parties launched a crusade against the labour movement. The country's largest newspaper, Aftenposten, presented the Social Democratic party's convention resolution as a «declaration of war,» and called for a defense against «the asian hords and their revolutionary friends».

A prominent military officer accused the Social Democratic and Communist parties of having built up a secret army, and of widespread weapon smuggling. Despite the fact that the government apologized for the officer's accusations, the attacks did not stop. However the Intellegence Bureau of the Norwegian General Staff started, in cooperation with the Department of Justice, an extensive investigation. According to agreement with the country's auditor chairman (Statsrevisjonens formann), money was registered to the account of «smuggler control» and used to finance a certain lieutenant who, together with his colleagues, carried out an investigation over the entire country as well as Hamburg and Berlin. One preposterous report after another filed in, until the lieutenant brought wellknown criminals from the capitol into the investigation. Then the Department of Justice got cold feet and quickly discontinued its cooperation. The conclusion was that there was absolutely no evidence of weapon smuggling.

In February 1931 the National Labor Organization also gave its support to the plans to establish a militia.

As with the Social Democratic party it was stressed that the purpose of this organization was not to provocate. The steadily increasing number of fascist groups in other lands was, among other things, given as a justification.

The Communist party showed much interest in the workers militia. In March 1931 they dedicated their own. The event was marked with enthusiastic speeches.

The non-socialist press triumphed and the attacks on the labour movement continued. But not even in the spring of 1931

did the machine guns and flame throwers appear in the streets, and the military ammunition camps continued undisturbed.

In this article Per Ole Johansen proposes three possible reasons for the non-socialist parliament representative's visit with Mowinckel on March 23, 1931. They could have ulterior motives for their wish to strengthen military preparedness against worker's movement, for example, a general strengthening of military police. Fear of the revolutionaries, for strikes, riots and demonstrations could also be a reason. Finally, the parliament representative's motives could have been a result of a real fear of revolution.Many years after the Social Demicratic party's most revolutionary phase and after many year's knowledge of the worker's movement's leaders in parliament, as well as other places, the author of the article finds it highly unlikely that it was the fear of a bloody revolution that motivated them. The motives most, above all, be found in the other two explanations, and especially in the politicians, bureaucrats and military's fear of social unrest and disorder within the frame of the existing society.

The Defence of Society was never used as reserve police. Under the so-called Battle of Menstad in June 1931, the military was sent in to re-establish control. At the same time a National Police Corps was established. In critical conflicts it should be used, partly to keep the Defence of Socicety out of it, and especially to relieve the local police and military forces.

Einhart Lorenz: Norwegen in Komintern-Publikationen. Eine Bibliographie

Die Bibliographie umfasst Artikel über Norwegen und von Norwegern in den offiziellen Publikationen der Kommunistischen Internationale in den Jahren 1919 bis 1930. Ausgewertet wurden «Die Kommunistische Internationale», die «Internationale Presse-Korrespondenz» und «Die Kommunistische Fraueninternationale», ferner die Protokolle der Weltkongresse und der Plenarsitzungen des Erweiterten Exekutivkomitees. Kurze Meldungen und Notizen sind nicht berücksichtigt.

Illustrasjoner

Følgende institusjoner og personer har hjulpet oss:

Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek: s. 47, 66, 69, 77, 89, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 111, 134, 145, 157, 171.

Jon Bjørkelo: s. 181, 186.

Oslo Bymuseum: s. 16, 54, 75.

Tore Pryser: s. 25, 29, 30, 34, 36, 39.

Medarbeidere i dette heftet:

Edvard Bull (1914): Historiker ved Universitetet i Trondheim. Har bl.a. gitt ut «Trøndere i norsk arbeiderbevegelse» (TFAH 2/1976); «Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd» (1958); red. tre bind av «Arbeidsfolk forteller»; samt utallige andre bidrag om arbeidsfolk og arbeiderbevegelse i Norge.

Jon Bjørkelo (1945): Hovedfag i historie. Statsstipendiat ved Amsterdam-instituttet 1979/80. Har skrevet om «Striden om medbestemmelsesrett i storindustrien i 1950-årene. Arbeiderpartiets programpost i 1953 om medbestemmelsesrett — en sak som ikke ble gjennomført» (Hovedoppg. i hist. 1978).

Per Ole Johansen (1945): Sosiolog ved Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo. Arbeider med norsk mellomkrigshistorie. Har gitt ut «Menstadkonflikten 1931 (1977).

Finn Olstad (1950): Historiker ved Universitetet i Oslo. Har tidligere publisert artikler fra arbeiderbevegelsens historie i TFAH og Historisk Tidsskrift, og skrevet «Medlemmene i Christiania arbeidersamfund 1864—1896. En analyse av medlemssammensetning og medlemsrekruttering (Hovedoppg. i hist. 1978).

Tore Pryser (1945): Historiker ved Oppland Distriktshøgskole, Lillehammer. Har gitt ut «Klassebevegelse eller folkebevegelse? En sosialhistorisk undersøkelse av thranittene i Ullensaker» (1977); foruten lokalhistoriske og sosialhistoriske artikler i tidsskrift og samleverk. Arbeider nå med handverkerne i Kristiania på 1800-tallet.

Knut Sprauten (1948): Historiker ved Universitetet i Oslo. Medarbeider i «Norges kulturhistorie», bd. 3, «Fra forfall til ny vekst» (1980). Har skrevet om «Hans Hornemann og næringslivet i det trondhjemske 1720—1760» (Utrykt manuskript).

Einar Terjesen (1949): Historiker ved Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek i Oslo. Har skrevet «Sosiale prosesser i utviklingen av arbeiderklassen i 19. århundre. Rapport til ITH-konferansen Linz 1980», og «De russiske kommunister, KPD og norsk arbeiderbevegelse (Hovedoppg. i hist. 1978).

ISSN 0-332-5539 ISBN 82-530-1125-3.

TFAH NR.1/1981

Fra matopprør til streik

	3	**Introduksjon**
Knut Sprauten	*5*	**Fra kamp for sin rett til kamp om høyere lønn**
Tore Pryser	*19*	**Mars-urolighetene i Kristiania 1848. Pøbelopptøyer eller politisk uro?**
	47	**Ny Vise om Oprøret paa Galgebjerg**
Edvard Bull	*51*	**Gatekamper i Kristiania**
	69	**Ny Streikevise om de frygtelige Arbeideroptøyer paa Malerhougen**
Finn Olstad	*73*	**«En blind og desperat reisning». Streik og opptøyer på Kristiania østkant i 1880**
	99	**Streikebryteren. «. . . det usleste individ som lever på jorden.»**
Finn Olstad	*115*	**Fra matopprør til streik. Litt om sosial protest og kollektive aksjoner før den organiserte arbeiderbevegelse**
Per Ole Johansen	*131*	**Arbeidervern og revolusjonsfrykt. Borgerlige politikeres reaksjon på vedtakene om å danne permanente arbeidervern i begynnelsen av 1930-årene**
Jon Bjørkelo	*179*	**Amsterdam-instituttet. Historisk redningsselskap og forskningssenter**
Einar Terjesen	*195*	**Linz-konferansen 1980: Internasjonal fagbevegelse og arbeiderklassens framvekst**
Einhart Lorenz	*199*	**Norske forhold i Komintern-publikasjoner 1919—1930**
	209	**Brief summaris in English and German**
	221	**Illustrasjonskilder**

ISSN 0-332-5539 ISBN 82-530-1125-3.